

Bomb

Archivum

ÚJ FOLYAM VII. 7-8. SZÁM BUDAPEST, 1998. AUGUSZTUS ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

KEMÉNY KATALIN: VÁRAKOZÁS – VÁRNAGY ILDIKÓ: NEM TUDOK HAZUDNI – MIKLÓSSY ENDRE KARÁCSONY SÁNDORRÓL – AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓRÓL: GYULAI GYÖRGY, OBERFRANK FERENC, VARGA GYÖRGY – MAGYARORSZÁG ÉS A NATO-INTEGRÁCIÓ: JESZENSZKY GÉZA, KISS J. LÁSZLÓ – KÖRKÉP: BOLDIZSÁR MIKLÓS, DEBRECZENI JÓZSEF, GRÓH GÁSPÁR, LOVAS LAJOS, KUBINSZKY MIHÁLY, METZ KATALIN, ZEHERY MIKLÓS

Belle

ESEMÉNYEK. A Magyar Szemle szerkesztésében készülő heti kulturális magazin, a Színek a nyári szünet után újraindul szeptember második hetében a TV2 kereskedelmi csatornán. A 25 perces műsor előreláthatólag vasárnap este kb. 22 óra 35 perckor, illetve ismétlésben csütörtökön 13-14 óra körül kezdődik.

Április végén jelent meg A Duna védelmében című összeállítás a Batthyány Lajos Alapítvány kiadásában. A könyv többek közt a Magyar Szemlében megjelent tanulmányokat, a Magyar Polgári Együttműködéssel közös március 1-jei rendezvényükön elhangzott előadásokat és Herczegh Géza hágai bírónak a Hágai Nemzetközi Bíróság ítéletéhez fűzött különvéleményét tartalmazza. A könyv kapható szerkesztőségünkben, a Batthyány Lajos Alapítványnál és jobb könyvesboltokban.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTA CÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

Várjuk olvasóink véleményeit, közleményeit. A világhálóra kerülésben támogatónk a Hungary.Network.

Előfizetési díj egy évre 1728 forint, külföldön 75 dollár, illetve annak ellenértéke. Az előfizetési díj magában foglalja a postaköltséget. A lap előfizethető szerkesztőségünkben illetve a lapterjesztőknél.

SZÁMLASZÁMUNK: MNB 11707024-20332033.

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11-13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Inter-Európa Bank, Nemzeti Kulturális Alap, Westel 900 GSM, Magyar Külügyminisztérium.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, Dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, Dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szócs Géza, Dr. Varga Csaba

Szerkesztőség: Csejdy Virág, Bácsi István,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár,
Izinger Anna, Mátis Lívía

Szerkesztőségi titkár: Blahó Erika

ÚJ FOLYAM VII.	7-8. SZÁM	1998. AUGUSZTUS
KODOLÁNYI GYULA	<i>Kései érés, árnyékban</i>	3
HAMVAS BÉLA	<i>1% metafizika</i>	8
KEMÉNY KATALIN	<i>Várakozás</i>	10
VÁRNAGY ILDIKÓ	<i>Nem tudok hazudni! Beszélgetés Illyés Máriával</i>	21
MIKLÓSSY ENDRE	<i>Karácsony Sándor, az embertárs</i>	28
HORVÁTH RÓBERT	<i>Az intellektus állásfoglalása</i>	58
ÖBERFRANK FERENC	<i>A biodiverzitás időszerű kérdései</i>	74
GYULAI GYÖRGY	<i>Gondolatok az agráracsatlakozásról</i>	94
KISS J. LÁSZLÓ	<i>Az integrációs folyamat anatómiája, avagy az „integráció integrálása”</i>	107
JESZENSZKY GÉZA	<i>A „visegrádi gondolat” és az euro-atlanti integráció</i>	124
EGEDY GERGELY	<i>Konzervativizmus és nemzettudat</i>	135
JEAN WEINFELD	<i>A radikálisok</i>	162

KÖRKÉP

DEBRECZENI JÓZSEF	<i>Janus-arcú rendszerváltozás</i>	177
GRÓH GÁSPÁR	<i>A meglelt idő nyomai</i>	184
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>A budapesti tisztviselőtelep építészettörténeti jelentősége</i>	190
METZ KATALIN	<i>A taszítás és kapaszkodás libikóka-játéka</i>	195
BOLDIZSÁR MIKLÓS	<i>Jean Cluzel: A televízió kora</i>	198
ZEHERY MIKLÓS	<i>Bibó nyugatról – élteben, holtában</i>	206
LOVAS LAJOS	<i>Merényletek: a határ átlépése</i>	211
VARGA GYÖRGY	<i>Csehország Szlovákia nélkül, Közép-Európa Csehszlovákia nélkül</i>	214

E számunkban Várnagy Ildikó szobrai láthatók. A fedélen A. B. házaspár. Kettős portré. A fotókat Ács József készítette.

U Kodolányi Gyula

elm.: KÉSEI ÉRÉS, ÁRNYÉKBAN

A könyvhét gazdag termését látva eszünkbe jut, hány-szor hallottuk az elmúlt években a szinte diadalittas hangsúllyal kimondott szentenciát: Hát bizony nem kerültek elő a fiókokból titkos, kiadatlan kéziratok. A „makulátlan” fiatalok s a kádári korszakban sikeresen betagozódottak afféle öngazolása, erkölcsi elégtétele szólalt meg benne: mintha egyformán ragadtunk volna itt a népköz-tesség csirizébe mindahányan, akiket sorsuk 1965–70 előtt küldött a napvilágra.

Holott ez a szentencia nem igaz. Valóban kerültek elő kéziratok – olyanok, amelyekről tudtunk néhányan, de olyanok is, amelyekről nem. Ottlik Géza haláláig írta, jó tízenöt éven át, utolsó művét, a *Budát*, s ez a regény nem jelenhetett volna meg a Kádár-korszakban, benne az egyik legszebb vallomással, amely az 1956-os forradalomról született. A *Buda* hosszú vajúdásának egyik oka bizonyára az volt, hogy bizonyos dolgoknak le kellett zárulniuk Ottlikban és Ottlik körül ahhoz, hogy *ilyenné* lehessen ez a variációk és fúga szerkezetű nagy mű – le kellett zárulnia például éppen a Kádár-korszaknak is.

És lehet-e elhallgatni a Hamvas-életmű elmúlt nyolc évben megjelent tucatnyi kötetét, teli javarészt ismeretlen írásokkal? Várkonyi Nándor hatalmas igényű kultúrtörténetét, melynek köteteit gyönyörű kiállításban bocsátja ki év év után a Széphalom Könyvműhely? Aztán ott a nyugati magyar irodalom, amely most válik igazán sajátunkká, olyan írókkal ajándékozva meg bennünket, akik felbo-

rítják az irodalomtörténet bevett – csonka – értékrendjét. És ott van a naplók és emlékiratok követhetetlen hosszú sora, amelyből végre kezd kibontakozni az elmúlt fél évszázad igaz története.

A szentencia azért sem igaz, mert hamis elvárásokon, az írói ihlet működésének félreértésén alapszik. Rákosiék szörnyű terrorja innen, a századvégről nézve már rövid bohózatnak tűnik a kádári korszak 1965 utáni csirizéhez képest, s az 1948 előtt kibontakozott nagy nemzedék, sejtén is talán a rövid kifejetlet, tudott a fióknak írni öt-nyolc éven át. Kassák, Füst Milán, Szabó Lőrinc, Németh László, Tamási Áron, Tersánszky, Illyés, Weöres, Vas vagy Kodolányi János... Mögöttük az életmű jó harmada-fele, mellettük egymás létének tudata s egy dacosan hallgató ország. Azonban annak az írónak, aki ezekben az években eszmélt, nem mindig adattak meg az ilyen lelki és kulturális vigaszok, támaszok a nyilvános indulás elhalasztásához, marginális hivatás úzéséhez... Az írókat szeretik öregen, de leginkább a haláluk után fedezni fel, különösen szoboravatások alkalmával – az írás azonban elsősorban a jelenben, a jelennek készül, hiszen valamiképpen mindig életstratégia szólal meg benne: az, hogy a művész hogyan bolyong, küszködik, veszít és győz a belső és külső árnyak és fények vadonában. A mű ezért annak az olvasónak volna igazán segítség, aki kortársként hasonló odisszeákat jár végig életében, itt és most.

Írni nem könnyű, de hallgatni talán még nehezebb. Az ötvenes évektől kezdve eszmélő író, ha nem a választott vagy kényszerű hallgatás volt a sorsa, akkor úgy őrizhette meg becsületét, hogy ennek a vadonnak egy-egy bozótját elkerülte, elfordult, másfele nézett. Vagy metaforákba, allegóriákba öltöztette a kimondhatatlant. Ez a művészetből azért nem teljesen idegen elhallgatásdi, bújócska, bohócosdi, labirintusépítés, amely a kádári enyhüléstől kezdve az egész irodalom kifejezésformája

lett, hatalmas belső energiákat vont el. Hogy mekkorákat, lemérhetjük a most kései virágzásukat élő alkotók hirtelen termékenységén, akiket felszabadított a direkt beszéd lehetősége.

Például Domokos Mátyáson, akit évtizedekig csak a szűk szakma ismert mint Illyés, Németh László, Juhász Ferenc, Kormos István és annyi más író könyveinek szerkesztőjét a Szépirodalmi Kiadónál. Domokos, akinek ez a szerkesztői munka a személyes reveláció megannyi pillanatát ajándékozta, 1978-ban, ötvenévesen adja ki kritikai esszéinek első gyűjteményét. 1990-ig még két kötete jelent meg – utána viszont, az elmúlt nyolc évben hét. Utóbbiak közt a *Leletmentés*, a kommunista cenzúra hitelesen adott, finom iróniával megírt természetrajza; *A hajnali józan-ság*, mai irodalmunk talán legtágabb panorámája, és most a Könyvhéten az Illyés Gyuláról szóló írásait egybegyűjtő *Adósságlevél*.

Új alkotó korszakába lépett 1989-ben Nemeskürty István is, aki többek közt a Horthy-korszakról adott friss és gazdagon árnyalt képet a *Búcsúpillantásban*, meglepve azokat is, akik mindig igyekeztek e huszonöt év valódi arcát, történéseit kitapintani az elhallgatások és a rózsaszín vagy fekete színekkel túltengő hamisítások mögött. Legújabb könyvében pedig, visszatekintve saját, 1948-ban induló felnőtt életének morális dilemmáira, Nemeskürty a magyar film nagy korszakának műhelytitkaiba vezet be bennünket, többek közt egy olyan, hiteles – pontos ítéletű és emberi – Aczél-portréval, amilyent senki nem mert eddig megírni a büntudat és a sárdobálás közt hányódó magyar szellemi életben.

Vagy itt van Mohás Livia, kevés értő kedvence, a vidéki középosztály családlegendáriumának írója – és pszichológus, aki az alig tűrt mélylélektan legtiltottabb iskolájához, a jungihoz tartozott. Az elmúlt években megírhatta új arculatú, merész tanulmányköteteit, regényeit – a legújab-

bak a *Teodóra*, az *Író olvasónapló*, *A táncos*, a *politikus*, a *nő*. Ezek főleg a női sorsról szólnak, a női archetípusokról, a nehéz, százfelé húzó kihívásokról, amelyeknek korunk asszonyai meg kell feleljenek. Józanul, humorral, a segítség szándékával és képességével. Hogy mekkora szükségünk van, nőknek és férfiaknak, ilyen könyvekre, nem kell erősíteni. Csak azon képedünk el, új könyvei magaslatáról visszatekintve, hogy micsoda ártalmasan bornírt világban éltünk – hogy lehetett találni ideológiai indokokat, amelyek ilyen gondolatok közlését évtizedeken át tiltották.

Ennyiből is látható, hogy a magyar könyvkiadásban elkezdődött, *történi valami*, hogy *létrejött valami más*, hogy vannak írók, akik azonnal ráéreztek arra 1990-ben, hogy az írás új helyzete nekik nagy lehetőségeket kínál, s ők ezekkel élnek is. Ahol *mintha nem történne semmi*, vagy alig valami, az a befogadás világa. Annak élő kerete, köztudata, az írott és íratlan szellemi élet. Amiről fent írtam, az ma mind nem esemény, vagy csak alig-alig az. Jó esetben akad visszhangja egy szűk körben, de nem lesz *téma*. *Szellemi események* manapság nincsenek. Egy jó könyv nem esemény. Kettő, tíz sem.

Nem téma egy új film, egy sugallatos pillanat, a barátok gyásza, de még a szomszéd szerelmi élete sem. Magyar értelmiségi társaságban ma csak politikáról esik szó. Mégpedig főleg a pletyka és a legyintgetés szintjén. Ez pedig nemcsak bosszantóan unalmas, nemcsak szégyenletesen színvonalatlan, de tolakodó is. A banalizált politika, kéz a kézben a belőle élő sajtóval, arcátlan hangoskodással löki félre azokat az értékvilágokat, amelyek nélkül valódi képviselési politika sem létezhet. Ebben a zajban elveszti önbizalmát az, aki a köztudat szellemi letéteményese lehetne. Kedvetlenül hallgatja barátai politikai asszózását, s hazafelé baktatva arra gondol, hogy reá egyelőre nincsen szükség.

A politika parvenüi vagyunk most, egyelőre. Meglehet, a hirtelen elnyert szólásszabadság gyermekbeteg-

sége ez az értelmiségben, s lassan kilábal belőle. A túlpolitizált kádári korszak lecsengése is ez, melyben minden a politikától látszott függeni – egy titkos ál-eseményeket tükröző délibáb-világ igézete. Hosszú utóélete bizonyára annak is betudható, hogy 1989 után a magyar kultúra törzsi háborúiban herdálta el szabadsága megannyi esélyét.

Mindezért vagy más okból, ma a politika a téma. Ennek bizonyára vannak bonyolultabb, mélyebb gyökerei is. Mintha a politika történetei lennének ismét az igazi valóság közösen átélhető lehetőségei, a vélt vagy valós közösségi mítoszok.

Meg kell azonban történnie a következő lépésnek is: a politika történéseit vegye birtokba a teljes szellem. Csináljon belőle művészetet, aki tud – királydrámákat vagy falrengető komédiákat, filmen, színházban, regényben. De főleg: a szellem nyerje vissza tartását és önbizalmát, hogy a maga értékteremtő magaslatára emelje fel a korból mindazt, amit kínnal-keservvel végigél, gondolattá izzad. Adjon teljes képet önmagának, a jelennek, a jövőnek is. Tegye valódi eseménnyé, témává a könyvet is és a politika nagy pillanatait is, teremtse meg a kor gazdag önismeretét, úgy, ahogyan azt Ady Endre, Babits Mihály, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Fülep Lajos tette a század első harmadában, Illyés, Szabó Zoltán, Márai, Hamvas, Vas István a másodikban – akiket olvasni ma is, bármiről, élvezet. Bennük, általuk működött a szellem. Tőlük tudjuk, mik voltunk, milyen volt nagyszüleink és szüleink magyar világa.

Ha a szellem visszaszerzi önbizalmát, s folytatni, éltetni próbálja ezt a hagyományt, marginalizálódni fognak a hisztérikus hangok és hangulatok, és a valódi dolgokra figyelhetünk végre. Reménykedhetünk, hogy a kultúra végre a teljes életről fog szólni nálunk is, és a politikán csak annyi üdvösségosztást fog számon kérni a köztudat, amennyi józan fejjel elvárható.

KODOLÁNYI GYULA

Gyűjtemény: 1% METAFIZIKA

„1%” metafizika. A jövőbe látás csak egy százalék metafizikát kér. És megadatik neki.

(SZABADOS GYÖRGY)

Ha utópiámat meg kellene határozni, azt mondanám, hogy az a bölcsek és a szép nők országa. Ezek a kedvemre való teljes tudatú emberek. A teljes tudatot viszont a legszívesebben azokkal a szavakkal határoznám meg, hogy az minden pillanatában örökkévalóságra kötelez. Az élet győzelme, ha sikerül többet és nagyobbat teremtenie, mint önmaga. Ez az életnél magasabb és gazdagabb a szellem és a szépség. Bölcseknek és szép nőknek nincs hiányérzetük, s ezért nem akarnak behozni semmit, s ezért nem irigyek, nem féltékenyek, s ezért nem zavarodnak meg és nem tévednek el. Az egyetlen, ami előtt a teljes tudatú férfi meghódol, a szépség, és az egyetlen, ami előtt a teljes tudatú nő meghódol, a szellem. A szellem hódolatát gyengédségnek hívják, a szépség hódolatát odaadásnak. Dicsőítem azt, ami kemény, mint a gyémántkristály, és megfoghatatlan, mint a jázminillat. Szerelem és matézis. Vagy ami ugyanaz, metafizika és szenvedély. Az aranykori, más szóval a végleges ember – és utópiám előnye, hogy bárhol és bármely pillanatban megvalósítható.

Az élet súlypontja az életen túl van. Ez az, amit túlvilági gravitációnak kell nevezni. Élet soha egyetlen pillanatig sincs túlvilági, pneumatikus vonzat nélkül. Csak a magartás tiltakozik ellene. Tudja, hogy tiltakozik, még akkor is, ha nem tudja, hogy tudja. Van valami, amit a hinduk *tat szabdhave avédah kaszjának* hívnak, ez a végső dolgokról való tudás állandó jelenléte. Éppen végső kérdéseinkben rendelkezünk biztos tudás fölött: Isten, lélek, szellem, létezés értelme, túlvilág, értékek, morál, üdv. E kérdésekről mindent tudunk, és mindnyájan ugyanazt tudjuk. A túlvilág nehézkedésének, akár akarjuk, akár nem, mindannyiunk élete engedelmeskedik, mert a túlvilág felé esünk. Aki tagadja, e valóságban nem változtat, de élete a tagadásra rámelegy. Sem a valóságban, sem a valóságról alkotott felfogásunkban egymástól nem térünk el, mindössze életünkért való aggodalomtól ösztönzött hazugságainkban. Azokban, amelyekkel önmagunkat kompromittáljuk, és önmagunkat megakadályozzuk, hogy értelmünk világos és életünk tiszta legyen. Még egyszer alá kell húzni: Az életnek lét nélkül értelme nincs. Az életen túl van a súlypont.

Ha túlvilági nehézkedés nem lenne, csupán élet, az élet aránytalanul széttenyészne, elmúlás és keletkezés között különbség nem lenne.

A kérdés nem az, hogy az elmúlást mennyire sikerül elodáznai és az életet merő tartamában meghosszabbítani, hanem hogy a sorsot mennyire sikerül értelemmel áthatni és szellemtranszparenssé tenni.

E gravitáció a biológia szintjén is dönt.

U Kemeányi Katalin

VÁRAKOZÁS

Szomszédom az imént elégedetten jelentette ki: helyben vagyunk. Lehetséges az, hogy forrásunk a nyelv, és nyelvforrásunk ekkorát tévedjen, ennyire megtévedsen?

Ha azt halljuk, *hely*, valami megállapodottra, valami szilárdra gondolunk, holott ebben a nem állandónak, nem véglegesnek és nem eredetinek érzett világban éppen a fordítottja; a *várakozás* helye, tehát a hely hiánya (még inkább állapota). A várakozásé, mert bár azt hisszük, tudjuk, mire várunk, de ugyanakkor – be nem vallottan – azt is tudjuk, amire várunk, ami majd bekövetkezik és *itt* lesz, sohasem az, sohasem olyan, amire számítunk. Érkezésünk, megtelepedésünk *itt* sohasem a végső, mindig csak ellenpárja, legjobb esetben előlege annak a bizonytalan-nak, amit úgy nevezünk, *ott*, amire szüntelenül várakozunk. Éppen arra, a megismerhetetlenre, a tapasztalhatatlanra, a bezárultra, vagy még soha fel sem nyíltra: a csodára. (A jóslás lehetetlen volta!)

Ez az illuzórikus hely itt a földön az idő illúziójától várja hely létének valóra fordulását. És íme, ez a darabka tisztás az akácos partján más hajnalban, délben, napnyugtakor és így tovább az évszakok, az időjárás, az emberöltők szerint. A hely olyan változó és mi olyan változóak vagyunk nyomában – és kölcsönösen. A hely a mi életidőnk tükörképe, olyannyira, hogy a hely szót korrekt grammatikával csak többes számban lehetne használni. A hely ölelkezik az időfolyammal és reménytelenül kibomlik karjai közül. És mi, várakozásunk leszálló kódé-

ben ott ülünk tovább a parton, mozdulatlanul, míg fejünk felett az időmadár repked, és szárnycsapása szüntelenül emlékeztet: nincs itt maradás, nem ez az igazi, és a föld belseje kifelé fordul.

A bolyongásban örökösen ezt a kis helyet keressük, a rejteket az idő, más néven a halál nevű félelem elől. Az időtől várjuk helyünk megvalósulását, s az idővel futunk versenyt az idő elől. Keressük, holott lehetetlen nem tudnunk, hogy keresésünk is illúzió, mert nincs olyan hely, legyen mégoly meghitt, hogy más világításban (az idővel) meg ne változzék, hogy a legkisebb mozdulat, esemény, egy idegen váratlan megjelenése, akár a szívesen látotté meg ne törhesse.

A napfényes tengerparti villában, vagy a szűk cellában, hová fény csupán homályos pinceablakon szivárog be, mindenütt az örök helyet akarjuk berendezni – *itt*. A tárgyakat, a bútorokat magunkhoz szelídítjük. S hogy a teljes világból semmi se hiányozzék, kedves karcsú vázánkba hozzuk a kert feslő rózsáját. Becsempésszük a teljes világot, a teljes világ legyen itt, a soha idegenné nem váló otthon. Ám reggelre az alig meghasadt bimbó szirmai az asztalra hullanak. Az otthonnak hitt, idejétől függetlennek vélt hely maga a változás – találkozás, felismerés, elválás – helyei. De aki nem enged az idő csábításának, az abban a tévhitben ragaszkodik valamely vidékhez, városhoz, házhoz, hogy megérkezett, és éljen bár palotában, zugba tapad. Tapadása felkelti az aluszékonyság démonait, és ölükbe süppedve maga is elalszik. Démonikus helyek. Űznek egyik álomból a másikba. Örökös menekülés. Véget nem érő száműzetés – az alvajárásban.

És a másik csapda. A föld nem otthon, tanúsítja számos szentségre törekvő, és valódi helye utáni sóvárgásban az életidő szünetétől várja a beteljesedést. (Az idő és saját idő-természetének végzetes fel nem ismerése.) Aki az önmagában felgyulladt fókuszban nem koncentrált a he-

lyek mindenségét – és ez csupán egyik megfogalmazása annak, hogy a (folyó) idő többé nem létezik számára, vagy még pontosabban, hogy nem vált azonossá helyével, az otthontalan időtől, a várakozástól sem szabadul meg. Legfeljebb egy csonka helyé, befejezetlen idő-csonkká dermed. Nincs olyan katabázis, amely ne példázná ezt. Gondoljunk Odüsszeusz alászállására, akár Dante pokoljárására. A túlvilágiak mohón kérdezik, mi történt távozásuk óta. Az időtől nem szabadultak meg, csak haláluk idejébe rekedtek – elkárhoztak. Egyedül a Paradicsomban nem kérdezősködnek, ott, ahol minden a helyén van: önmaga.

*

Nincs még egy olyan bizonytalan, olyan változó kép és képzet, mint a bizonyosság és változatlanság szimbóluma, a hely, ahol fáradt lábunk megtapad. A föld az otthon – nincs otthon a földön – hol az otthon?

Mégis – van bizonyosság. Az, aminek egyetlen cáfolhatatlan bizonyítéka bizonyíthatatlansága. Azt mondom a gyermeknek: tenger, ég, tündér, angyal, ördög – Isten. Nem kér magyarázatot, s ha balgán magyarázni kezdeném, oda se figyelne, hiszen tudja. Kétkedni, firtatni, keresni már csak eredendő elhomályosodása idején kezd, a határon, ahol magával hozott gyökértudása a felnőtté válás útvesztőjébe kuszálódik.

De van valami, ami a felejtés hamuja alatt az utolsó leheletig parázslik, a bizonyosság az első és végső helyről, a *paradicsomról*. A határ lezárulásától kezdve az utolsó leheletig ezt az elvesztettet keressük hol valami képzelt múltba, hol elképzelt jövőbe vetítve, hol az ismeretlen sokaság, hol ismerős társak arcában, hol tárgyak és becsvággyak, hol gondolatok, cselekvések, mindig a teremtett dolgok labirintusának zsákutcájában. A keresés olthatatlan

U. M. FESTŐ

kényszere. A keresés pedig, mivel a megtaláltról minden esetben kiderül, hogy nem *az*, további várakozás: *arra...* Mire? Ez az, amit megnevezni nem tudunk, mivel a megtaláltról minden esetben kiderül, hogy maszk, mivel minden, ami teremtett, álruhája a megnevezhetetlennek.

Ahhoz, hogy a tér, s benne a teremtmények kaleidoszkópja ne legyen elnyeléssel fenyegető úr, hogy ne szippantson az örvény tölcsérébe, és elengedhessük a szék, amit Pascal tolt maga előtt, a határtalant olykor tájban fogjuk össze. Miközben gyönyörködünk benne, úgy érezzük, mintha a táj kivételes szépsége árasztana el, holott más történt. Maga a *megtörténés*.

Valójában életünk egyetlen mozzanata, amelyet történésnek nevezhetünk. Mert minden egyéb történésnek vélt esemény, sikerek, kudarcok, meglepetések, örömök, kínok, akár tragédiák, valamennyi az időfolyás (a konstelláció), az idő törvényét teljesíti, és akár elfogadjuk, akár küzdünk ellene, lényünk rabságában toporog. Az egyetlen döntő, amikor racionális elméművelettől, érzelmeinktől, akarattunktól függetlenül az időfátyol megszakad, és felvillan az ősemlek, az esszenciális lét, a *valóság*. A valóság, ami álruhában öltött testet, amiben megmutatja és megnézi magát: megtörténtünk. Semmi köze az általános értelemhez, szavainkat azonban csak ennek az értelemnek nyelvi kincsestárából vehetjük, mint megvilágosodás, koncentráció, beavatás, megszabadulás és hasonlók. Bizonyos megközelítés valamennyiben van, ám mindegyikük csupán valami közelítő részletet, eszközt, célt érint. Hol még a teljesség!

Semmi sem áll távolabb tényleges megtörténésünktől, mint az üdv görcsös szándéka. Semmi attól a megfeszített (és absztrakt) koncentrációtól, amely a határokat beszűkíti. Az aszkéta. Ráébredve a teremtett dolgok időszolgáására, és mint ilyeneket végcéljához hiábavalónak vélve azokat kiküszöböli. Adott helye iránt közömbös,

szobája, ha van, elhanyagolt lomtár, vagy éppen kopasz falú cella, ne legyen benne semmi fölösleges, hacsak nem valami jelkép, mondjuk egy porcelán Buddha, akár feszület, s az iszonyú erőfeszítés, hogy azokhoz hasonlóan hazataláljon. De éppen ez, az iszonyú erőfeszítés a megvalósult lény helyett pusztán emberi művet, a maszkok maszkját, bálványt szikkaszt. A bálvány nem segít. És az aszkéta éppúgy határlélek marad, mint a többi helyét hajszoló bolyongó, a kételkedő, a kalandor, a helymérgező – a sírás, a nevetés.

*

Nézem a homokozó gyerekeket. Az a homokvár, az a homokpogácsa, az a rongybábu, az a cserepekkel, kavicsokkal körülvett apró halom számukra valódi vár, valódi ország, élő játszótárs. Amikor a szülők sürgetésére meg kell szakítani a játékot, a játszóteret durcásan hagyják el. Helyben voltak. A játszó gyermek nem tud az időről. Aki helyben van, nem tud az időről. Aki a Paradicsomban él, nem tud az időről. S ez ugyanaz, mintha azt mondanók, nem az időben él. Ha az idő az, ami elmúlt és (a várt) eljövendő, ha az idő az elmúlás és keletkezés folyama, úgy a Paradicsomban nincs idő: az állandó *jelen-lét* független az idő-léttől, pontosabban szólva a lét valósága a megszakíthatatlan: az oszthatatlan *jelen*. A Paradicsom, a mindenség csúcsa és centruma, ahogy a *Tao* tanítja „a változatlan közép”, a helyek helye, az idő időtlen forrása, ahonnan mind a változó teremtmény (eltávolodásában is) származik, és ami nélkül a létezésnek része sem lehetne. A gyermekben még nem aludt el első otthonának, az eredet helyének emléke. Neki, aki *ott* van, nincs mire várnia. Ő, aki nem szakadt le gyökerétől, teremtettben és teremtményekben nem is tud mást látni, mint azok valóságát. Ez az, hogy mindenütt centrum van.

De közeleg az este, a szülők hazaviszik a gyerekeket. A játéknak vége. Másnap iskolába kell menni, nem sokára pedig valami komoly és komor munkahelyre (és nincs olyan munkahelynek minősülő tér, amelyet az idő súlya ne szürkítene el), és felülkerekedni, ahogy minden idők nyelve mondja „megállni a helyét”, azaz a teremtő képzeletet gúzsba kötni, és ez, hangozzék bár ellentmondásnak, magával hozza a versenyt, futni az idővel, az „időről nem lemaradni”, s mindez nem más, mint az idő-hely kátyújába rekedni – és várni, várni, sóváran várni. A rohanó hajtotta idő felhője árnyat vet a várva várt helyre, és kerget egyik ideiglenes kikötőből a másikba.

*

Az élet paradoxona: létünk és lényünk azonos egyetlen és örök helyünkkel. A hely lényegét (*lény-egünket*) az életidő tagadja, sőt támadja, akárha takarásával meg akarná semmisíteni. Az a lény, az a hely, *aki* valójában vagyunk, nem változik, nem is tud változni, de az idő homályba tudja borítani. Az idő homályában összetévesztjük magunkat azzal a képpel, amit az idő teste, a tükör mutat. De a tükörhályog nem lehet olyan zavaros, olyan durva, hogy tényleges lényünk ne adna valami derengő jelzést, ha másként nem, a nyugtalanság és félelem amorf alakjában. A félelem, a szorongás kényszerubbonyában, tudva vagy nem tudva várakozókká válunk, várakozók valami (valaki) *más-ra*, önmagunkra.

A végletes, hiábavaló várakozás végállomása nem lehet más, mint Isten halála.

Egészen addig, míg egy táj varázsára, egy kedves mosoly fényére, egy nem tudni honnan felcsendülő hangra, halkabb az, mint tücsökciripelés, talán éppen az érzékelhető hangok teljes némulására valami megreped, az időburkon egy rés, valami ismeretlen, mindennél ismerő-

sebb, megnevezni nem tudjuk, és nincs is rá szükség, egy rés, a legtávolabb, egészen közel, megfoghatatlan, mintha az fogna bennünket – egy út, ráismerünk, még nem vagyunk otthon, de az út otthonos (valamikor erre jártunk?), és az idő, aminek ruhája sietség, kötelesség, munka, gond s a valamennyiben lappangó félelem megcsendesedik, súlyát veszti, talán el is felejtettük – valahogy úgy, mintha nem mi várakoznánk, az út végén valaki bennünket vár, az az ismerős-idegen, aki most kísér, hogy is nem ismerünk eddig rá – maga az út. Ha ez idáig egy helyben állva is lihegtünk, amióta az út vállára vett, az időmadár nem csapodja fejünk felett szárnyát.

A paradoxon akkor oldódik fel, azaz a hely akkor tér önmagába (önmagunkba), ha a folyó időt átengedi magán, ha engedi, eméssze meg őt az idő és ezáltal ő emészti meg az időt. És ez ugyanaz, mintha azt mondanók, ahhoz, hogy a káprázatvilág megszűnjön, végig kell élni a teljes káprázatot. Gyermekeként élni, a káprázatvilágban a valóságot élni: játszani.

Valahogy úgy, mint a gyermekhez legközelebb álló felnőtt, a művész. Egyik sem a felnőtt világ mérhető idejében él, mindkettő más időt él. Kinek ne lenne megkönnyebbedés, amikor a munkaórának vége, amikor letelt a kötelesség ideje. Ám micsoda szenvedés a festő számára, ha rácsengetnek a szomszédból és le kell tennie az ecsetet, nem is szólva a költőről, akiben éppen megszületett *az a szó*, de a takarítónő buzgalma elkergeti, és lehet-e barbárabb közbelépés, mint ha a megkezdett zenedarabot egy tapintatlan nem engedi végigjátszani. Mert ez a különbség a munka és a teremtő alkotás között, az időminőség, a különbség a profán és a megszentelt idő között. A bűnbeesés s vele a kiűzetés a Paradicsomból jelenti a kiűzetést az Istennel közös időfeletti létből a munka idejébe. Az ihlet pedig nem más, mint kiemelkedés a profán, osztható időből, a lét gyökerének felnyílása

bennünk, ahol mindenek egyidejű jelenében a teremtő szabadság végtelen játéktér.

Az ihlet azonban nem a gyermeké. Ahhoz, hogy teremtő képzelete szabadon játszhasson, sehonnan sem szükséges kiemelkednie, míg az észrevétlen erőszaknak engedve nem veszi magára a profán idő kötelékeit. A gyermek számára az áldozat ismeretlen. Nem így a művész. Ahhoz, hogy a lét telje (az egyedül szabadnak nevezhető állapot) megnyíljon benne, hogy kínzó várakozására választ kapjon, élete teljes áldozatával kell áttörnie a profán idő burkát. Ez az áldozat a játéka, ez a játék az alkotás. Áldozata nyomán áttetszenek az időtlen csendben (a *semmiben*) alvó örök csírák, a fogyhatatlan archetípusok.* Az idő terhétől megkönnyebbedett érzékelése ezeket hallja, látja és a Maya időruháiba öltöztetve *formát* teremt számunkra. Így részesíti a profán időt az eredet szentségének idő fölötti valójában. A kimeríthetetlen őscsírákra (az essenciákra) érzékeny lényé a változatlan valóság változásainak ritmusát visszhangozza. Mert a ritmus, a teremtő imagináció rezdüllete előbbvaló ősképnél, őshangnál, minden jelenség elő- és létfeltétele. Az érzékelhető világban megnyilatkozó ritmus neve: *rítus*. Ritmus – rítus: a törvény feletti törvény abban a szabadságban, amely a csillagok járásában, a fűszálak lélegzetében, az emberi utakban rejtőzik. És ha a szokást követve időálló művekről szólunk, az annyiban érvényes, amennyiben az idő-adta formán áttetszik tartóoszlopuk, az időtlen törvény. A művek műve pedig nem a piramis, nem a diadalív, nem a kép, nem a szimfónia, még a himnusz sem, hanem az az ember, akiben ez az *itt* és az az *ott*

---

* A mélylélektan néven ismert modern pszichológia archetípusoknak nevezi a nappali tudat alá süllyedt tapasztalati fossziliákat. Ezzel szemben, ragaszkodva a szó tradicionális jelentéséhez, a magunk részéről fenntartjuk a szó eredeti értelmét: a megnyilatkozásban formát öltő őspotenciák – princípiumok.

egyetlen helyyé válik, aki számára a várakozás ideje megszűnt – aki helyével azonos – *önmaga*.

*

Játék? Igen. Valahogy úgy, ahogy a Védanta tudat a természetmítoszban arról, ahogy történt – ahogy szüntelenül történik. A Világlélek meg akarván ragadni önmagát különböző istenekben ölt testet. Így darabolja fel lényét. Ez az áldozata, ez a játéka, ez a tükre – ez a tükör a nagyvilág. Nap alakjában költözik az ember szemébe, szél alakjában lélegzetébe, és így tovább minden tagba, érzékszervbe a legkisebbtől a legnagyobbig. Így válik érzékelhetővé, a lények táplálékává. Áldozata azonban őt magát nem érinti, nemcsak mert kimeríthetetlen, hanem míg a világot alkotó istenek illúziók, valamennyien a Mayának nevezett időnek alávetett tünemények, addig ő, a Lény az egyetlen való, a múlhatatlan. Az alászállásban a mayafátyol, az idő káprázata megsűrűsödik (ez az, amit a gyorsuló időként érzékelünk!), s ezzel párhuzamosan a magát feláldozó Világlélek emléke a maya-tükörben elsötétül. Ha Maya istennőnek egyik arca kala (az idő), másik arca és neve a tanító. Annak, aki megnézi magát tükreben, nemcsak azt tanítja meg, hogy káprázatidőben élünk, hanem azt is, hogy akárcsak ő, a hol tündöklő, hol elboruló isten-asszony a valóságtól kapja fényét, árnyát, hogy a tükör nem önmagát tükrözi, hogy a tükör a tükröző játéka.

Úgy látszik, hogy nekünk, akik az idő fogságában várunk örök helyünkre, a mi áldozatunk, a mi utunk a Teremtőéhez képest fordított. Tudja ezt a nyelv is: „visszatalálni”. Ha az övé az alászállás áldozatában (az idő gyorsulásának tükreben) elsötétül, a mi utunk a visszatalálásban egyre világosodik. Ha az egyetlen megfoghatatlan és felfoghatatlan s ezért megnevezhetetlen Maya káprázataiba öltözött, ugyanez a Maya old ki bennünket az idő bur-

kából, míg nem marad belőlünk más, csak az örök Teremtővel azonos lény – nincs mire várni – helyben vagyunk. Nem, ez így még csonka, marad a Hely, mi magunk.

S ha valaki ezt így mondaná: Istennél vagyunk, ez a valaki az idővilág tükörszövetéből szólna, onnan, ahonnan a teljesség még megnevezhetőnek tűnik. „Aki tudja, nem tudja, aki nem tudja, az tudja.”

*

Ahogy ablakomból kinézek, ismét látom szomszédomat. Az ásást befejezte. Miközben tempós mozdulatokkal gereblyézi a virágpalánták számára formált ágyást, idehalatszik dúdolása, a nyugalmas halk dallam. Azt gondolom, az imént tévedtem, igaza volt, amikor így szólt: helyben vagyok – helyben – az úton.

KEMÉNY KATALIN

cska

NEM TUDOK HAZUDNI!

Várnagy Ildikóval Illyés Mária beszélget

u

intervjú Várnagy

Ildikó

vel

Hogy hány portrét készítettem? Harmincat, harmincötöt. Amikor 1958-tól 1962-ig a képzőművészeti gimnáziumba jártam, ott elkezdtem egy önportrészorozatot rajzban. De megcsináltam az egyik osztálytársnőmet, meg egy osztálytársamat is. Az egyik még mindig megvan, jóval később odaadtam neki. A gimnáziumban sok modell volt, mintázhattunk, ez a két osztálytársam elég érdekes és fontos volt a számomra, és épp azért akartam megmintázni a fejüket, mert nem iskolai feladat volt. A főiskolára 1963-tól 1967-ig jártam, másodikban kellett követ faragni. Akkor csináltam egy *Mária* portrét, követ, de párhuzamosan csináltam terrakotta fejet is. Ezek még mind elvont portrék voltak, én így hívom, hogy elvont portrék. Nem konkrét, élő személyek. Nekem túl kemény volt az a kő, tehát akartam valamit csinálni agyagból. A főiskolai elvont fejek mellett élőbb, puhább valóságot akartam teremteni. Harmadikban volt újra kőfaragás, és azzal párhuzamosan csináltam a *Chloé* portrét, a *Daphnis és Chloéból* a *Chloét*. Egy kicsit önportré is. (A *Daphnist* azóta sem csináltam meg.) Próbáltam elvont irányban elindulni. Fontos a számomra, hogy a megmintázott, élő emberek mit csinálnak az életben, hogy kik-mik, kikkel vannak kapcsolatban, mivel foglalkoznak. Tehát megmintáztam *Sz. Á. festő és tanárt*, később a férjem lett, *M. G. festőt*, máig jó festőnek tartom. *R. E. építész-t*, a bűvös kocka feltalálóját, gimnáziumi osztálytársam volt. *A. T. grafikus-t*, *T. I. mérnököt*, mind főiskolai barátaim voltak. Arra gondoltam, hogy mielőtt szétszéle-

düink a világban, megmintázom őket. Eléggé naturális portrék lettek. Azután 1973-ban elkezdtem egy másik sorozatot is, idősebb nőkről, a barátaim anyjairól, mindig érdekelt az a világ, anyám élete, úgy, ahogy az anyám korosztálya élte. Akik az első világháborúban születtek, és a másodikban voltak fiatalok. Az idősebb nők sorozat mellett egy idős házaspárt csináltam, össze vannak nőve, a *B. házaspár*, gyönyörű öregek. Fotóról mintáztam, mert nem tudtak állni, ugyanis állva szoktam mintázni, hogy a nyak, meg az arc vonásai jobban látsszanak. Nekik nincs nyakuk, két fejük van, és be vannak sülyedve a földre. Azután megmintáztam *Anyám* egész alakos portréját, amely megsemmisült, de később csináltam róla egy másikat, az jobb lett.

Csak 1981-ben csináltam meg *Apám* portréját, addig nem mertem. Komoly probléma volt a számomra, hogyan oldom meg. Végül nagyon egyszerű lett. Apám pszichológus volt, soha nem szólt bele a dolgaimba. Sőt, inkább próbált visszatartani. Nem akarta, hogy olyan gyerek-zseni legyek, aki kifúj, és akkor már nem lesz energiája később normális dolgokat csinálni. Egyre késleltetni akart, például plasztilint is csak tízéves koromban adott, úgy gondolta, hogy addig majd elfáradok, meg elfelejtem. De amikor látta, hogy a szuroktól a homokig én mindenből portrét csinálok, megsajnál, és vett nekem plasztilint.

Babits-ről elvont portrét csináltam 1983-ban, most a Magyar Nemzeti Galériában van. Elvontnak nevezem azt, amit halottakról csinálok. Ilyenkor tanulmányozom a munkásságukat, a fotóikat, próbálom a kettőt egymásra vetíteni, mintha diapozitíveket vetítenék egymásra, és azt emelem ki, ami ilyen módon erősíti egymást. Később, 1986-ban elvont portrészorozatot terveztem nőkről, de csak a *Catherine Mansfield*, *George Sand* és a *Három Brontë nővér* valósult meg. Azután pedig 1993-ban *Cholnoky Viktor* domborműves portréját csináltam meg Veszprémbe, az írók

gyűjtöttem rá, olyanra csináltam, amilyenre akartam. A fejből jönnek ki a munkái, a teste pedig a neve betűiből van; organikusnak nevezem. Elvont és organikus portré egyszerre.

A. K. irodalomtörténész-t, M. E. irodalomkritikus-t, T. Z. író-t, R. J. T. filmkritikus-t, K. F. politikus-t, a régi Mozgó Világ gárdáját 1984-ben mintáztam meg. Mivel tudtam, hogy megszűnik a lap, gondoltam, megcsinálom a portréjukat, de nem tudtam valamennyiüket megvalósítani. Megpróbáltam naturálisan mintázni, de a portré egyúttal jóslás is: csak egyszer csinálom meg egy-egy embernek a portréját, de úgy, hogy örök életű legyen. Hiába harmincéves, nekem tudnom kell, milyen lesz nyolcvanéves korában. Vagy fordítva, ha nyolcvanéves, tudnom kell, milyen volt húszéves korában. Amikor a felismerés az agyamon keresztül, meg az ujjaimon keresztül eljut az anyagig, ott valahol megtörténik a csoda.

Az Újpesti Galériában 1988-ben volt portrékiállításon, ott két nagy körben rendeztem el a fejeket, az egyikben a naturális, a másikban az elvont portrékat, úgy, hogy befelé nézzenek, egymást nézzék. Ha beálltál a körbe, akkor téged néztek. Később az Ernst Múzeumban is ugyanúgy volt. A portréim modelljeinek nem nagyon tetszett, elő is adták, hogy a saját képmásuk nem nagyon tetszik, a többi viszont remek. Magukat egészen másként látták, mint a többieket. Azt kérdezte a megnyitón valaki, van-e merszed megmintázni saját magad. Néhányan föl voltak háborodva, amikor mintáztam őket. De nem nekik csináltam, hanem saját magamnak. Szükségem volt ezekre a típusokra, máig itt vannak a közelemben.

Hogyan fogok hozzá? Régen, még gimnazista és főiskolás koromban, ujjgyakorlattá vált a portré mintázása. Megpróbáltam már akkor is a belsőre figyelni, és rájöttem, hogy a belső megfogalmazásához a külsőt is meg kell változtatnom. Feszültség keletkezett a között, amit akartam,

és amit tettem. A feszültséget csak a főiskola után tudtam legyőzni. Anyám tanítványa mesélte nekem, hogy kisgyerekek koromban meg tudtam állapítani, ki a jó és ki a rossz ember. Teljesen ösztönösen. Van a portrékészítésnél is ilyen meghatározó, első pillanat, amelyet az ember csak később ért meg. Halálosan ösztönös. De amíg a mintázásig eljutok, előjön a rendszerező hajlamom. A rendszer pedig a gimnáziumi és a főiskolai tanulmányok során alakult ki. A pszichológia, a filozófia tanulmányozása során, meg Freud, Proust...

Hogy miért csinállok portrékat? Végül is már gimnazista koromban megismerkedtem azokkal, akik szerintem igazi portrét csináltak: Picasso, Daumier, Soutine, Schiele, Kokoschka, Matisse, Giacometti, az expresszionisták általában, az archaikus görögök, a késő rómaiak, a kora középkoriak. A barokknak is van egy nagyon kései, lázás korszaka. Azután van néhány magyar, Bokros-Birmann, Ferenczy Béni, Vilt Tibor, Borsos Miklós. De ugyanígy volt egy másik vonulat is, az őrültekek rajzaitól a gyermekrajzokig. És ott voltak a Szondi-teszt arcai, Rodin művészete, meg Degas, meg az etruszok és Rembrandt... nagyon sok irányból meg lehetett közelíteni az egyéniséget. A belső hang megmondja, hogy ezt a fejet meg kellene mintázni. Vagy sikerül, vagy nem. Páskándi Gézáéra addig készülődtem, amíg meghalt. Zoli bácsit is a halála után csináltam meg.

Csak azokat mintázom meg, akiket jól ismerek. Lehet, hogy ez a pillanat az ismeretség után négy-öt év múlva bekövetkezik, de lehet az is, hogy csak harminc év múlva csinálom meg a portrét, a *helyzet* akkor lesz olyan, vagy a *modellem* lesz olyan, vagy *én* leszek olyan... Nagyon sok minden kell, hogy összejöjjön. Látok magam előtt előképet, de ez nem azonos az említett belső hanggal, tehát vizuális előképet, amilyenre a portrét akarom... Szeretném, ha mindegyik másfajta karaktert testesítene

meg. Úgy, ahogy Balzac az Emberi Színjátékban elképzelte, hogy milyen összefüggések lesznek az embercsoportok között, vagy Zola... Nagyon fontos, hogy szeressem az embereket, de amikor dolgozom, nem tudok hazudni. Amit érzek, annak sokkal erősebb a hatása, mint annak, amit tudok. Valamilyen sugárzást érzek, erőt, ami ebből az élő, mozgó emberből kijön, és ez az, ami egyesül az előzetes koncepciómmal, amivel nekiállok a dolognak. Ez a két különböző irány adja meg azt a feszültséget, amiben létrejön a portré. Hogyha ezt a sugárzást tovább boncoljuk, mágikusnak is nevezhető. Amikor egy-egy típust kiválasztok, akkor az ősök, akik hasonlóak, akiktől a tulajdonságai, a formái erednek, mind mögéje sorakoznak.

Igen, érdeklődöm az emberek iránt, és szeretem őket. Ők úgy látják, hogy nem így van, mert megpróbálom az érzéseimet racionalizálni. A szeretetnek a puha, lágy része eltűnik. Lehet, hogy ezt veszik észre. Nem mondok kritikát az emberekről, de úgy érzem, hogy néhány dolgot – a legfontosabbakat – nagyon tisztán meg kell fogalmazni. Az embereknek problémáik vannak ezzel. Lehet, hogy belenyúlok valamibe, amit nem akarnak látni, vagy megmutatom azt, amit nem akarnak tudni? Lehet, hogy ez már pszichiátria, rögzített pszichiátria? Apám azt mondta, a pszichiátria a betegekkel, a pszichológia a normálisokkal foglalkozik, de hol a határ?

Hogy miért kell ma is portrét csinálni? Mert a személyiség nagyon nagy érték, és mindig az marad. Nem igazán értem, mit látnak groteszknek a szobraimban. Úgy felkészülök a szobraimhoz, mintha jógáznék, kitisztítom a testemet-lelkemet, gondolom az is kitisztítja, aki jön modellt állni nekem, és akkor létrejön valamilyen pillanat, amiben lehet dolgozni. Nem akarok minden részletre kitérni, a legfontosabb tulajdonságait érzékelem az illetőnek, nem akarom, hogy mindenféle más, mellékes apróság elvonja a figyelmemet a legfontosabbról. Valószínűleg emiatt van

a portréimnak letisztultságuk, olyanok, mint a zsugorított fejek az indián, az azték kultúrában.

Hogyan kapcsolódnak a portréim a többi szobraimhoz?

A gondolataimat füzetekbe rajzolom, amit nem rajzolok le, azt leírom. Hogy ezekből mikor lesz portré, mikor lesz jel, nagyon sok külső dologtól, anyagtól, pénztől, szituációtól függ. Nagyon bonyolult folyamat, szinte komputerbe kellene táplálni, az tudná kimutatni, mikor, miből lesz portré, és miből jel. Amikor 1971 körül idOLOkat gyártottam, összefüggésbe hoztam őket egymással. A különböző típusú idOLOkat egy terepre tettem. Egyiknél keretben van tízfajta ember, a másikon pedig korongon. Mind különböző méretűek, különböző mozgásúak és különböző súlyúak. Valamennyi összefüggésben van a portrékkal. Úgy gondoltam 1973-ban, hogy ezekhez a korai portrékhoz külön csinálom meg a belső portrékat, kis domborműveken, és azokat összehozom, úgy, hogy a lelket ábrázolja. Megpróbáltam belesűríteni az egy emberben meglévő sokfajta embert. Azután nem tetszett a dolog. Az érmeknek külön világuk van, de párhuzamosak a portrékkal. Kezdetben, 1977-től, nőkről csináltam érmekeket, majd gyermekrajzokról, azután pedig *Bartók*-ról. A zenéjét és az életét párhuzamosan építettem. Életének magánjellegű formáit és a zenéjének a stílusváltkozásait próbáltam egy skálán elképzelni. Amikor egymásra vetült a külső és a belső élet, akkor létrejött egy-egy forma. Ugyanebben az évben ember-állat-növény domborművet készítettem, és attól fogva egyre jobban érdeklődtem a természet, a növény- és állatvilág és az etológia iránt. Erősen visszahatott a portrékra. A jelábécét is 1977-ben csináltam, az úgy hatott a portrékra, hogy azok egyszerűbbek lettek. A jelek élőkké, az élők pedig jelekké váltak.

Egy év múlva, 1978-ban nagy képeket festettem, ezekből a festés ment át a portrékra. Majd 1980-82-ben textileket készítettem, ekkor a portrék puhábbak, lágyab-

bak lettek. A talált tárgyak idején, 1983-ban, olyan formákat építettem a portrékba, melyek látszólag nem odaválók voltak, így jeleztem valamiféle elhidegülést. A *Nők és nőírók* sorozatomat 1984-ben rajzoltam, ebből 1986-ban lett három nőíróportré. Amikor a viaszveszejtéses bronzöntéssel próbálkoztam, E. T. Hall *Rejtett dimenziók* című könyve foglalkoztatott, ez a terület egészen bizonyosan beleépült a portrékba, hiszen az egész arcképmintázás egy nagy, rejtett és rejtélyes dimenzió.

Domborműveimen két ember kapcsolatával foglalkoztam 1988-ban. A portrék esetében mindig csak az egyiket látjuk, a modellt, viszont mindig látszik a mintázó nyoma, nyomása, hatása is. Az intelligencia evolúciója érdekelt 1991-ben, közelebbről Kant, Spinoza, Bergson, tehát ebben a korszakban az intelligencia kisugárzására bizonyosan érzékenyebb voltam.

1992-ben Heideggerrel foglalkoztam, és az időn elgondolkodva más dimenziót kaptam az idő és az ember kapcsolata a munkáimon. Mindez természetesen nem vehető azonnal észre a portréimon, végig kell nézni a harminc év alatt készített mind a harmincat. Volt, hogy egy évben négyet-ötöt is megcsináltam, a következő évben pedig egyet sem. Ekkor láthatóvá vált az idő ujja az arcokon. Pilinszky munkásságát megpróbáltam tíz érembe besűriteni 1995-ben, zeneszerzők műveit textilre festettem jelekkel. Ezek a sűrítmények mintha a fejek hátsó részén jelentkeznének, az élet sűrítményeként. A buddhizmussal foglalkozva portréim egyszerűbbek és mosolygósabbak lettek.

Melyik a legkedvesebb portrém? Nincs kedves portrém, és azt hiszem, hogy csak addig leszek képes portrét mintázni, amíg nincs ilyen. Ha pedig sikerül megcsinálni a legkedvesebb portrémat, akkor vége.

Lejegyezte és szerkesztette

ILLYÉS MÁRIA

V Miklóssy Endre

csé KARÁCSONY SÁNDOR, AZ EMBERTÁRS*

(1891. Földes – 1952. Budapest)

Invokáció

A középkori filozófia szubtilis módszereket dolgozott ki, hogy egy-egy tételt igazolhasson. Ezek közül a másodikat úgy nevezik: argumentatio ad patres, azaz hivatkozás az atyai tanítók tekintélyére. És mennél rázóssabb a tétel, annál jobban teszi az ember, ha ilyesféle módon kívánja megtámogatni. A „magyar észjárás” pedig egyike a legrázóssabbnak. Az volt már a harmincas években is, midőn Karácsony kifejtette, és mentegetőzött is némiképpen miatta, úgy vélvén, hogy az ellene irányuló vádak félreértésen alapulnak. És az az érzésem, hogy az ellenvetések, sőt ellen-indulatok napjainkra aligha csökkentek. Így tehát elő kell vennünk Nietzschét, ki a szóban forgó témáról az alábbiakat mondotta:

„Hogy az egyes filozófiai fogalmak nem tetszőlegések, nem önmagukban növekvők, hanem egymással vonatkozásban és rokonságban nőnek fel, hogy a gondolkodás történetében látszólag bármily váratlanul és önkényesen lépnek is fel, mégis éppen annyira egy rendszerhez tartoznak, mint valamely földrész faunájának tagjai: ez végül is elárulódik azáltal, hogy mily biztonságosan töltik ki a legkülönbözőbb filozófusok *lehetséges* filozófiai

---

* Egy mai magyar gondolkodókról készülő sorozat része. Elkészült belőle: Hamvas Béla, az óceán (részletei a Magyar Szemle 1997/3. és az Új Forrás 1997/3. számaiban), Szabó Lajos, a fundamentum (megjelenés előtt). Tervezett további darabjai: Kerényi Károly, a múzsavezető, Fülep Lajos, az utolsó magyar király, Várkonyi Nándor, az isteni könyvtáros.

rendszerek bizonyos alapsémáját. Valami láthatatlan ígézet alatt mindig újból ugyanazt a körpályát futják be: ha kritikai és szisztematikai akarattal egymástól mégoly függetleneknek érzik is magukat: valami bennük vezeti őket, valami úzi őket meghatározott rendben egymás mögött: éppen ez a fogalmakkal együtt születő rendszeresség és rokonság. Gondolkodásuk valóban sokkal kevésbé felfedezés, semmint ráismerés, ráemlékezés, vissza- és hazatérés a léleknek messze ősrégi összházartásába, melyből ama fogalmak valamikor kinőttek: – a filozofálás ennyiben a legmagasabb rendű atavizmus egy faja. Minden ind, görög, német filozofálás csodálatos családi hasonlóságának elég egyszerű a magyarázata. Ahol meg éppen nyelvrokonság van, egyáltalán el sem kerülhet, hogy hála a nyelvtan közös filozófiájának – így értem: hála az egyforma nyelvtani funkciók öntudatlan uralmának és vezetésének – a filozófiai rendszerek hasonnemű fejlődésére és sorrendjére ne legyen minden már előre elkészítve: mint ahogy a világertelmezés bizonyos más lehetőségeinek útja szinte elzártnak látszik. Az ural-altáji nyelvtérület filozófusai (hol az alany-fogalom legkevésbé van kifejlődve) nagyon valószínűen másképpen néznek »a világba«, és más ösvényeken találhatók, mint az indogermánok és mohamedánok.”¹

Ekképpen felbátorítva Petőfi Sándor hajdani rajongójától, aki az „ural-altáji” költőnek négy versét is megzenésítette, sőt a hatása alatt olyan halhatatlan verseket költött, mint a *Vereinsamt* vagy *Der Herbst*, három dolgot szögezhetünk le ebből a briliáns eszme-futtatásból.

1. A nyelvi kifejezésmód messzemenően meghatározza a lehetséges filozófiákat, mivelhogy a nyelv mintegy „helyettünk gondolkodik”.

2. A nyelv nemcsak lehetőség, hanem korlát is, mivel kizár mindenféle olyan értelmezéseket, amelyek nem egyeztethetők össze az ő „mélyszerkezetével”.

3. Mindaz, amit eladdig „filozófiának” neveztek, az indoeurópai *nyelvek* sajátosságából következik, viszont a másféle felépítésű „ural-altáji” nyelvcsalád valami egé-

szen más filozófiai rendszert is lehetővé tesz. Mégpedig egy olyat, amelynek éppenséggel az a specifikuma, hogy az „alany-fogalma” fejletlen, Nietzsche nyitva hagyja azt a kérdést, hogy miért és minek az előnyére.

Magyar észjárás

Karácsony Sándor számára a „magyar észjárás” természetesen semmiféle rasszista vonással nem rendelkezik. Ellenkezőleg, az, amit sajátosságként kifejt, éppenséggel a „milieu-elméletre” tűnik támaszkodni, a sztyeppe népek élet- és gondolkodásmódjából vezeti le. Ő maga is hangsúlyozza azt, hogy ez „százmilliók észjárása”.

„Azsia pusztái. Széles, téres, viharjárta puszták, olyanformák, mint a Hortobágy. Hol kerék, hol talp az ott legelő baromnak, ahogy az idő jár. Széles. Messzire ellátni rajta, de engemet is messziről észrevesznek rajta. Fényes-melegen süti a nap naphosszat. Ezekon a pusztákon őrizték őseink a jószágot és ott lettek olyaná, amilyenné az ilyen pusztákon lehet az ember. Tempósak, kényelmese, hiszen volt idő elég. Kevésbeszédűek, akárcsak a mai pásztorok. Elgondolkozók: lehet azt jól a botra támaszkodva, ha sokat van az ember egymagára. Jőszemű, figyelő nép, mint a réti sasok, azoknak is széjjel kell nézni szerte a nagy pusztán. Edzett, erős emberek, mert átjárja ám a szél az embert, eső megesi, vihar megfuttatja, a kemény föld helyre erőlteti a csontjait. Bátor, harcos fajta, hiszen sok irigye lehetett, ha jó legelőre lelt. Kis csoportokra szakadt, legeltetni úgy jobb. Egy kicsit ravasz is, mert kevesedmagával sokszor csak így vághatta ki magát a bajból.

A lelke is olyan, mint a pusztá. Tiszta, világos, józan és nagyon-nagyon egyszerű. Nem tudunk mi úgy képzelődni, mint a germán népek, hogy is tudnánk. Ahol nincs barlang, meg mélységes, titokzatos rengeteg erdő, hova mennének a szellemek, meg a varázslók lakni? Az eszünk járása is egyenesebb,

mint az övéké. Hadd látom. Értem. Rendben van. De csak akkor van rendben, ha értem és csak akkor értem, ha látom: beláttam, átláttam az egészet. Inkább megnézem tövéről-hegyére, forgatom jobbra-balra, alszom rá, ha kell, akár kettőt is, idő van elég, azt nem sajnálom tőle. De vaktában nem hiszek el semmit senkinek.

Inkább ráhagyom. Nem értem, mert mindjárt az elején elvitettem a nyitját, nem nyugodhatom bele, nem mondhatom, hogy jól van, hát inkább beletörődöm. Ha olyan nagyon akarja, legyen úgy, ahogy ő szeretné. Vagy: vigye, ha tudja. Ez is a puszta lelke. Úri lélek.”²

A pozitivista Hippolyte Taine számára a milió, vagyis a faj, a környezet és a történelmi pillanat hármassága meghatároz minden lehetőséget. Az események determináltak, a természettudományos világnézethez illő módon. A kálvinista Karácsony azonban nem merészkedik a predestináció tanának efféle merev értelmezésére. Ami őnála meghatározott, az valamifajta diszpozíció – és döntő fontosságú, hogy ennek a *nyelv* a tanúja és hordozója. Mellesleg csak úgy, mint Nietzschénél...

Háromféle dologra érdemes figyelni Karácsony fenti eszmefuttatásában. Az egyik a *tartalom*, mondanivaló, ami a gondolkodási mód differentia specificáját írja le, és ennek a magyarázatát a létezési módból. A másik e kifejtésnek a *formája*, ami konkrétumokra hivatkozik és képekből építkezik. A harmadik és legérdekesebb a gondolkodás centrumának a *megfoghatatlansága*.

Az európai természettudományos gondolkodás régire, középkori, sőt ógörög alapokon építette meg a maga bástyáját a logika és a kísérlet által teremtett oksági viszonyról, a kényszerítő erővel levonandó következtetésről. És hiába döntötte meg ezt a gondolkodási módot David Hume, hiába szedte fel Kant még a határmenti szögesdrótjait is – *semmit se változtattak meg*. A világmentelmezés módja, Nietzsche tanúsága szerint mélyebben van elrejtve.

A magyar észjárású ember azonban szkeptikus. És ezért oly rettentő nehéz itt összefüggő gondolatrendszert kiépíteni. Ezért oly nehéz valóságos tekintélyre szert tenni.

Karácsony rendkívül következetesen építkezik abban a rendszerben, amit felismert. Mert ennek a „magyar észjárásnak” az ő elemzése szerint három fő sajátossága van, és ezeket az indoeurópai észjárással való antitézisekben lehet megközelíteni. És eszmefuttatásai, például a fent idézett is, erre hagyatkoznak.³

Az első közülük a *mellérendelés* relációja, szemben az indoeurópai alárendeléssel. A második a szemlélet *valósága*, szemben a gondolkodás absztrakciójával. E két sajátosságot foglalja össze a híres antitézis: objektív-primitív észjárás, szemben a szubjektív-komplikálttal. A harmadik sajátosság a filozofikus gondolkodás *hiperbolikus* osztálya. „A transzcendens logizmák következtében a magyar észjárás nem az ok és okozati viszonyok megmagyarázására igyekszik, hanem a megfoghatatlanság evidenciájára.”⁴ Ebből következik a térszemlélet a priori határtalansága, az a priori időtlenség és az oksági viszony helyére lépő megfoghatatlanság.

A „magyar”, mint meghatározó jelző, Karácsony szinte minden könyvcímében szerepel.⁵ És ennek hármas jelentése van.

A sztyeppei gondolkodású nyelvek közül – történelmi okokból – a magyar az, amely az önreflexiónak legalábbis a küszöbére érkezhett. Ezt a tényt nehéz volna túlbecsülni. Aki például szembesült azokkal a nehézségekkel, amelyekkel Heidegger találkozott, midőn a maga nyelvének a gondolkodási alapjaiból igyekezett megérteni a japán nyelv kulcsfogalmait, az legalábbis méltányolni tudja ezt a – mondjuk talán – „struktúrafordítási” lehetőséget. Hosszú és izgalmas eszmecserét folytat például Heidegger az ő japán barátjával a „nyelv” jelentésű japán szóról.⁶ Ez egy „beszélő szó”: *koto ba*. Olyasfélét je-

lent szó szerint, hogy szíromlevelek, amelyek a szépség üzenetéből fakadnak. Nehezen jutnak el idáig, és kissé vissza is hőkölnek a szemlátomást oly kevésbé egzakt végeredménytől. De a Karácsony által leírt észjárásban semmi megütköznicélő nincsen e körülírásban, a benne rejlő üzenetet azonnal regisztráljuk, és zavartalanul gyönyörködhetünk a képalkotás transzcendenciájában.

A másik sajátosság, hogy mint láthattuk, az önmegismerésnek az indoeurópai nyelvekkel való szembesülés útján kell megvalósulnia. Alapvetően történelmi okokból – amelyek közül az éppen aktuális, vagyis az önmeghatározás szükségessége a náci kultúrimerializmus korszakában, Karácsonynál elég csekély jelentőségű – az ő évszázadokban mérő gondolkodásmódja számára helyénvalóan látszott esetlegességnek. A baj, ami tagadhatatlan, nagyobb időtávon és mélyebben függ össze ezzel a történelmi adottsággal. A lényege az, hogy „nálunk a magaskultúra úgy él és virágzik a népi kultúra mellett, mint valami angol gyarmaton az európai fertály a bennszülöttnegyedhez képest”.⁷ Nem arról van szó, hogy létezik olyan „magaskultúra”, amiből a nép többsége nem részesül, hiszen ez mindenütt így van, hanem arról, hogy Bach vagy Beethoven, vagy akár Kant a saját népe kultúrájában gyökerezik, ám minékünk nincsen efféle kulturális egységünk. (Helyesebben, csupán épülőben van bizonyos területeken. Bartókot és Kodályt ezért ünnepli oly lelkesen Karácsony, mert ezt a lehetőséget pillantja meg bennük. És milyen furcsa: még a nagyvilágot is ez érdekli mibőlölünk.)

Igazából véve itt jelent problémát a számunkra a körülvevő indogermán milió. Amihez képest jelentéktelenné törpül az a helyzet, hogy Európa három nagy nyelvi közösségének és két nagy kultúrkörének a határzónájában élünk. Idegenségünk mindegyikkel szemben fennáll – gondoljunk csak Nietzsche tézisére –, és ez mélyebb,

ANYÁM

mint valami egyszerű kulturális különbség. Ez a nyelv alapszerkezetének, az észjárásnak a különbsége.

Átjárás persze van. Bartók és Kodály példája is ezt mutatja. Sőt nyilvánvaló, hogy épp ennek a megteremtése az a kihívás, amit a sors mielőtt, magyarok elé vetett. De ezt megteremteni folyamatos figyelmet és munkát igényel. Karácsony szerint utoljára a 17. században sikerült, és azóta sohasem tudtunk szerves választ adni e kihívásra. Ezért aztán a népünk a 20. században él, de a 17. század formáját és tartalmát éli. Itt nemcsak a parasztosztályra kell gondolnunk, hanem a középrétegekre is, ahol e diszkrépancia még kínosabb eredménnyel jár. Az avult forma és tartalom kirekeszt a korszerűségből is, megfoszt az archaikus kultúrában immanens módon meglévő tartástól is. Nem kell visszamennünk a harmincas évekbe, hogy lássuk mi ez, és mit eredményez...

A „magyar” jelző harmadik jelentésénél Karácsony személyes életszerep-vállalására akadunk. Szenci Molnár Albert, Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós és annyi más módjára ő is elment Nyugatra, hogy megkeresse és megtanulja azt, amire idehaza szükségünk van.

Része volt még az európai szellem utolsó aranykorában. Megismerhette Wundt kultúrantropológiáját, Saussure tanítványától hallgatott nyelvtudományt, ízelítőt kapott szociológiából és fenomenológiából. De számára mindez háttérismeret maradt, iskolákhoz nem csatlakozott. Nyilvánvalóan önarckép is van abban a meghatározásában, hogy „a magyar észjárású ember autodidakta – még akkor is, ha iskolába jár”.⁸ Rábukkant az ekkoriban világhódító útjára induló lélekelemző individuálpaszichológiára is. Amit – minden elismerése mellett – végsőleg meghaladni kívánt „Arra jó, hogy kiábrándítson (a személyes értékekhez fűző – kiegészítés M. E.) illúzióinkból. De az ember csak ez után kezdődik bennünk. Ott, ahol már hiába analizálnánk a lelkünket, mert analizálhatatlan.”⁹ Megoldás

itt csak teológiai – illetőleg az ember saját dimenziójára alászállva –, társaslélektani relációban lehetséges.

A társaslélektan alapvetése az, hogy a kollektívum határozza meg az individuumot, és nem fordítva. Nagyjából erre épül a kultúrantropológia, a weberianus szociológia és mindaz, amit a marxizmus hozott ki e tézisből. Karácsony azonban másfelé tart. A társadalomszerkezetet és a kultúrát derivátumnak, másodlagosnak tekinti, mégpedig a *nyelvhez* és a mögötte rejlő *észjáráshoz* képest.

A magyar észjárás mellérendelő, és ezzel a legszorosabb összefüggésben az alanyisága, ahogy Nietzsche mondta, kevésbé van kifejlődve.

„A nyelvvel élő magyar lélek nem oly alanyi, mint a többiek, sokkal tárgyibb náluk. Azzal például, hogy nem szívesen absztrahál, hanem a konkrét szemléletből készíti a jelt, megmarad a rajta kívül eső tárgyi világban. A saját lelkéből még annyit se ad hozzá, amennyi az elvonáshoz szükséges volna.”¹⁰

Pázmány Péternek egyszer a szemére vetették, hogy túlon túl sokat merít a műveiben más szerzőktől. Ő azonban nagy léleknyugalommal azt felelte, hogy a méh virágról virágra röpköd, mégis milyen finomságot tud alkotni, ellenben a pók sajátmagából bocsátja ki az ő undokságait. Az objektív és a szubjektív szemlélet közti különbséget aligha lehetne ennél világosabban kifejezni.

„Okoskodása mellérendelő. Nyomról nyomra haladni, térszerűleg rendezni a fogalmakat, összerakó párhuzamokban. Ezért könnyen téved mellékvágányra, ha sok elemmel van dolga, belezavarodik.”¹¹

Fogyatkozott készség a rendszeralkotásra, sőt annak negligálása. Nem az a lényeg a számára, hogy egy kész gondolatmenetet bensőleg felfogva megérteni és továbbépíteni tudjon, hanem az, hogy egy adott problémát meg tudjon ragadni. Amit elveszít alaposságban, azt visszanyeri kreativitásban. Ez az objektív-primitív észjárásnak alkati sajátossága. Az iskolai penzum az ő számára

Prokrusztész-ágy, még ha is el tud benne helyezkedni. Ha ereje tudatára ébred, azonnal odahagyja. Karácsony maga, vagy tanítványa, a közgazdaság „csodadoktora”, Liska Tibor, igen jól tanúsítják ezt.

„Az indogermán nyelvek úgy jelölnek, hogy a fogalmaikat viszonyítják egymáshoz, de a meghatározó fogalmat *alárendelik* a meghatározott fogalomnak. A magyar nyelv pedig *mellérendeli*, és a közöttük lévő viszonyt jelöl.”¹²

A hiposztázisok hierarchiája, amelyen az indogermán metafizika és filozófia alapul, a magyar észjárás számára nagyon nehezen fogható fel. Vagy lehet az is, hogy igazából fel se fogható. Hogy Apáczaitól kezdve oly sokan töltögették belénk oly csekély sikerrel ezeket a rendszereket – többet, mint a „lecke” sikeres felmondását alig eredményezett a dolog – az talán éppen erre utalhat.

Az okot láttuk az élettérnek, a „sztyeppének” a szerkezetében. De fontosabb ennél, hogy *cél* is van, mégpedig hogy a beszélgetőtársam megértsen, minél egyszerűbben. „Mindent viszonyítok, egymás mellé rendelek, ami a másik ember szemlélete számára új.”¹³ Magyarázkodásnál ezért folyamodunk a megvilágító példák szaporításához, ami különben a másféle észjárású embert olyannyira irritálni tudja. „De kötelességem alárendelni, ha két elemet és a köztük lévő viszonyt előzőleg mellérendelésben ismertettem.”¹⁴ A további mellérendelés ugyanis már redundáns, megsemmisítene (érzékeltetlenné tenne) egy már elért eredményt.

A „magyar metafizika” ilyen módon nő ki egy, már elért eredményre támaszkodó rendezési elvből. S hogy milyen magasságba tud nőni, azt látni fogjuk majd éppen Karácsony nyelvfilozófiájának példáján.

A mellérendelés, mint az észjárás alapja, persze nemcsak a *nyelvben* van jelen. Lükő Gábor sikeresen alkalmazta a folklór egész területére (A magyar lélek formái című művében). Sőt, magát az „ázsiai” mentalitást itt lehe-

tett igazán megfoghatóvá tenni. Ma már egész iskolái vannak a tárgykörnek minálunk, bár mintha megfeledkeznének Karácsony ama intéséről, hogy „európai tartalom kell ázsiai formában”.

Szintézis

„Amit a magyar kifejezni próbál, az Európa – de *ahogyan*, az Ázsia” – mondja Karácsony, és még hozzáfűzi, mintegy vigasztalólag: „addig dolga van, míg Ázsia és Európa egyek nem lettek.”¹⁵ Világítsuk meg ezt egy konkrét példán – azért vagyunk objektív-primitív észjárásúak.

A magyar Dávid – nem a király, hanem a zsoldárénekes, Szenci Molnár Albert – zsoldárköltése Théodore de Béze nyomán:

Tebenned bízunk elejétől fogva,
Uram, téged tartottunk hajlékunknak.

A mellérendelő magyar mondatfűzés szükségszerű követelménye, hogy az új elem a régihez közös rész segítségével kapcsolódik¹⁶ („Uram”). Mondatkezdés esetében ez általában visszautalást igényel az előzőekre. Ezt követi a fő gondolat, a leghangsúlyosabb, tulajdonképp annak az esszenciája, amit mondani akarunk, azután az állítmány, majd indifferens, többnyire visszautaló részek. Tekintettel az objektív-primitív szerkezetű mondat megértetési fő céljára, Karácsony itt „lélektani alanyról” – a saját létezésre szert tevő jelentésről –, „lélektani állítmányról” – a gnómát a szöveg-történés kontextusába bevonó értelmezőről – és „lélektani bővítményről” – a jelentést pontosabbá tévő kiegészítésről beszél.

A „bevezető rész” elhagyása esetén a mondat egy igen nyomatékos gondolati Auftakttal kezdődik, amit az erősít

föl, hogy egybeesik élhangsúlyos kiejtésünkkel is. Nagy társaslélektani verseink ezért közismerten szívesen használják, olyan ez, mint valami ébresztő gongütés: „Hazádnak rendületlenül”, „Talpra, magyar”, „Góg és Magóg fia vagyok én”, „Piros a vér a pesti utcán”. A hatás titka az, hogy ki nem mondott jelentésként hordozzák a visszautaló bevezetést is. Ilyen módon kezdődik a zsoltár is.

Nem alapszavak ezek, nem is különösebben ékesek. A számunkra már van ugyan egy cseppnyi archaikus zamatuk, de a varázs mégsem ebben áll, hanem abban, ahogy ez a mondat megegyezik az észjárásunk szerkezetével. Az egyes szavak ilyen módon a „helyükre kerülve” hallatlan jelentéstöbbletet szereznek a kontextusból, és továbbítanak a mondat befogadójához. Ez a szerény külsejű és látszólag tempós sor például a következőket.

- Van Valaki, aki személy, és ezért meg lehet szólítani.
- Aki őt megszólítja, az nem valamiféle elbitangolt jószág a végtelen tér sötétjében, hanem a tagja egy akolnak.
- Kicsi, elkerített hely ez az ismeretlen és mérhetetlen Univerzumban – de van egy Pásztora.
- Réges-régen elpusztított volna mindaz, ami fölött nincsen hatalmunk. És ha mégsem pusztított el, akkor Valaki elejétől fogva vigyáz reánk.

A szöveg annyira tömör, hogy e két sorba tulajdonképpen még az *ismétlés* is belefér, mint a gondolat affirmációja, akár egy jobbféle magyar népdalban. A második sor ugyanazt mondja, mint az első – helyesebben, itt valami egyedülálló történik. Mert az első sor az eredeti zsoltárszövegből is, Béze szépséges négyszólamú feldolgozásából is *hiányzik*. E sorral csupán a magyar zsoltárénekes toldotta meg. Nem is akárhol, hanem a magyar hangsúly „Auftakt” helyén, és ekképpen ez a sor világítja be a XC. Zsoltár *egészét* – mindaz, ami még következik, már csak kifejtés, „lélektani bővítmény”. A *confessio hungarica* e mondatától így válik *magyarrá* Dávid zsoltára, és a kóbor

sztyeppelakó a tanúság szerint nem „felvette a kereszténységet”, hanem *visszatalált* az ő hajdani otthonába.

Így nő ki a vers a nyelv szerkezetéből, így közvetít egy összefüggő teológiát, és így válik a gyülekezet éneke Tamási Áron jelzője szerint *Kősziklává*.

A példa mutatja egyébként a megértés nehézségét is. Oly sok jelentést bíz a gondolkodásmód szerkezetére, hogy nehezen tudja befogadni az, akinek más az észjárása.

Nyelv és lélek

Az európai nyelvtudomány, lenyűgözve alkalmasint az arisztotelianus logikától, besétált abba a ketrecbe, hogy „a mondat – logikai ítélet”. Ami lényegében úgy jön össze, hogy a subjectum és a praedicatum a logikai ítélet két tagja. És a vélemény oly erős, hogy maga Heidegger is ijedten néz hátra, midőn afféleket mond, hogy „a logisztika támadás a nyelv lényege ellen”.¹⁷ Karácsony azonban a magyar grammatikára hagyatkozva szétlövi ezt az alappillért.¹⁸

A kiindulása Gombocz Zoltán felismerése, hogy a magyar mondat nem „igei”, hanem „nominális” természetű. Ehhez Karácsony azt fűzi hozzá: „kezdeti formában a subjectum és praedicatum az *azonosság* nyelvi relációjában volt. *Főnév* volt mindkettő, később vált a praedicatum melléknévvé, s csupán harmadlagosan igévé”. Egy praedicatum *nélküli* nyelvi kijelentésben – amit mai magyar nyelvünk már nem alkalmaz, de mint a példa mutatja, még kikövetkeztethető belőle – elvész a „mondat – logikai ítélet” evidenciája. De hogy ebből mi következhet, azt még sejtteni is alig tudjuk. Joggal gondolhatunk azonban arra, ahogyan a matematikai axiomatika egy-egy radikális eredménye felforgatta az egész gondolkodásmódunkat.

Karácsony annyit fűz hozzá – illetve magához a Logika Alaptörvényéhez: „az *azonosság* tartalmi relációja

mindjárt kezdetben így állítódott: egyik a másikhoz képest.¹⁹ Valami olyasmi következik talán, hogy elvész a logikai ítélet általános érvénye, és valamiféle precedens-elv, s egy állandóan újraépítendő kapcsolat imperativusa lép a helyére.

Mit kezdhet egy ilyen szisztéma a világ összefüggő leírásával, azt talán a hopi indiánoktól lehetne megkérdezni. De a nyelvi és antropológiai következményei számkra is beláthatók. És igencsak radikálisak. És ráadásul *ugyanarról* szólnak. Megvilágítva ezzel a nyelv és a lélek kapcsolatát.

A nyelv természetéről Heidegger a következőket mondja:²⁰

„A nyelv az emberi lénynek a jelenlét és a jelenlévő kettőségéhez való vonatkozásának hermeneutikus alapvonása (...) A „vonatkozás” szó azt mondja, hogy az ember lényegénél fogva alkalmazásba van véve; annál a lényegénél fogva, ami ő, egy olyan alkalomhoz tartozik, amely igényli őt (...) E kettőség bontakoztatja ki azt a világosságot, amelyen belül a jelenlét mint olyan és az ember számára való jelenlét (kiemelés tőlem, M. E.) megkülönböztethető lesz – az ember számára. (...)

Valójában minden egyes gondolati lépés célja hozzásegíteni az ember ahhoz, hogy gondolkodva rátaláljon a lényegéhez vezető ösvényre a nyelven való viszonyában.”

Karácsony Sándor ugyanezt így fogalmazza meg:²¹

„A jelrendszerben Én beszélek Veled itt és most, hogy megérts. A jel jelentése *én vagy nem én, beszélek, vagy nem beszélek, vagy nem én beszélek, vagy nem én nem-beszélek. Én itt vagyok, vagy nem itt vagyok, vagy nem én vagyok itt, vagy nem-itt. Most beszélek vagy nem-most nem-beszélek, vagy most nem-beszélek.* De akár Én, akár nem Én, mindkét esetben az Ember, vagy nem Ember, hanem a világ az Ember körül, tehát mégis *az Ember az univerzumban.* És akár beszélek, akár valami egyéb, mindig az Élet, a Lét. És akár itt, akár ott, telítetten, egyetemesen az Univerzumban. És akár most, akár nem-most, folytonosan sub specie

aeternitatis. Tehát a jel, az egyetlen jelentés csak akkor lehet i g a z, ha egyetemes jelentés, vagyis: szép.

Az ember az univerzumban sub specie aeternitatis létező: ez az egyetlen jel, aminek a jelentését minden értelem keresi, s minden kíváncsi ember egyedül ért meg, ez az igaz. Az egyetemes jelentés ennek az egyetlen megfejtett jelnek a mélyén a szimbólum: az élet örök aktuális emberi formája, amelyben a szív egyedül dobban össze, mert egyszerre izgul miatta és gyönyörködik benne, ez a szép.”

A két gondolatmenet eléggé közel áll egymáshoz. A nyelv az, ami az üres létezést ember-formájúvá alakítja, ez mindkettő alapján világos. Heidegger láthatóan visszafogottabb és óvatosabb a metafizikai konzekvenciák levonásával. A késő őszi európai filozófia már nemigen mer olyan szavakat használni, mint „univerzum”, vagy „sub specie aeternitatis”. Nem tárgyunkra tartozik, hogy miképpen vesztette el az ilyen szavakat, a saját hibájából. Karácsony magyar, tehát fiatalabb – ő még használhatja, mondhatnánk, de ez csak első megközelítés, hiszen valójában arra teszünk kísérletet, hogy ugyanarról a valóságról újat tudjunk mondani. A különbség láthatólag nem is ebben van. Az, hogy Karácsony egyértelműbben beszél Heideggernél, önmagában véve nem érdem egy „hermeneutikus” szöveg esetében. (Homályról homály szólhat igazán.) Ha nem figyelünk arra, hogy *mitől* homályosabb a német filozófus – pusztán a szövegének nyelvi tartalmát tekintve. Nos, láthatjuk hogy éppen az absztrakciótól. De ez nem is akármilyen absztrakció, mivel a célja a *személyes névmások eltüntetése*. És ez távolról sem véletlen. Valamivel később ugyanis ezt írja Heidegger: „a sokat vitatott én-te élmény a szubjektivitás metafizikai övezetébe tartozik.”²²

Philosophia horret subjectum – csakhogy éppen ezzel helyezi magát arra a senki földjére, aminek az egyik legfontosabb tanúja és szereplője maga Heidegger. Egy „ember nélküli humanista”,²³ hogy Karl Barth aforisztikus

szavát alkalmazzuk. Még akár el is fogadhatnánk, mint a szuverén gondolkodásnak bár keserű, de elkerülhetetlen végpontját a nietzschei „intellektuelle Redlichkeit” (értelmi tisztesség) kemény mércéje szerint. Ám ehhez az eredményhez csupán úgy tudott eljutni, hogy a szubjektivitást bezárta a metafizika ketrecébe. Szubjektivitás nélkül pedig az ember, ember nélkül viszont a világ nem határozható meg. Így jutunk el a „metafizika vagy nihilizmus” dilemmához, amit általában az európai gondolkodás végpontjának tekintenek.

Karácsony azonban más végponthoz jut, mégpedig egyszerűen attól, hogy nem tud mit kezdeni a személy nélküli nyelvvel.

A mondat nem logikai művelet, vagy legalábbis csak bizonyos mértékig az, hanem egy igen sajátos *korreláció*, mely az Én és a Te között húzódik. Sőt mi több, ő definiálja is az adó és a befogadó szubjektumot. Mert látszat csupán, hogy létezik a befogadótól független kijelentés.

Itt azért megint hivatkozhatunk Heideggerre. „A beszéd mint a jelenvaló lét feltárultságának egzisztenciális szerkezete konstitutív a jelenvaló-lét egzisztenciája számára. (...) Az egymással lét: beszéd.”²⁴

Szörnyen hangzik ez a mondat egy hozzám hasonló „ural-altáji” számára – viszont *igaz*.

„Az együttes jelenvalólét – folytatódik az absztrakciós vesszőfutás – már lényegszerűen nyilvánvaló az együttes diszpozícióban és az együtt-megértésben. Az együttlét a beszédben már kifejezetten *megosztott*, azaz már *van*.”

„A logikai tér” létezésének hiposztázisa abból a látszattól keletkezik, hogy a személy negligálható. A „mondat” így látható azonosnak a „logikai ítélettel”. (Subjectum + praedicatum + töltelék.) Ami ezen kívül van – tartja e vélemény – az csak azért lehet, mert a képzelet ítéletté egészíti ki.

Az így értelmezett mondat valójában pszeudoegzisztens. A valóságos mondat kizárólag Én-Te relációban létezik.

het. Erről szól Karácsony eszme-futtatása. De ismét megidézhetjük Heidegger-t is: „Az a feladat, hogy a grammatikát megszabadítsuk a logikától, előzetesen szükségessé teszi a beszéd – mint egzisztenciálé – a priori alapstruktúrájának pozitív megértését.”²⁵ (Megjegyzem, megérteni csak *valakit* lehet, e szempontból lényegtelen, hogy netán ezer évvel korábban élt nálam.) Saját tapasztalatomból meg annyit tehetek hozzá, hogy a tudatalatti kommunikációban a megértés Én-Te relációja híján a mondat *létre se jön*.

Ekképpen érkezünk el Karácsony gondolatmenetének a középpontjához: „A jel – az ember az univerzumban sub specie aeternitatis létező.” Arra kell itt főleg figyelni, hogy ez a legmélyebb nyelvfilozófiai kijelentés *metafizikai előfeltevés nélkül* következik magából a jelrendszer szerkezetéből. Nietzsche intuíciója igazolódott: az „ural-altáji nyelv” *valóban* tud új látásmódot felmutatni az indoeurópai filozófia számára.

Az alárendelésnek van egy nagy fontosságú következménye, ami a világgépre vonatkozik. A deduktív logika univerzális kalkulusa magában rejtja a logikai ítélet általános érvényét. Ennek következtében bárminő logikai tartalmú kijelentés a *kinyilatkoztatás* ontológiai rangjára emelkedik, vagy – más szemszögből nézve – a kinyilatkoztatás a köznapi kijelentés rangjára süllyed. A tudattartalom általános érvényű axiómák rendszeréből kíván építkezni, és számára a tapasztalati világ annyiban fogadható el, amennyiben ebbe az építménybe beleilleszthető.

A logikai építmény egyébiránt pontos megfelelője a professzor-tanítvány társaslelki viszonynak. Vagyis a gondolati rendszertől való függés konvertálható személyes függelmi viszonyná. Ma, az úgynevezett tudományos világnézetek egyetemes széthullása idején különösen tisztán mutatkozik meg ez a szellemi irányzatoknak hatalmi klikkeké váló átalakulásában.²⁶

„Sem kibékítően egyetemes filozófiát nem képes adni saját világának múltban gyökerező előítéletei miatt, sem pedig ezt a gyöngeségét becsületesen bevallani és a csődöt elismerni nem hajlandó.”²⁷

No persze. Bejelentett csőd után nem fizetnek osztalékot.

A filozófia végét elemző Heidegger a következőket mondja az új feladatról:

„Azt akarjuk meghatározni, ami a gondolkodás dolga, ami a gondolkodás számára még vita tárgya. Ez német nyelven a »Sache« – dolog – szót jelenti. Nos, a filozófia a legutóbbi időben »magára a dologra« szőlította fel a gondolkodást.”²⁸

Én, az objektív-primitív észjárású magyar, most kihúzom magam, mivel eszembe jutnak Bocskai Istvánnak 1605-ben mondott szavai: „Mi sem az retoricához, sem az dialecticához nem értünk, hanem a dolgot amint van, úgy szemléljük.”

A negyvenes évek közepére ért meg Karácsonyban az a felismerés, hogy az az észjárás, melynek a mellérendelés a sajátossága, gyógyszer lehet az ész trónfosztásával szemben. Nincs „általában”, hanem csak itt és most egy konkrét helyzet van. De ez, éppen egyedi volta miatt, egyúttal hártatlan és végsőleg felfoghatatlan. Nem következik a tegnapiából. „A kauzalitás az antecedens és a consequens csupán szűk sávjában érvényes” – idézi Kontra György, a mai fizika filozófiai tanulságaira is hivatkozva.²⁹ Nincs olyan metarendszer a valóság fölött, ami lehetővé tenné a konkrét helyzet értelmezésének a megtakarítását. Így értendő, hogy „magyar világnézet”, a szó „Weltanschauung” értelmében nincsen. A magyar nem „kívülről nézi” a világot, hanem „benne él”.³⁰ „Csak most. Egyetlenegyszer. És soha többé.” – mondja Hamvas Béla.³¹

Heidegger fáradtságosan kereste a kulcsot egész életében a nyelvhez. A nyelvhez, ami a számára szemlátomást elfoglalta a „filozófia” helyét. A nyelvhez, ami valamiféle

kapcsolatban kell álljon a valósággal, a logikával, a humanizmussal. Eljut odáig, hogy a lényeg nem-nyelvi természetű, sőt odáig, hogy „a gondolkodás csoda-szerű útépités.”³² Hogy mégis miért nem találta a kulcsot, arra Karácsony valószínűleg azt mondaná, hogy szubjektív-komplikált észjárása miatt. (Tanú vagyok rá, mennyire komplikált. M. E.) Mert a nyelv lényege kizárólag az objektív-primitív szemlélet számára ragadható meg. Íme.

„A tetterendszerben csak a határtalanságban lehetnek szabadok egymáshoz képest az egyik ember és a másik ember. Az életterben nincs mellérendelés, fölérendelt van, aki rendelkezik és alárendelt, engedelmségre. Módszeres eljárás biztosítja és szabályozza az egyik ember és másik ember igényeit, kötelességét. Egyik a másikhoz képest csupán az imaginárius, a határtalan térben lehet két ember, hamarabb a levegőben lebegve, mintsem röghöz kötve. Az időtlenül rövid aktívumban és az időtlenül hosszú passzívumban. És akkor is csak: éppen most, éppen így, de nem precedensképpen. Abból, hogy a múltkor sikerült, nem következik, hogy most sikerülni fog. Abból, hogy most sikerült, nem lehet következtetni a jövőre. Minduntalan előlről kezdődő és mindegyre újrafo-galmazandó tétel ez a jeli, jelképi, a cselekedeti mind.

Maga a »másik ember« is ebből a világból származik. Korábbi képe az egyik ember énközponti szempontjából nézett és elképzelt szubjektív-komplikált kép. Csak objektíve és csak primitíven vehetem tudomásul a másik embert. Transzcendens a másik ember, mert szerepénél fogva jel, jelkép, tett, juss, hit, üdvösség kulcsa hozzá származott át, megfejthetlenné, csak valószínűvé vált, ami idáig megfejtett és bizonyos volt, tőle függővé relativálódott minden: megértés, siker, szabadság, függetlenség, szentség. Mellérendeléses a másik ember tételes állítása, mert mióta részt kér a társas vonatkozásokból, csak egyik a másikhoz képest, tehát csupán vele, miatta és reá nézve lehetséges nyelv, művészet, társadalom, jog, vallás. Határtalan, időtlen, megmagyarázhatatlanul-magától értődően csudálatos szillogizmus zárótétele a »másik ember«, nincs múltja, azaz történelmi tanulságai, nincs jelene, vagyis rendszere

(mellérendeléses) és nincs jövője, t. i. törvény-érvényével levonható konzekvenciája. Objektív-primitív a »másik ember«, mint *Ding an sich*: minduntalan újrafogalmazandó.³³

Az *én* létezésemben semmiféle teleologikus bizonytalanság nincsen, ellenkezőleg, a célja pontosan meghatározható, és az a *másik ember*. Ennek a létezésnek a *helye* sem kérdéses – nem egyéb, mint maga a nyelv. Evidenciává lesz itt Hölderlin titokzatosnak számító sora:

„Sok reggelünk telt már,
Hogy beszélgetés vagyunk, egymásról hallunk
Emberként élve meg, de dal leszünk hamar.”³⁴

Mit nem lehet ezen érteni, kérdeznénk meg oly szívesen Heideggertől.

Ezen a nyomon közelíthető meg az európai nihilizmus problémaköre. Sokan gondolják úgy, hogy ez a nyugati *nihilum* kórosan különbözik a keleti *sunnyatától*, de ennek a kifejtése eddig nem sikerült. Nishitani, a japán filozófus, mindenesetre jó érzékkel látja meg a dolog mélyén az európai ember beteges Énközpontúságát. A személy ugyan maszk csupán (*persona*) – „de nincs mögötte semmi, ami megjelenhetne”³⁵ „Ein Zeichen sind wir, deutungslos”³⁶ – jel vagyunk, jelentés nélkül – mondja ugyanezt Hölderlin. Az *Én* egyedülvalósága ezért azonos a Semmi egyedülvalóságával, vagyis a nihilizmussal. Ámde ez a nihilizmus csak hamis lehet, mivelhogy a centrumban semmiképpen se állhat a semmi. Heidegger joggal jegyzi meg, hogy az európai nihilizmus nem veszi komolyan a semmire vonatkozó kérdést. Falsifikál, vagyis – tehetjük hozzá – *kiiktatja a nyelvet* (a hamisság a nyelvben nem válhat valóságos létezővé).

Karácsony alapján ezt a problémát azzal világíthatjuk meg, hogy az *Én* az embernek csak *egy része*, oppozícióban van a nem-Énnel. (Vagyis azzal, ami bennünk van,

de nem az Én.) A *sunnyatában* az Én ebben a nem-Énben oldódik fel, a *nihilumban* ellenben ezt megtagadja – és ezáltal a fogságába esik. Egy másféle összefüggésben ugyan, de ezt írja Karácsony a helyzetről:

A nem-Én irtózatosszút áll azon az Énen, aki a nem-Én tudomásulvétele nélkül, azt nemlétezőnek véelve akarja magát kifejtetni. Ázsia bosszúja ez Európán. Ő ráér – az objektív szemlélet az időtlenben él.³⁷

Erről a helyzetről beszél Nishitani a nihilizmus genesisében, ám anélkül, hogy a kulcsot ismerné.

Az, hogy a nihilum egy létező alapján felnyílik, mindig azt jelenti, hogy megnyílik az a mező, ahol a létező léte feltárul. Ezzel együtt azonban a létünk maga egyetlen kérdőjellé válik. Valamivé, amiről nem tudjuk, honnan jó és hová megy. Valamivé, ami lényege szerint felfoghatatlan és megnevezhetetlen. Kezdetből fogva lényegileg ismeretlen minden dolog.³⁸

Az állat nem teszi fel magának a létezésre irányuló kérdést – elsősorban nem is az absztrakciós képessége hiányzik ehhez, hanem az időérzéke.

A *halált* csak mi látjuk; követi
csupán veszte a szabad állatot,
előtte mindig Isten van, s ha megy,
mint a vizek, a végtelenbe fut.³⁹

Az ember számára ez megválaszolható kérdés mindaddig, amíg a feltevése nem koncentrálna magára az Énre. E pillanatban azonban bajba kerül, mint láttuk, és megszületik a modern nihilizmus. Ennek a regresszusáról Karácsony, Kosztolányi Dezsőről írt páratlan nekrológiájában beszél „objektíven”, vagyis szigorúan a tárgyához kötötten, és a következőképpen fejezi be:

„Nem maradt egyebe, mint a nyelv. Aztán azt is féltetni kezdte, javíthatni és csiszolni. Jaj, de szomorú szépségekre

bukkant, amikor meg akarta fejteni a titkait. A megfejthetetlen. Akkor követi el a költő ezt a tragikai vétséget, ha nincsen már neki hite többé.

Meg kellett halnia. Azóta tudja a titkot. Nem a drága romok értelméből, hanem kegyelemből.⁴⁰

A megoldáshoz azt kell látnunk, hogy a nem-Én diszpozicionális természetű, és megalkotható belőle a Másik Ember. Pontosabban *éppen ez a feladat*. Az ember egy ösvény, folytonos átmenet, mondja Nietzsche Zarathustrája, amelyen a Másik Ember paradigmája szerint az embertárs-hoz kell eljutnunk. (Lehet, hogy Nietzsche félreértette az Übermenschet, és az valójában az embertárs *inkognitója*?)

Karácsony így kapcsolódik a dialogikus gondolkodók sorához. (Barth, Buber, Ebner, Rosenzweig, Tábor Béla), és a nyelvbölcselete így válik teológiává. A jelzett ösvény csak a nyelven keresztül járható, és hangsúlyozott precedens-nélkülisége rányit a Csodák Birodalmára. Ez a világ nem éntőlem függ – de éntőlem függ az, hogy nyitok-e *kaput* rá.

A Másik Ember tehát radikálisan véget vet az Én elszigeteltségének, és a létezését egyszersmind *feladattá* alakítja. (Vigyázat: ez azokra is vonatkozik, akik nem veszik tudomásul. A feladatot lehet öntudatlanul követni, öntudatlanul kikerülni és tudatosan elutasítani is – de mindegyiknek megvan a maga következménye, ami az Ént érinti.) A feladat lényege: *Szolgálni*. Tábor Béla mondja az alábbiakat:

„Ugyanaz az egy szellem – személyiség – osztatlanul, a maga egészében van elrejtve egymástól különböző egyéniségekbe. Minden egyes ember rendeltetése, hogy ezt a rejtett személyiséget kibontsa magából. De nem bonthatja ki elszigetelten, mert ő csak egy jel a jelek között; a jelek pedig csak úgy fejezhetik ki az egész jelzettet, hogy egymáson gyúlnak ki.”⁴¹

Idézhetnénk a példa kedvéért József Attilát is, de nem igazán fontos. Itt se az egybeesés az érdekes, hanem az, hogy a kiindulópontok mennyire különböznek. Kará-

csony a nyelv interperszonális metafizikájából, Tábor Béla pedig a Tízparancsolat exegéziséből jut el ugyanide.

Ennek az egész életünknek és minden szellemi tevékenységet is meghatározó jelentősége van. Az, amit művészetnek, filozófiának, tudománynak vagy vallásnak nevezünk, csupán a *szolgálaton belül* értelmezhető, csakúgy mint maga az emberi létezés – megjegyzendő, hogy e szolgálat felfüggesztése is jelentéssel bír, még ha szintisz-tán negatív jelentéssel is.

Dolgaink

Van Heideggernek egy intuitív – le nem vezetett – megjegyzése, hogy a nyelv *lényege* nem lehet nyelvi természetű. A rá jellemző sajátos visszafogottsággal azonban nem beszél arról, hogy akkor milyen természetű. Karácsony erről azt mondja: „A 100%-os nyelv már *nem* nyelv: mű és tett is.”⁴²

A Másik Emberré alakított nem-Én egy sajátos kategórikus imperativus. *Korparancs*.

„Ma a nevelés olyan társadalmi kérdés, mint amilyen a múlt század második felében az osztályharc, elején a jobbágyfelszabadítás volt, s ma az ifjúság az a társadalmi osztály, ami azelőtt az ipari munkásság, a »nép«, a szegényember, a parasztság volt. A társadalmi probléma az ifjúságra van hangolva, és az emberi közösségeket elsősorban érdeklő, tehát aktuális természetű.”⁴³

Ezek a több mint fél évszázada leírt sorok aktualizáló kommentárt nem igényelnek, viszont felhívják a figyelmünket Karácsony elhivatottságára, a nevelésre. Nevelni annyi, mint az ifjút, aki egyedül képes áldozatra (lásd a magyar forradalom főszereplőit), felnőtté válni segíteni, ami annyit jelent: az áldozatot szeretetté hevíteni.⁴⁴ Nem oktatni kell, hanem *nevelni* – hiszen mindazt, amit valaki megtanulhat, csak nevelésen keresztül tanulhatja meg.

Nevelni pedig kizárólag személyes kapcsolaton át lehet. A magyar társadalomnak az a deformációja, amiről Karácsony oly sokat beszél – megrekedésünk a 17. században –, szoros összefüggésben van a ránk erőltetett idegen iskolaformákkal. (Mária Terézia Ratio Educationisával szemben Karácsony ideálképe a kollégiumokra szervezett partikulák rendszere, a jezsuita, református, evangélikus iskolarendszer, amit az uniformizáló felvilágosodás elsöpört.) Az iskola az élet tanítója is, az elcsépelhetetlen latin közmondás szerint. A magyar demokrácia alapja a „helyi autonómiák” azon rendszere volt, amely ezzel az oktatási renddel a legszorosabb kapcsolatban állt.

Így érkezünk a politika erőterébe. Már úgy értve, hogy a gondolatmenet érkezik ide, mert a praktizáló Karácsony hadirokkant katonatisztként, a kommün oktatási előadójaként, pedagógusként és társadalomszervezőként, a Horthy-rendőrség, majd az ÁVÓ megfigyeltjeként, a szárszói konferencia társaslélektani fellebbviteli fórumaként, a Szabadművelődési Tanács elnökeként és a kommunizmus által kikiáltott közellenségként az egész életét ott töltötte.

A „Néma forradalom” Kovács Imréje így emlékezik meg róla és szerepéről.⁴⁵

„A vidéki értelmiségre és a vidéki egyetemek hallgatóságára leginkább Karácsony Sándor hatott, az eredeti gondolkodó, aki a *Magyar észjárás* című munkájában egy magyar filozófia alapját igyekezett megvetni. Későbbi munkáiban, *Háborúról békére nevelés*, *Ocsúdó magyarság*, az okos magatartásra tanított, a passzív rezisztencia és az adódó lehetőségek praktikus kihasználásának kombinálásával. Tanítványai, követői egyesben benyomultak a kommunista pártba és sikerült megszállniuk a kultúrpolitika egyik fontos posztját. A vezetésük alá került Szabadművelődési Tanács országos hálózatot épített ki, kézikönyvsorozatot indított a magyar irodalom válogatásából, amit megküldött a falusi tanítóknak, tanároknak, papoknak, orvosoknak, könyv-

táraknak, tsz-elnököknek. Nagy példányszámban megjelenő folyóirata, az Új Szántás, széles körű publicitást biztosított Karácsony Sándornak és filozófiai iskolájának.

A rendszer észbe kapott, persze hogy észbe kapott, s a kommunista párt ideológiai folyóirata, a Társadalmi Szemle 1955. január-februári számában elképedten írja: Az Új Szántás első évfolyamában 173 »karácsonyista« tanítványtól származó 47 »jobboldali«, »narodnyik-jellegű« és 16 „kimondottan kozmopolita cikk” jelent meg.

Karácsony a debreceni egyetemen pedagógiát tanított, tanártársai egy része, diákjai többsége a befolyása alá került. Határozott népi nézetei behatoltak a Parasztszövetség és a cserkészmozgalom gondolkodásába, amíg működhetett. A karácsonyista nézetek terjedését a rendszer szigorú intézkedésekkel akarta megakadályozni, annyira veszélyesnek tartotta saját szempontjából. A Társadalmi Szemle szerint »Karácsony Sándornak és társainak országszerte ma is nagy példányszámban fellelhető tanulmányaiából, cikkeiből táplálkozik az értelmiség, főleg a vidéki értelmiség. Ehhez a megtévesztett régi értelmiséghez kapcsolódik az új, népi értelmiség egy része, főleg a vidéki egyetemeken tanulók és különösen a parasztszármazású fiatalok.«

Az, hogy a rendszer nem volt pontosan leírva, egységes rendbe foglalva, előnynek bizonyult, akár a földszánc a kőbástyával szemben: belefulladás a világnézeti ágyúgolyó. Mint ahogy előny volt az is, hogy csupán „pedagógiának” nevezte magát, eleve visszahúzódva a csatatér középpontjából. A filozófia kemény dolog – vélte az akkor mértékadó közfelfogás –, komolyabb még a háborúnál is, ahol taktikai okokból mégiscsak lehet fegyverszünetet kötni. Ámde az Eszmék Síkján, ahol a Világ Sorsa eldőlt, semmiféle lazaság nem engedhető meg.

Erről mondta Karácsony a szárszói konferencián:

„Ha figyelmesen szemléljük az osztályharcra agitálók segítségével, lehetetlen nem látnunk az előregedés kiábrándító szellemi állapotát. Nem lehet velük vitatkozni. Már nem is a dogma

merevségével, hanem egyenesen a szabály ellentmondást nem tűrő büntető szankciójával lépnek fel a más nézetet vallókkal szemben.”⁴⁶

Nos, ha nem lehet vitatkozni, akkor ne is vitatkozunk. Ez, kérem, nem filozófia itten, hanem *pedagógia*.

A marxista rabulisztika e ponton visszaszáll alkalmazói fejére. Védtelenek ezzel a szófordulattal szemben. Ha volna pedagógiájuk, akkor persze harcolhatnának ellene. De hát nincsen, leszámítva az egyetlen „makarenkói pofon” fogalmát. (Ezt viszont az ÁVÓ előszeretettel és sikeresen alkalmazta a lélektani meggyőzés eszközeként.)

Van persze fegyver ilyen esetre is. A hitvitázó szabádon engedi a tudatalattiját és ennek tartalmát kivetíti ellenfelére, magyarán hazudik és rágalmaz. Félelmetes, ha ehhez az erőszakszervezetet is mozgósítani tudja. Még félelmetesebb, ha a tudományos akadémia évszázados szellemi tekintélyét is.⁴⁷ De a „karácsonyizmus” ellen még ez is kevésnek bizonyult. Mint Kovács Imre tanúsága mutatja, át tudta vészelní a kommunista hatalomátvételt is.

A politika végül is akcideniális. Az iskolafilozófia is – mi értelme azon vitázni, hogy a lét vagy a tudat mi az ördögöt határoz meg? Hiszen amit mindközönségesen „filozófiának” neveznek – Nietzsche a tanú rá –, csupán derivátum, az észjárásnak, vagyis a nyelvnek egyszerű következménye. Ami igazából számít, az nem valami átadható tárgyi ismeret. Ami a maga általánosságában nincs is – készség van csupán, amivel egyedi problémákat lehet megoldani. És ez csak nevelés útján, kizárólag személyes kapcsolatban adható át.

Karácsony éppen ezért irtózott őszintén rendszerének a kifejtésétől és írásba foglalásától.⁴⁸ Az ő „rendszere” ugyanis alapjában véve *emberekből* áll, vagyis nevelőkből. De Karácsonynak ez az attitűdje végül is hozzájárult tanításának az elszigetelődéséhez. Emberei voltak, rendszerbe

foglalt tézisei nem. Márpedig az a világ, amelyben élnünk kell, nem csupán fizikai jelenlétből és személyes kontaktusból áll.

Itt van az „objektív-primitív” gondolkodásmódnak egy úgy látszik, áthághatatlan korlátja. A megmaradásnak játékszabályai vannak. A dialogikus nyelvet a jelölő nyelvvel szemben, a képet a fogalommal szemben, a társaslélektan az individuálpaszichológiával szemben, az egzisztenciális elkötelezettséget az intellektuális játékkal szemben egy kidolgozott gondolkodási rendszerben is meg kell tudni védeni.

Lehet persze ezt az egészet, amit korunk tudományos életének nevezünk, akcidienciálisnak tekinteni, sőt ma, az ezredforduló táján, ez mindinkább nyilvánvalónak is tűnik. De azt a nagy vereséget, amit a „karácsonyizmus” elszenvedett, ez a hiány növelte tragikus – ránk nézve tragikus – mértékű szakadékká.

Amennyire igaz, hogy 1956-ben hihetetlen és elképzelhetetlen győzelmet arattunk – hiszen mi pukkasztottuk ki az Évszázad Hazugságát –, oly igaz az is, hogy 1957-ben viszont szörnyűséges vereséget szenvedtünk. Akkorát, hogy a méretei még negyven év múltán is alig-alig fogható fel. Lelki tartalékaink megsemmisültek – és ez tárgyunkat illetően a „karácsonyizmus” végét is jelentette. A „társaslélektan” nem valami leírható diszciplína, s művelője nem vonulhat el tudós magányba, egy megértőbb utókor számára dolgozni. A világban kell élnie, személyességét a másik ember szolgálatába kell állítania. De mit tegyen, ha a hatalom ebben ellenséget lát, és a „Szervezkedést” megtorolja – az emberek pedig tudomásul veszik ezt a helyzetet, és visszavonulnak a majd-én-úgyis-megmutatom atomizált magányába?

Sok jeles tanítványa volt Karácsonynak, és az ő munkálkodásukban a társaslélektan és a problémaérzékeny kreativitás szelleme bizonytalán könnyen kimutat-

ható. De kétségtelen, hogy a *centrum* még az ő számukra is elveszett.

Karácsony élő személy volt, és a tanításának az a kvitesszenciája, hogy nincs tanítás, csupán nevelés – és ez kizárólag személyes kapcsolat útján lehetséges. És mi most éppen ezért vagyunk oly nagy bajban. Mert az elszenvedett veresége az igazságát nem érinti, de a mi feladatunkat roppant módon megnehezíti. De nem változtatja meg.

Szolgáidon láttassad dolgaidat,
Dicsőségedet ezeknek fiain,
Add értenünk fölséges hatalmadat,
Mi kegyes Urunk, óh irgalmas Isten!
Minden dolgunkat bírjad, forgassad,
Kezeink munkáit igazgassad.⁴⁹

MIKLÓSSY ENDRE

Jegyzetek

- 1 Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse*. Leipzig, 1906. 20. §.
- 2 Karácsony: *A magyar világnézet*. Bp. 1941. 289.
- 3 Karácsony: *A magyar észjárás*. Bp. 1985. 497.
- 4 Karácsony: *Magyar nevelés*. Bp. 1993. 19.
- 5 Karácsony: *A magyar észjárás, Ocsúdíó magyarság, Magyar nevelés, A magyarok Istene, A magyar világnézet, A magyarok kincse, Magyar ifjúság, A magyar demokrácia, A magyar béke*.
- 6 Heidegger: *Aus einem Gespräch von der Sprache*. Magyarul: *Útban a nyelvhez*. Tillman J. A. fordítása. Bp. 1991. 46.
- 7 Karácsony: *Magyar nevelés*. 9.
- 8 Karácsony: *A magyar észjárás*. 465.
- 9 Karácsony: *A magyarok Istene*. Bp. 1943. 35.
- 10 Karácsony: *A magyar észjárás*. 48.
- 11 Karácsony: *A magyar észjárás*. 65.
- 12 Karácsony: *A magyar észjárás*. 213.
- 13 Karácsony: *A magyar észjárás*. 268.
- 14 Karácsony: *A magyar észjárás*. 272.

- 15 Karácsony: *A magyar észjárás*. 54.
- 16 Karácsony: *A magyar észjárás*. 268.
- 17 Heidegger: *Útban a nyelvohez*. 24.
- 18 Karácsony: *A másik ember*. Debrecen, 1942. 12.
- 19 Karácsony: *A másik ember*. 17.
- 20 Heidegger: *Útban a nyelvohez*. 30-31.
- 21 Karácsony: *A könyvek lelke*. Bp. 1941. 86.
- 22 Heidegger: *Útban a nyelvohez*. 33.
- 23 Barth: *Mensch und Mitmensch*. Göttingen, 1955.
- 24 Heidegger: *Sein und Zeit*. Magyarul: *Lét és idő*. Vajda Mihály ford. Bp. 1989. 306.
- 25 Heidegger: *Lét és idő*. 312.
- 26 Szemléletesen írja le a Parkinson harmadik törvénye. Bp. 1965. 184.
- 27 Karácsony: *A magyar észjárás*. 430.
- 28 Heidegger: *A filozófia vége*. Vajda Mihály ford., in: *Költőien lakozik az ember*. Szeged, 1994. 262.
- 29 Kontra György: *Karácsony Sándor*. Bp. 1992. 91.
- 30 Kontra György: *Karácsony Sándor*. 50.
- 31 Hamvas Béla: *Kései művek melenkóliája*, in *Silentium*. Bp. 1987. 158.
- 32 Heidegger: *Útban a nyelvohez*. 21.
- 33 Karácsony: *A másik ember*. 18-19.
- 34 Hölderlin: *Friedensfeier*
- 35 Idézi Kunszt György: *A kiotói iskola az európai nihilizmusról*. in: *A hagyomány jövője*. Veszprém, 1995. 222.
- 36 Hölderlin: *Mnemosyne*
- 37 Karácsony: *A magyar észjárás*. 347.
- 38 Kunszt György: *idézett mű*. 220.
- 39 Rilke: *VIII. duinói elégia*. Keresztury Dezső ford.
- 40 Karácsony: *A könyvek lelke*. 199.
- 41 Tábor Béla: *A zsidóság két útja*. Bp. 1990. 23.
- 42 Karácsony: *A magyarok Istene*. 14.
- 43 Karácsony: *Ocsúdó magyarság*. Bp. 1942. 6.
- 44 Karácsony: *A magyarok Istene*. 9.
- 45 Kovács Imre: *A Márciusi Front*. New Brunswick, 1980. 95.
- 46 Karácsony: *Magyar nevelés*. 23.
- 47 Kontra György: *Karácsony Sándor*. 75.
- 48 Lendvai L. Ferenc: *Karácsony Sándor*. Bp. 1984. 14.
- 49 Szecci Molnár Albert: *A XC. Zsoltár utolsó versszaka*

APÁM

V. Hornáth Róbert

52 ufo

Cím

AZ INTELLEKTUS ÁLLÁSFOGLALÁSA

Jean Robin az UFO-kérdésről

Julius Evola nemrég magyarul is megjelent könyvében a mai embert a megformálatlansággal, változékonysággal, tűnékenységgel, ugyanakkor pedig a „testhez kötöttséggel”, „automatikus mechanizmusokra” való hagyatkozással, sodródással és az „eséssel” (zuhanással) hozta szoros kapcsolatba.¹ Ezt nemcsak az „eszközök” fejezik ki, melyekkel él, hanem az orientációi is. A szerző nem látja másképp az intellektueket sem, akiknek véleményalkotásai – szerinte – többnyire úgyszintén nélkülöznek minden, akár csak relatív állandóságot, határozottságot, őszinteséget és szoros értelemben vett *formát*, amely – mint klasszikus tanulmányainkból tudhatjuk – az intellektus által birtokolt *forma-felettiből* származhatna. Ha emlékeztünk nem csal, ez utóbbi egyfajta középpontot és tengelyt alkotva előfeltétele (avagy gerince) minden „nem múló” formának, kiállásnak, önmagát vállaló, határozott és értékes véleményalkotásnak.

Jean Robin, napjaink e tehetséges, jelentékeny és egyszerűsre tekintélyes francia szerzője² hasonló eredményre jutott. Úgy véli, a hivatalosan elismert – vagy éppen el nem ismert – intellektuelek jellegtelen, felületes véleményalkotásai *nagyban hozzájárulnak a tömegek anomáliáinak, örületeinek, „babonáinak” jelenkori burjánzásához*. Például egy nem túl régi botrány, az egyesült államokbeli *Heaven's Gate* szekta – már-már hihetetlenül vulgáris „ideológián” alapuló – tömeges öngyilkossága kapcsán nem találkoztunk egyetlen elvi eredményeket felmutatni

akará értékeléssel, sőt, felháborodott hanggal sem. Ha megfontoljuk, nincs mit csodálkozni ezen. Sok manapság született cikk *rokon* a „száguldozó és tűnékeny” csészealjizmus megnyilvánulásaiával: bármilyen, látszólag más és állítólag intellektuális témában íródnak is, az UFO-hithez hasonlóan, szintén a „múlékonyosság” különféle jelenségeit és élményeit teszik mindennapossá számunkra. Elolvasásuk után gyakorta nem emlékezünk semmire, nincs is, mire érdemes volna emlékezni.

*

E vitathatatlan tényállás *egyik* pregnáns kifejeződése – Jean Robin szerint – a „népszerű jelenségek válogatás nélküli lenézése”, az intellektuelek „specializációiból” adódóan. Szociológus és pszichoanalitikus szemponton túl nincsenek feldolgozva a kollektív események mögötti *szemléletváltások*. „Közismert az a be nem vallott megvetés, amellyel az intellektuelek a tömeg kondicionáltságával szemben viseltetnek. – A sci-fi világával való rokonsága révén a repülő csészealjok problémája valamely népi mítosz *látszatát* kelti; több sem kellett az intellektuelnek, hogy ne lásson mást benne, mint primitív emberek képzelődését, és így felmentve érezze magát az alól, hogy komolyan vegye” – idézi könyvében Robin B. Méheust-öt³, majd hozzáteszi: „Ez az ostoba gőg megvetése mindannak, ami népszerű, valamint a hivatalos szervektől korábban elszenvedett »üldözések«, nagyban hozzájárultak a csészealjista »mártírológia« megteremtéséhez (100–101. l.).

A szerző úgy látja tehát, a merőben individualista és egzisztencialista pszeudo-intellektualizmus, a radikális és elmélyült intellektuális *állásfoglalás* hiánya nagyban hozzájárul ahhoz, hogy az „ufóizmus” is lassan, de biztosan beszivárogyék az értelem szférájának korábban tiszta terü-

leteire; áltudományosságnak és merő irracionálisnak szolgáltatva ki az általános gondolkodást éppúgy, mint burkoltabban ugyan, de a legújabb kori filozófiát is. Azt is értenünk kell ezalatt, hogy maradandó és példaértékű organizációk teremtésének a lehetősége számunkra így a nullával lesz egyenlő.

E probléma csak tetéződik azzal, hogy azokat, akik nem félték attól, hogy a kortárs világfolyamatokat negatívan lássák (nagyon is inspiratív szándékkal), a modern spiritualizmus és új irracionális képviselőinek nézték – pusztán mert nem álltak meg az összefüggések „analitikus” vagy „fenomenológiai” vizsgálatánál. Így például René Guénont – aki a modern kori „spiritualizmus” legmélyebb és principiális kritikai vizsgálatát végezte el; s akinek szempontjait Robin szóban forgó művében a leginkább figyelembe veszi – vagy Titus Burckhardtot. Umberto Eco sem kevésbé mentes az efféle tévedésektől. „A könyvesboltok polcain, ott ahol húsz évvel ezelőtt Lukács György *Az ész trónfosztása* című könyve állt a legelőkelőbb helyen, ma már Julius Evola, René Guénon, Gurdjieff, Titus Burckhardt munkái sorakoznak a keleti bölcselekekkel együtt, az alkimiaról, asztrológiáról, jövendőmondásról vagy a fekete mágjáról szóló traktátusokkal. Mindez valóban azt a benyomást kelti, amit Chesterton joggal a következőképpen fogalmazott meg: »Ahogy az ember többé már semmiben sem hisz, mindenben kezd hinni«. Az irracionális megnyilvánulásával állunk szemben?”⁴

Meglehetősen abszurd mindazok kapcsán vetni fel az irracionális problémáját, akik életművükben az ortodox hitformák alapelveit tárták fel. Az igazság az, hogy senkit nem találunk, aki a „szellemi problémát” és a „szellemi megoldást” Guénonnál és Evolánál jobban kereste és ábrázolta volna. Eco keresi a problémát, de nem ad megoldást; regényében a szellemellenes „összeesküvők tervével” szembeni fellépés pusztán „individuais érzelmi megoldás”.

dásra" korlátozódik, amely, mint életünkből nagyon is jól tudhatjuk (amennyiben őszinték vagyunk), valójában alapvetően egy igen „múló” és „változó” valami. Eco így rendkívül felületes, és úgy tűnik, egyáltalán nem ismeri ezen szerzők teljes munkásságát. Hasonló értékítéletbeli tévedést követett el még az említett szerzők vonatkozásában Zirkuli Péter (*A történelem réműlete*. BUKSZ, 1996, 203. l.) és Kelemen János (*A „rózsakeresztes” Dante*. BUKSZ, 1996, 168–174. l.).

Amennyiben azonban e nézőpontokat követnénk (a múltékony és alkalmi intellektualizmust), és az imént említett tévedésbe esnénk (a *nonkonform* véleménykialakítással való ellenséges szembenállásba), világosan kellene látnunk, hogy patthelyzetet, egy általános relativizmust és passzív nihilizmust alakítanánk ki, amelyekkel lényegében minden szellemi megoldás és alkotás lehetősége lezáródna előttünk. Jean Robin könyve, ha nem is mindenütt a lehető legvilágosabban, de ezek ellenkezőjéről győzött meg bennünket.

*

A szerző szerint, ahogy – részben – U. Eco *A Foucault-ingája* szerint is, (1988), *abban az értelemben* kétségtelenül jelentős felvetni egy világ-összeesküvés „tervét”, hogy ez egyfajta utolsó utáni aktivizáló lehetőséget kínál: *nézzük meg, mi szolgál egy felvetett „sátáni tervet” és – amennyire ez csak lehetséges – mentesítsük magunkat mindazon vonatkozások alól, amelyekkel azt szolgáljuk*. A konspirációs elméleteknek ezt az indirekte normalizáló és önformáló jelentőségét sajnos kevesen ismerték fel. Mint hasonlatszerű és szimbolikus gondolat (de mint ilyen, nem kevésbé valóságos), a *terv* és az *összeesküvés* tapasztalata támasza lehet az értelemnek olyan összefüggések megvonására, amelyekre más és megszokott utakon-módokon nem volt képes.

Jean Robin könyvében így „sátáni tervnek”, a *szellemiség* paródiájának fogja fel az UFO-mizériát. Ekként próbálja feltárni és „leleplezni” az ufók különös és beszédes jelentőségét, amely a kortárs intellektuelek figyelmét elkerülte.

Éleslátásának egyik alapvető bizonyítéka számunkra, hogy könyvének kételkedő hangot tükröző *Bevezetését* követően nem vitatja a jelenség valós voltát – sem annak lehetséges objektív, sem lehetséges „pszichikai” (pseudoszubjektív) formáiban. [Erre vonatkozó teológiai megfeleléssel élve: „az égi akciónak nincs szüksége arra, hogy... illetlen szubsztrátumot vessen be.” (34. l.) „Milyen hitvány csoda! – és mily szármalmas emberek azok, akiknek elmondhatatlan naivitásán már nevetni sem merünk, hisz az abszolútumnak ily alacsony régiókban való keresésén csak elborzadni lehet!” (136–137. l.)] Mint írja, a kérdés nem az, hogy „vannak-e” UFO-k, hanem hogy mint *tények* vagy *jelenségek*, amennyiben vannak, „mit szolgálnak”, lehető legmélyebb értelemben „mit fejezhetnek ki”? [„Ha ugyanis a jelenség realitása egy elfogulatlan és előítéletektől mentes kutató számára valóban nem lehet kétséges, annál sajnálatraméltóbb, hogy természete és „céljai” iránt nem tanúsítottak nagyobb figyelmet és elmélyedést.” (16. l. Lásd még, 7. o., 3. bek.)] A maguk *tény* és *jelenség* voltának megfelelő érvényt foglalják-e el? A szerző Jung interpretációs kísérleteit „illegitim túlértékelésnek” tekinti, amelybe bőszséggel szivárgott irracionalizmus, hiszen valami arra korlátozta őt, hogy pusztán a „totalitás szimbólumainak” tekintse a szóban forgó *jelenségeket*. Ez kétségtelenül nem felel meg a valóságnak; nem veszi tekintetbe azon összefüggéseket, amelyek azt mutatják, hogy az UFÓ-k egyáltalán nem tiszta archetipikus formákat reprodukálnak, avagy, hogy az általuk szállított „földönkívüliek” szinte minden esetben egyenesen undorítóak. Ékes bizonyíték erre „szemük” és „testük” mibenléte, az esetfeljegyzések többsége

szerint is. Nagy kérdés, hogy *miért pont* ezek manapság a tudat totalitásának bizonyítékai?

A mű második és harmadik fejezetében (A „mártírok” kora; „Hivatalos támogatások”) bizonyításra kerül: az UFO-jelenség *tagadása* nem hozott intellektuális eredményt. Nem szorította ki vagy nem rakta helyére azt a *kultúra* reális világához képest, hanem valós jelentőségén túlmenően, indirekte, de terjesztette. (Ezt talán a *Men in Black*ek esete mutatta leglátványosabban; 20. l.). Robin példákat hoz arra – könyvét korabeli metszetekkel illusztrálja –, hogy az égbolton megjelenő azonosítatlan eredetű jelenségek nem voltak ismeretlenek a „régikorok embere” számára sem. Ami időközben megváltozott, és ami a jelenségek intellektuális feldolgozásában döntő, az az *ezenek megítélésében, az ezeknek tulajdonított jelentőségben végbement változás.*

*

Voltaképpen mi az a változás, ami miatt kétségtelen joggal mondjuk, hogy illegitim jelentőségre tettek szert ezek az egykor még azonosítatlan (unidentified) objektumok, avagy egyszerűen csészealjok?

Az intellektuális állásfoglalás megítélésünk szerint az alábbiakból indul ki. Jean Robin könyve explicit formában nem mondja ki ezeket, de véleményünk szerint, mint alapgondolatot sugallja: – Mi történik ugyanis akkor – vegyük a legjobb esetet –, amikor az állítólagos vagy úgynevezett földönkívüliek eljönnek, elvisznek otthonukba-bolygójukra, s megmutatják „minden képzeletet felülmúló” (ami sohasem igaz) technikai vívmányaikat? Szerintünk – s vélemények pluralitása ide vagy oda – az intellektus állásfoglalása szerint: *semmi*. Semmi különös. *Az ember nagy kérdései megmaradnak nagy kérdéseknek* – legalábbis így kellene, hogy legyen –, *Platón Platón marad, a buddhizmus buddhizmus és így tovább*. Akire állt, hogy a szellemmel együtt él, azt megváltozott körülmények között, de lényegileg továbbra is

ugyanazok a kérdések fogják foglalkoztatni, mint korábban. Számára ezen „kérdések” – adott körülmények között vagy éppen magukban a körülményekben – továbbra is reprodukálódnak ontológiailag; továbbra is ugyanazon szellemi „problémák” és megoldásuk előtt fog állni. Legalábbis, akik fenntartják az igényt arra, hogy lényegüket tekintve „szellemi embernek” neveztessenek, s képesek ezt a legkülönbélebb módokon bizonyítani, azok így állnak ezzel a „nagy kérdéssel”.

Ami „az embernek”, az „emberinek”, mint olyannak, *kondíciókénti, kötelékkénti* hagyományos felfogását illeti, a „kozmicizmus” merőben materialista volta abban nyilvánul meg legláthatóbban, hogy mindenki előtt elhallgatják a problémát: *az ember – szellem nélkül – a Holdon is „földi ember” marad, a Marson is, és mindenütt.* Az a lehetőség, amelyről a hagyományok mint az emberi létállapot meghaladásáról beszélnek, *szellemi* és nem „intergalaktikus” vagy „interplanetáris” lehetőség. (Robin a „bolygóprincípiumok materiális meghaladhatatlansága” vagy a „bolygóprincípiumok elegyíthetlensége” régi témájára könyvének *A bolygóközi kontaktusok lehetlensége* című fejezetében utal.)

A változás, amire itt rámutatni szeretnénk, abban áll, hogy az igazság, amit az iménti szavak magukba zárnak, valami titokzatos módon elhomályosult. Eltűnt az a gondolkozó, szemlélődő és cselekvő dantei ember, aki *átnézett* az égbolt állócsillagai között megjelenő „múló jelenségek” – konstataálta azokat, majd újra saját Világa és Léte felé fordult (hol igazi és nagy minőségeket kifejező *állócsillagok* éltek, és voltak valóságosak). Helyébe az „új” ember lépett, akinek állítólagos szellemisége pusztán arra alapozódik, ami „külső”, materiális és „tünékeny”, vagyis *életére* nézve, szigorúan vizsgálva, csak merőben hipotetikus jelentőségű. Egy „fordított spiritualitás” (R. Guénon), „inverz szellemiség” felé indult el így az ember. Határozott örömmel veszi, ha *más* vagy *mások* oldják meg helyette problémáit, s nem

különösebben zavarja ezen „megoldások” számára valójában esetleges és nagyon is bizonytalan jellege.

Az UFO-jelenség *igenlése* tehát nem érintheti a „szellemi és intellektuális probléma” nívóját. Ami az egész kérdéskör legnagyobb örületét szolgáltatja, az éppen az, hogy *spirituálisnak* tekintik, ha valaki kénye-kedve szerint utazgathat az űrben, s ott ugyanúgy, mint az utcán az emberekkel, „földönkívüliekkel” találkozhat. Jean Robin érdeme, hogy kimutatta: amennyiben a *szellemiség* mint olyan felvetődik, az ma – egyáltalán nem önkéntelenül – sorra a „*kozmicizmus*” *materiális problémáival* korrumpálódik. Ha pedig a gondolkodás, a szellemiség és az intellektuális cselekvés védelme a (személyfeletti és egyszersmind tényleges) feladatuk, annyiban nagyon is helyes, hogy *szisztematizmusként* tudjuk tapasztalni azt, ami – a szellem nevében vagy nem – ezen a módon láthatóan nagyon is szellemellenes. Ez lenne az összeesküvés-elméletek említett, észre nem vett, többnyire pusztán politikainak tekintett értelme.

Robin definitíve egy *mentális áramlat világ-összeesküvéséről* beszél, egy *forma mentis* generálódásáról, amely „*elindítója*” és „*kivitelezője*” is a szóban forgó szellem elleni „*tervnek*”. (Vegyük a „*tervet*”, az „*összeesküvést*” átvitt fogalmaknak, ahol azonban a hasonlatszerű kifejezés nem teszi kevésbé szomorúvá a dolgokat.) Mint írja, legalábbis jelen pillanatban, elfogadhatatlan a *naiv és paranoiás* elgondolás, hogy valamely *szó szerint vett* szervezet szisztematikus félrevezetéséről legyen szó (!); „*abszurd feltételezés* akár a CIA-nek, vagy bármely „*títkos társaságnak*” vagy hasonló szervezetnek tulajdonítani az UFO-jelenség *gyártását*” (!); egy olyan anyagi és egyéb eszközökkel rendelkező szervnek is, mint amilyen a CIA, 1897 óta kellene hamisítani minden regisztrált *tapasztalást*, s ez még csak a feljegyzett esetekre vonatkozna. (Lásd, 116–119. l.)

A szerző által hozott késő középkori példák és a 20. század második felének hipertrofizált „égi” jelenségei között eltelt időszakban, úgy tűnik, valóban (ha szerintünk nem is teljesen) végbement az, amit René Guénon „materializáció”-nak nevezett. Guénonnál ez nem csak egyszerűen materializmusellenes meglátás. Olyan *alapvető irányulás*, amelynek már csak egyszerű és következményszerű társadalmi-politikai kifejeződése a „negyedik társadalmi rend”, a proletariátus és a marxizmus győzelme. *Maga a materializáció* azonban egy korábban – ilyen mértékben – soha nem tapasztalt *törekvés* vagy *irányulás* felülkerekedését jelenti. Miként az említett 20. századi ideológiai-politikai-társadalmi változások, ennek egyik kifejeződése az égbolton megjelenő azonosíthatatlan eredetű tárgyaknak tulajdonított, *ad absurdum* vitt jelentőség is. Ugyanez az eset a különféle „szellemidézések”, sőt, „phóbiák” eseteiben is. Mint elementáris és – újra mondjuk – korábban soha ennyire nem meghatározó törekvés, *maga a materializáció közvetlenül tapasztalható akkor, amikor csaknem minden más értéket kiszorítva „rögzül” a figyelem bizonytalan eredetű „tárgyakra” és egyebekre: „Csatlakozik az UFO-hívekhez számos, bálványai bukása következtében tanácstalanná lett materialista is, akik – mivel ugyebár az ufók tények – késznek mutatkoznak arra, hogy... befogadják a földöntúli mutánsokat”* (Robin, 7. l.). Az UFO-k „ökumenikus jellege... alkalmas arra, hogy az elerőtlenedett materialista dogmákat integrálja és cserébe – néhány, új idők megkívánta átdolgozás árán – nem remélt apologetikai erőforrásokhoz juttassa.” (Robin, 10. l.) „A Napunkat körülvevő bolygók is elvesztették a *modern ember számára* „vezércsillag” jellegüket; a csészejelű elméleteknek köszönhetően most „démonok” helyettesítik őket (amelyek állítólagosan azokat benépesítik). Nem mások már ezek a bolygók, mint vándorló anyaggyömbök, ama sötét végtelenségben, amelyben korunk korlátolt (ál-)természetfeletti spekulációi felbomlanak.” (Robin, 46. l.)

E jelenségektől való – egyre kizárólagosabb – lenyűgözöttség joggal mondható, hogy korábban ismeretlen volt; ezek szolgálai megtapsolásával szemben, korábban gyakran nevezték emésztetlennek mindazt, amire a tekintet indokolatlan mértékben „tapadt”. Különféle szimbolizmusok sárkányai, bikái gyakran kapták ezt az emésztetlen nevet és illetően rátekintést. A „sárkányok” vagy „bikák”, a szimbólumok metafizikai értelmezése szerint mindannak realitásai, aminek asszimilálására vagy transzformációjára az ember, valamely titokzatos oknál fogva, képtelen.

Az átlagolvasó számára talán kevésbé ismert guénoni terminológia értelmében ahhoz, hogy a *materializáció* ezen „uralma”, előbb említett jelensége kollektíve megvalósuljon, s hogy olyan területeken is működhessék, amelyeket a dialektikus materializmus és a tudomány korábban egyszerűen figyelembe sem vett, egy *látszólagosan* másik elvnek, tendenciának, törtetésnek, törekvésnek kellett az előbbi segítségére sietnie, ez pedig nem más, mint a „*neospiritualizmus*”. E kettő „tökéletes egysége” (az utóbbi „hamis restaurációja”, ha tetszik, „reformja” a materializmus ellenében) adja majd a teljesen megfordított „spiritualitást”. A *neo-spiritualizmus*, a materializációhoz hasonlóan, újfent nem egyszerűen „irányzatkritika”. Szintén egy elemi „törekvés”, amely a materializációhoz kapcsolódva, szintén nem mástól, mint az eredeti szellemfelfogásoktól és tiszta szellemi lehetőségektől akar elzárni, egy, az autentikussal merőben ellentétes „meghaladást” kínálni fel.

„Az új spiritualizmus parodisztikus jellegét az adja, hogy számára az ég – ha szabad így mondani – elvesztette transzparenciáját (a *materializáció* révén); hogy a pszichoanalízis groteszk pótlékain kívül képtelen felfogni – Platón nyelvén szólva – az archetípusok világát, és így számára a felsőbb realitások csak a legszűkebb és legközönségesebb szószertiség prizmáján keresztül képzelhetők el. Itt található a modern idők jellemző gigantikus hamisítás betetőzésének,

az UFO-jelenségnek a kulcsa. Erről a hamisításról beszélve mondta René Guénon, hogy a neospiritualizmus valójában nem más, mint transzponált materializmus." (Robin, 47. l.)

Az UFO-kérdésben, ahol a „*materialista lenyűgözöttség*” esete kétségen kívüli, a *neospiritualizmus* jelenléte (és egyzersmind azé, amit Robin ördögi „tervnek” nevez) azáltal válik bizonyíthatóvá, hogy a „dermedt” figyelem – amely egyszerű, átmeneti és múlékony, nem eredeti értelemben vett „égi” jelenségekre tapad – ma már önmagában „nem elégséges”, ezért valamilyen „holtbiztos ideológiával” kell rögzíteni és elterjeszteni. Az „elterjesztés” ilyen fokon csak a szinte mindenre kiterjedt *neospiritualizmus* révén képzelhető el. „Ezek a lények meg fognak menteni bennünket”, „megtanítanak mindenre”, stb. „*In articulo mortis* kiengesztelődéssel kecsegtető jelenség”; „olyan gyógyulást ígér, amelyet annak előtte lehetetlennek tartottak” (Robin, 5. l.). Mint Guénon mondaná, ezekben a *feltételezésekben* a „könyörületesség” elve nem jár együtt a „szigor” elvével, amelyek *egysége* jellemzi a szellemet. Ezen egység hiánya, elsősorban a „könyörületesség” naiv paródiái révén, vezetett a „kívülről jövő megváltás” gondolatához. Erre mondja Robin azt, hogy „olyan gyógyulás, amelyet annak előtte lehetetlennek tartottak”. A túlzott jóhizeműségben tehát a „szigor” hiánya jelenik meg, amelyet „földönkívüli megváltóink” minden bizonnyal bőséggel pótolnak majd – kívülről (lásd Robin, 107. o.). Ahhoz, hogy ezek az állítások (amelyek többnyire naiv *felvetésekkel* élnek) minél több embert meghódítsanak, különféle fantazmagórius és éppen ezért álspirituális elméletek elterjesztésére volt szükség. Ezek fokozottan negatív vagy „összeesküvésszerű” voltát pedig talán semmi sem mutatja jobban, mint Szent Könyvek és Szövegek kiforgatása az imént említett célok érdekében (amint Robin könyvének II. részében bizonyítja).

Ex nihilo nihil fit – s bármilyen lehetséges értelemben ve-
gyük is e hagyományosan ismert tételt, teljességgel értel-
metlen és lehetetlen volna *neospiritualizmus*ról beszél-
nünk, ha az nem egy már meglévő és eredeti áramlat torzításai
révén jönne létre (amit *szellemiségnek* nevezünk). Éppen
ezért nem túloz Robin, amikor az UFO-jelenségről mint új
vallásról (valójában: ál-vallásról) beszél, amely saját doktríná-
nákkal (ál-doktrínákkal), dogmákkal (ál-dogmákkal), sőt
intézményekkel (hivatalos tudományos támogatások ré-
vén) és előljárókkal (ál-főpapokkal)⁵ rendelkezik – lassan,
de biztosan tényleges *ellenhagyományt* alakítva ki a szü-
letendő új generációk számára. Ekkor már a „nép” és „né-
pi” helyét is „humanoida” és „úrbéli” foglalja el, már a „ter-
mészet” helyét is a „galaktikus”, melyek az előbbiekkal
szemben alig rendelkeznek bármiféle világos értékkel.

Itt pedig érdemes megkérdeznünk (s hogy feltehetjük
ezt a kérdést, azért Robin könyvét, annak *többsikú konzekven-
ciáit* illeti érdem): Vajon a „múló”, „tünékeny” ál-égi formák
által lenyűgözött modern átlagember sokban különbözik-e
a tipikusan mai intellektueltól, akinek érdeklődési területei
és „objektumai” ugyanilyen jelentéktelenek, partikulárisak
és (számára is) „múlékonyak”? Nem sokkal inkább azokhoz
a *formákhoz* kellene-e visszatérnünk, amelyek bár *cum
tempore* jelentkeznek, mégis szinte közvetlenül az örök és ál-
landó (forma-feletti) kifejeződéseiként tűnnek fel – a *szellem*
és *intellektus* hagyományos értelmezésének világában...

*

A nagy ortodox világvallások hívői között léteztek még
olyanok, akik tudták, „a Megváltó nem kívülről jön el”,
s akik csaknem közvetlen összeköttetésben álltak azzal
a szentség-feletti erővel, amely a hívők számára mint
szent, és mint vallásuk organizációja bizonyította a maga
létét. A hívők messianizmusa, főpapjaik eredete, harcosaik
hősiessége, királyaik tisztasága révén, az említett kivételes

személyekéhez viszonyítva sem képviselte a Messiás eljövételének paródiáját – éppen mert (adott formákban vagy azok mögött) olyanok igazgatták, intenzifikálták és spiritualizálták vallásukat, akik tudták, hogy Megváltójuk „nem kívülről” érkezik.

Az UFO-jelenségben, a „Megváltó” *kívülről* és (annak egyfajta maximumaként) a világúrból való elérézésének materialista vágyálma, az Egyetlen Szótár *paródiája* így valóban megtestesedni és kiteljesülni látszik.”⁶

Ál-ezoterikus ál-főpapok révén, akik nagyon is jól tudják, hogy elméleteik metaforikus értelemben sem állják meg helyüket. „Földönkívüli megváltójuk” valójában határozottan földi, sőt „földön-belüli”, *föld-alatti* eredetű. A „megváltó Világkirály” *paródiája* ez, aki eredetileg éppen legyőzi az „evilág” sátáni királyát (ki a „Föld középpontjában” – a *materializáció* elvének legfőbb megtestesüléseként – lakozik egyes mítoszok szerint). Ellen-istenségét az eljövendő Világkirály győzi le, aki újra rendelkezik a »*tárgy nélküli észlelés*« metafizikai képességével, aminek hiánya és eltűnése következtében az „UFO-Antekrisztusok” („Antikrisztus”-előttiek és egyszersmind Krisztus-előttiek, annak újbóli eljövelele értelmében) munkájukat éppen napjainkban kezdhették meg (101. l.).

*

Nem volt alkalmunk itt Robin munkáját teljesen bemutatni. Nem tértünk ki az UFO-jelenség számos általa megmutatott társadalmi vonatkozására, ahogy a vezető „ufológusok” személyeire és Szent Szöveg-átértelmezéseire stb. sem. (Az utóbbi vonatkozásában „kegyeletsértő szószerintiségről” beszél.) Az volt célunk, hogy a mű metodikájának értelmét és a jelenség mozgatóit és alapelveit mutassuk meg azoknak, akik Guénon idézett művét (*A mennyiség uralma és az idők jelei*) és annak indirekt, *transzcendentális realizmus* jegyében álló jelentőségét nem

ismerik. Közvetett célunk volt, hogy „analízisek” helyett aktívan gondolkodó, egyszerre idealista és realista kutatósokra biztassunk, melyből véleményünk szerint a határozott *intellektuális állásfoglalás* fakad.

Végül, talán nem lesz értelmetlen egy nemrégiben elhunyt zsidó származású amerikai fehér *popsztár*, Tiny Tim szavait idéznünk, aki, mikor egy telefoninterjúban David Tibet megkérdezte tőle, mi a véleménye az Antikrisztusról (és mindarról, amit annak gondolata konkrétan kifejezhet), a következőket válaszolta: „Véleményem az, hogy Ő a világról fog eljönni. Egy teremtmény lesz, egy hatalmas létező, emberi szem számára ijesztő, nagyon, nagyon félelmetes. Úgy vélem továbbá, hogy egy másik Galaxisból jő, hogy a Föld megszállója lesz, Galaktikánk vagy egy másik Galaxis, más bolygóiról. Hogy rabul ejti a Földet. Olyan időszak lesz ez, amikor is még a legtöbb vallás is azt fogja kérdezni: Hol van Isten? Évszázadok óta várjuk. Évszázadok óta ártatlanok haltak meg. Gyermekek haltak meg. Meggyilkolták gyermekeinket, mikor Krisztus megszületett. Nos hát, hol van a Megváltó? Ez nem elég. A Földet most más bolygókról származó idegenek veszik be. Mi most majdnem úgy vagyunk, mint a zsidók azokban a napokban, mielőtt az Úr Mózeszt a Pusztába vezette (Móz. II. 12, 31–36). Ezúttal az egy űrbéli csapás lesz, mely a világról jő. A Föld hihetetlen szörnyek rabságába esik. Az antikrisztusok. A hit jobban legyengül most, mint valaha. *Évszázadok kétkedései létesítik majd ezt a kapcsolatot. Tíz-szer-tíz-szer szorosabbra. Más Galaxisok létezői egyre inkább megtörik a hitet.* És mégis, vannak akik azt írják, hogy bizonyos szám van az ajtón... (Jel. 13, 18) – megváltatunk. Az Antikrisztus: ez az, amiért volt elég hite Krisztusnak eljönni a Vég előtt. Jó, hogy sokan meg sem születtek. A világ rémisztő lesz, és hangos, mikor Krisztus újra eljő, s ruhájára és tomporára lesz írva: Királyok Királya és Uraknak Ura (Jel. 19, 16). És hozzáfog – ah – a kiválasztás idejéhez. Ez azonban csak az

én véleményem. Nem gondolom, hogy ez az idő mostanában lesz. Ah, az ember természetesen soha nem tudja, ez mikor lehetséges. Nekem készenlétben kell állnom. Úgy gondolom, ez még távoli. Úgy hiszem, mielőtt az Antikrisztus eljő, egy csapás jó a bolygók felől is. Vagy felőlünk azok felé, avagy mindkettő. Úgy hiszem, bizonyára a következő évszázadban jó el a világűr kezdete, bizonyára a következő évszázadban, ha nem korábban. Sokak, akik hallgatnak, mindezt különösnek tartják Tiny Timtől, a múlt furcsa, külön csillagától. Nem hallják meg, viccnek tartják, vagy betegesnek nevezik. Bármit mondhatnak, amit csak akarnak. Talán jól teszik. Én valóban nem vagyok hozzáértő. Ha nagy bölcsességet birtoklok, Istenhez imádkozom érte. Ha nem tudok, imádkozom Hozzá, hogy tudhassak. Véleményem szerint azonban – és éppen az iméntiek miatt állítom a két szót, hogy véleményem szerint – az Antikrisztus egy másik Galaxisból, *egy másik világból* jön majd el.” (Tiny Tim, 1995. 01. 16.)” Talán hasonlóképpen tanulságos lehet egy mostanában bemutatott hollywoodi játékfilm véletlenszerűen helyesre sikeredett reklámszövege is: *„Mindig reméltük, hogy nem vagyunk egyedül. – Nemsokára bánni fogjuk.”*

Ez a film (*A függetlenség napja*) már azt sugallja, amit Jean Robin (107. l.) a következőkben foglal össze: *„A félelem mindig is részét képezte a sötét hatalmak fegyvertárának; még akkor is, ha egy jószágos erő illúziójának kell előtérbe kerülnie, semmiképpen nem árt világosan megérteni, hogy a »könyörületesség« együtt jár a »szigorral« (amely annyira szükséges és gondviselésszerű, amennyire csak lehetséges), és hogy olykor élni is fognak vele. De a jelenség ezen isteni igazságszolgáltatást parodizáló sajátos karaktere nyíltan megmutatkozni valószínűleg csak a végső »lelepleződés« alkalmával fog, amikor is mindenkit hatalmába kerít majd.”*

HORVÁTH RÓBERT

Jegyzetek

- 1 Julius Evola: *A múltó ember típusa. Camelot*, Budapest, 1996.
- 2 Jean Robin: *Az UFO-jelenség, avagy a Nagy Paródia*. Stella Maris Kiadó, Budapest, 1997.
- 3 Bertrand Méheust: *Science-fiction et Soucoupes volantes*, Mercure de France, 1978.
- 4 (Umberto Eco: *L'irrationnel hier et aujourd'hui*. Lettre Internationale, 1988, 16–19. l; Sz. Farkas Jenő idézte először, in.: *Drakula vajda históriája*. Akadémiai, Bp. 1989, 123–124. l)
- 5 Az UFO-jelenség „főpapjai” Robinnél Aimé Michel, Jean Sendy, Eric von Däniken többször nyíltan is kijelentették: „végezni kell az Isten mítoszával”.
- 6 De éppen ebben a hihetetlen tudatlanságban van a probléma lényege. Míg őseink önmagukban találták meg – szellemben és igazságban – az Ég útját, a modern ember tekintete már csak a „materiális” eget kutatja – a test és nem a Szív Szeme által –, a csillagok miriárdjaival találomra teleszórt eget, amelynek szimbólumait már nem tudja megfejteni. A szerző *Dionysios Aeropagites* alábbi szavait is idézi (62. o.): „nehogy istentelen módon – mint a tömeg – mi is azt gondoljuk, hogy az istenformájú égi szellemek számos lábbal és arccal rendelkeznek, hogy a barom ostobaságának és az oroszlán vadságának természetét veszik fel, hogy alakjukat a görbe csőrű sastól vagy a borzas tollú háziszárnyastól kapták, de égen megjelenő tüzes kereknek se képzeljük őket, sem a Thearchia fekhelyéül szolgáló materiális trónoknak”. Ne feledkezzünk el azonban arról sem, hogy a „benső megváltó” gondolatának éppúgy meglesz a maga paródiája, mint a „külsőnek”. Leginkább a pszichoanalízis felfogásai vetítik ezt előre. Túl a pszichológia kritikáján, rendkívüli fontosságú gondolatnak tekintjük ezt (lásd, Robin: I. rész, 4. fejezet és III. rész, 1. fejezet). „Ezért, ha azt mondják majd néktek: *Imé a pusztában van – ne menjetek ki. Imé a belső szobákban – ne higyjétek.*” (Máté, 24,26)

U Obes frank Terenc

cím

A BIODIVERZITÁS IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

A *biodiverzitás* – biológiai változatosság – fogalmát a tudomány teremtette meg, de az ökológiai mozgalmak rövidesen a politikai gondolkodásba is átemelték. 1992-ben nagy nyilvánosságot kapott, midőn Rio de Janeiróban, a „Föld csúcstalálkozóján” számos ország aláírta az ENSZ keretében kidolgozott „Egyezmény a biológiai változatosság megővéséről” című dokumentumot. A politika és a tömegkommunikáció által „felkapott” fogalom kezdeti, pusztán tudományos dimenziója mellé fokozatosan politikai-társadalmi és gazdasági dimenziót is kapott. Ugyancsak sokat emlegetik manapság a „*fenntartható fejlődés*” elvét, amelynek lényege, hogy a jelenleg élő nemzedékek tevékenysége, fejlődése nem veszélyeztetheti a jövőbeni nemzedékek lehetőségeit. Ennek érdekében a „fenntartható fejlődés”-t szem előtt tartó politika törekszik a természetes erőforrások – a vizek, a levegő, a talajok és a biológiai változatosság – megővésére, e törekvését a különféle ágazati politikák alakításakor érvényesítve. Ez a felfogás a haszonelvűség helyett az élő rendszerek, ökoszisztémák teljességének megőrzését tartja fontosnak. Ez azonban nem az egyes életközösségek változatlan formában való fenntartását jelenti, hanem olyan fejlődés szorgalmazását, amely nem veszélyezteti az élő rendszerek sokféleségének, ellenálló és megújulóképeségének a megőrzését.

A biodiverzitás fogalom tartalma széles körű használata ellenére bonyolult és vitatott. Megragadni igyek-

a fajok változatosságáról

szik a földi élet formáinak összességét, utalva sokféleségükre és egyúttal egymástól kölcsönösen függő – interdependens – voltukra. Ezáltal azt is kifejezi, hogy a földi élet végül is hatalmas és egységes rendszerben létezik, amint azt sokak számára átélhetővé tette James Lovelock rokonszenves Gaia elmélete. A fogalom ennek megfelelően értelmezhető a gének, a mikroorganizmusok, az állat- és növényfajok, az élő rendszerek (ökoszisztémák) és bolygónk tájegységei szintjén, végső soron a bioszféra¹ minden szintjén. Az ökológiai mozgalmak egyik fontos törekvése annak széles körű tudatosítása, hogy az emberiség a bioszféra elemeként ennek az életközösségnek része, és mint ilyen, függ tőle. A biológiai változatosság tehát egyaránt jelenti a fajok változatosságát, a genetikai változatosságot, az ökoszisztémák változatosságát és a tájegységek változatosságát.

A fajok változatossága

Minden igyekezet ellenére sem tekinthető teljesnek a jelenleg Földön élő állat-, növény- és mikroorganizmus-fajok tudományos áttekintése. A tudósok eddig mintegy 1,7 millió élő fajt vettek nyilvántartásba. Valamennyinek a számát 5 és 30 millió közé teszik, de akadnak, akik 80 millióra becsülik. A ma élő fajok kétharmada a trópusokon él. Becslések szerint az élet keletkezése, azaz a mintegy három és fél milliárd éve megindult természetes evolúciós folyamat kezdete óta mintegy félmilliárd állat-, növény- és mikroorganizmus-faj létezett a Földön. Eszerint ma már csak a valaha élt fajok 1%-a, de legoptimistább becslések szerint is csak 16%-a lelhető fel. Az Európában honos fajok viszonylag jól ismertek, míg a trópusokon élők között igen nagy arányban vannak eddig még le nem írt fajok.

A genetikai változatosság.

A genetikai változatosság az egy fajon belül az egyedek, valamint a fajokon belül eltérő populációk szintjén jelentkezik, és értelmezhető az egyes fajok közötti különbségek szintjén is. Az ember – egyes vélemények szerint már mintegy 12 000 év óta – törekszik kiválasztani a természetben található állatok és növények közül azokat, amelyekre szüksége van, sőt, igyekszik a maga számára még kedvezőbbé tenni azok egyes tulajdonságait. Így a mesterséges szelekció révén beavatkozva a földi élet genetikai változatosságába, idővel igen nagy számú olyan élő fajt és fajtát hozott létre, amelyek természetes módon nem alakultak volna ki. Ebben az igyekezetében az ember eljutott a genetikai állomány mesterséges módosításával, manipulációjával oda, hogy úgynevezett transzgenikus élőlényeket, állatokat és növényeket tud létrehozni. Ezek olyan élőlények, amelyek génállományába más fajtól származó genetikai anyagot építettek be annak érdekében, hogy új tulajdonságokkal ruházzák fel őket.

Az ökoszisztémák változatossága

Az ökoszisztémák szervezetek közösségéből, ezek környezetéből és a közöttük kialakuló kölcsönhatásokból állnak. Annak tekinthető maga a bioszféra vagy bolygónk egésze, ahogy egy patak, mocsár, sziget, vagy egyetlen kidőlt, korhadó fa is. Az ökoszisztéma dinamikus egység, amelynek alkotóelemei, szerkezete és az alkotóelemek közötti „szereposztás” az időben folyamatosan változik. Nem ismert még eléggé a biológiai változatosság szerepe az egyes ökoszisztémák működésében, kialakulásában, fennmaradásában vagy leépülésében. Számos megfigyelést tettek egyes ökoszisztémák meghatározó – úgynevezett domináns

vagy kulcs- – fajainak szerepéről az adott rendszer szerkezetének és működésének ellenőrzésében. Az ökoszisztémák fennmaradásának és ép működésének előfeltétele a biodiverzitásuk minősége. Ezek komplex rendszere biztosítja a földi lét, így az emberi élet környezeti, éghajlati, ökológiai feltételeit.

Az emberi tevékenységek nyomán elsősorban éppen ezeknek a mechanizmusoknak a közvetítésével alakulnak ki azok a klimatikus változások a Földön, amelyek előjelei már hosszabb ideje tapasztalhatóak. Ez ráirányítja a figyelmet az ökoszisztémák és az őket alkotó fajok kutatására, mert a Földön kialakuló helyzet kezelésére, elfajulásának megakadályozására, netán „javunkra fordítására” másképp nem készülhetünk fel.

A tájegységek változatossága

Európában mára már lényegében nincs olyan tájegység, amely ne hordozná magán az ember keze nyomát. Így kontinensünkön a táj(egység) fogalma úgy határozható meg, mint természetes és kulturális (mesterséges, civilizációs) eredetű elemek összessége. A tájak esetében a biológiai változatosság egyúttal a természet és az emberi társadalom találkozásának, együttélésének „mérlegét” is tükrözi. A kapott kép alapvető hatást, befolyást gyakorol egyéni és kollektív tudatunkra, visszahatva ezzel társadalom- és élővilág-alakító tevékenységünkre (varietas delectat).

A biológiai változatosság gyakorlati jelentősége

A biodiverzitás jelentősége hasznossági szempontból is megragadható. Feltételezések szerint a biodiverzitás a bioszférán belül érvényesülő szabályozás egyensúlyának, sta-

bilitásának alapvető eleme és feltétele. A biológiai változatosság révén gazdasági, egészségügyi és rekreációs, ökológiai, esztétikai és kulturális természetű közvetett és közvetlen erőforrások, valamint különféle nyersanyagok állnak az ember rendelkezésére. A biológiai változatosságból eredő gazdasági értékek annak „használati érték”-éből és „nem-használati érték”-éből adódik. A közvetlen használati értéket az előállított termékek jelentik, a közvetett értéket a biodiverzitás megújulókéességéből (resilientia) és más ökológiai tényezőkből adódó előnyök jelentik, és opciós értéket jelent a későbbi nemzedékek számára felhasználásra megőrzött „rész” is. A „nem-használati” értéket egyrészt a biológiai változatosság mint örökség hordozza, amely megőrzendő a jövő nemzedékek számára, másrészt annak önmagában vett értéke, amely abból a pusztán tényből ered, hogy élőlény létezik.

A biodiverzitást fenyegető tényezők

A Föld történetének az ember megjelenését megelőző időszakában is számtalan, a bioszférát érintő változás játszódott le. Ennek során alakultak ki azok a körülmények, amelyek lehetővé tették az emberiség kialakulását és felvirágzását a bolygót benépesítő rendkívül változatos és felbecsülhetetlen értékű biológiai közösség kebelén belül. Az emberiség földi megjelenésétől kezdve folyamatosan szaporodott, és fokozatosan benépesítette úgyszólván az egész bolygót. Ez elsősorban azért következhetett be, mert az ember nagymértékben tudott alkalmazkodni a változatos földi környezethez, másrészt mert a környezetét is képes volt a maga számára kedvezően megváltoztatni. Az ember számára ez elsősorban a bioszférában, illetve az egyes ökoszisztémákon belül vele együtt élő többi faj és a környezet felett elnyert páratlan, semmi-

ON'PORTRÉ

lyen más fajéhoz nem hasonlítható fokú befolyás, dominancia révén vált lehetségessé. Ez azonban együtt jár a természetes erőforrások mind fokozottabb mértékű igénybevételel. Az emberi tevékenység kiterjedése együtt járt más fajok kihalásával, lakóhelyeik eltűnésével és a természetes erőforrások, nyersanyagok megfogyatkozásával.

Tény, hogy egyes fajok eltűnése és újabbak megjelenése természetes körülmények között, emberi közreműködés nélkül is, az élet megjelenése óta jellemzi a bioszférát, és a természetes evolúciós folyamat jelenségének tekinthető. A biodiverzitás tehát dinamikusan változik: kezdetektől fogva folyamatosan megszűnik és újrateremtődik. Végso soron, megfelelő periódusonként a migrációs folyamatok, az alkalmazkodás (adaptáció) és a friss fajok megjelenése mindig új egyensúly kialakulását segítette elő, helyreállítva a megfelelő mértékű *biológiai változatosságot*. Azonban a tudósok ma úgy látják, hogy azóta, amióta mintegy 60 millió évvel ezelőtt a dinoszauruszok eltűntek a Földről, nem volt a fajok kihalásának üteme olyan gyors, mint ma. Véleményük szerint ez nem magyarázható a természetes kiválasztódással, hanem elsősorban a biotópok (természetes lakóhelyek) leromlásával, a környezetszennyezéssel, az „egzotikus”, idegen fajok betelepítésével, egyes fajok túlzott „felhasználásával” járó emberi tevékenységekkel áll összefüggésben. A szakemberek szerint a mérsékelt égövi területeken a növényfajok mintegy tíz százalékát, a Föld mintegy 9000 madárfajának 11 százalékát fenyegeti a végleges eltűnés veszélye. Egyes szerzők szerint a trópusi erdőségekben évente több tízezer állat- és növényfaj hal ki, vagy legalábbis ennek súlyos veszélye fenyegeti.

A megmaradáshoz az egyes fajok részéről az emberi tevékenységekhez való gyors alkalmazkodásra van szükség. A rendelkezésre álló rövid idő, a gyakori változások

azonban sok faj számára ezt lehetetlenné teszik, ami migrációjukhoz vagy kihalásukhoz is elvezethet. A magatartás olyan alapvető módosítására lenne szükség, mint amilyen az élettér erőteljes szűkítése, a lakóhely változtatása, a nappaliról az éjszakai életmódra való áttérés. Még nem eléggé ismert, hogy az egyes ökoszisztémákon belül milyen a fajok és a környezetük közötti kölcsönhatás, és mely tényezők eltűnése vezet egy-egy élő rendszer végső pusztulásához. A tapasztalatok szerint ugyanazt a működést többen is elláthatják, így számos funkció pótolható. Máskor egyes eltűnő fajok helyére alkalmazkodóképes, „opportunistá” de az ökoszisztéma többi lakója számára veszélyes, káros, vagy kórokozó fajok települnek.

A biodiverzitást fenyegető legfontosabb emberi tevékenységek közül elsőnek a természeti erőforrások és nyersanyagok túlzott felhasználását kell említeni. Az erdőirtást, fafeldolgozást (a trópusi erdők irtása), a halászatot (például bálnák, delfinek megfogyatkozása), a vadászatot (például: elefánt, orrszarvú, ázsiai tigris, fókák). A másik fenyegető emberi tevékenység az ipari jellegű intenzív, monokultúrákra alapozott mezőgazdaság. Továbbá a megfontolatlan urbanizáció, tájrendezés és infrastruktúra-telepítés. Elsősorban a partvidékeken, az út- és autópálya-építések során és a gátrendszerek és vízműépítések kapcsán. Súlyos, mind jelentősebb károkat okoz a tömegturizmus és a szórakoztatóipar. A talaj, a vizek és a légkör közvetlen szennyezésével és mérgezésével jár a tömegközlekedés, az ipar és a hadiipar, a mezőgazdaság, a háborús tevékenységek és más katasztrófák (pl. nukleáris erőmű, olajszállító-baleset). Ezek és más okok is vezethetnek az ökoszisztéma egyensúlyának megbomlása nyomán idegen, egzotikus fajok megjelenéséhez, például mesterseges betelepítés, más fajok irtása vagy túlzott gazdasági kihasználása következtében.

A biológiai változatosság védelme

Az emberiség földi sikerének is tekinthető az a kivételezett helyzet, amelybe történelme során küzdötte magát az élővilágon belül. Azonban az eredmények mára ellene látszanak fordulni, és lassan az emberi civilizáció és az emberi faj léte is megkérdőjeleződhet. Mindez azt jelenti, hogy az élővilág megóvása, a biodiverzitás megőrzése érdekében ki kell lépni az egyesületek és a környezetvédelmi minisztériumok keretei közül és átfogó, differenciált stratégiát kell kidolgozni. Ennek megvalósítása nemzetközi, nemzeti, regionális, helyi és egyéni erőfeszítéseket igényel.

Nemzetközi lépések a biodiverzitás védelme érdekében

Az ökoszisztémák, az érintett állat- és növényfajok, illetve az őket fenyegető veszélyeztető tényezők nem veszik figyelembe a politikai határokat. Példák erre a savas esők, a tengerek olajszennyeződései, vagy a nukleáris balesetek és szennyeződések. Így az egyik ország által kibocsátott veszélyforrás fenyegetheti más országok élővilágát, lakosságát is. A nemzetközi ipari és kereskedelmi munkamegosztás a transz- és szupranacionális hálózatok kialakulása, többek között a természeti erőforrások állami kereteken túllépő kiaknázása és ellenőrizetlensége révén a biodiverzitás problémájának politikai és jogi értelemben is nemzetközi dimenziót ad. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy fejleszteni kell a nemzetek közötti együttműködést, amelynek keretében nemzetközi jogi eszközöket kell kidolgozni a biodiverzitás megóvása emberi, anyagi és intézményi feltételeinek megteremtésére. A téma a 70-es évek elejétől jelent meg a nemzetközi politikában. Ennek első jelentős megnyilvánulása az ENSZ 1972-ben Stockholmban rendezett és elsősorban a környezetnek szentelt

konferenciája volt, amely nyilatkozatban foglalta össze a nemzetközi együttműködés alapelveit a Föld természetes erőforrásai védelmében. Az ezt követő években cselekvési programot fogadtak el, és számos nemzetközi szerződés született.

Hosszú előkészítő munka nyomán, 1992-ben született meg a már említett *Egyezmény a biológiai változatosság védelméről*. A „Föld Csúcstalálkozóján” Rio de Janeiróban aláírt konvenciót máig több mint száz ország ratifikálta, köztük az Európai Unió (jogilag: Közösség) is. A csatlakozók arra kötelezik magukat, hogy a biológiai változatosságot megóvó és e változatosság alkotóelemeinek tartós használatát biztosító nemzeti politikai programot léptetnek életbe. Az 1979-es „Berni egyezmény a vadon található élet és a természetes környezet megőrzéséről Európában” figyelembe veszi a vadon található élet összességét, a faunát, a flórát és természetes lakóhelyeiket egyaránt. Nemzetközi jogi védelmet biztosít a sérülékeny és eltűnéstől fenyegetett fajok számára, továbbá a vándor fajoknak, a veszélyeztetett élőhelyeknek. Külön előírásokat tartalmaz az olyan lakóterületekkel kapcsolatban, amelyek védelme több állam együttműködését igényli. Lehetőséget teremt a védett területek európai hálózatának kialakítására. További, említésre méltó nemzetközi szerződés a „Ramsari egyezmény” (1971) a nemzetközi jelentőségű nedves területekről (1971), a „Montego Bay-i egyezmény” (1982) a tengeri környezetről, a „Barcelonai egyezmény” a Földközi-tenger medencéjének védelméről, a „Bonni egyezmény” (1979) a vándor fajok védelméről (1979) és az 1973-ban született „Washingtoni egyezmény” (CITES) a kihalással fenyegetett fajok kereskedelmével kapcsolatos nemzetközi szabályozásról.

A biológiai változatosság megóvásának további nemzetközi együttműködésben megvalósítható lehetőségei az államok közös kutatási és fejlesztési programjai. Ilyen

programok folynak az OECD, a NATO vagy az Európai Unió keretei között is. További lehetőség a fejlett országok természetbarát technológiáinak a kevésbé fejlett, ugyanakkor gazdag élővilágú országok számára történő átadása, a szakértők képzése és információcseréje. Ezt segíthetik az olyan új kommunikációs rendszerek is, mint az Internet. Ki kell emelni a nem kormányzati, vagy „civil” szervezetek nemzetközi tevékenységét is. Részvételük a döntések előkészítésében és meghozatalában a lehető legtöbbféle érdek figyelembevételének biztosítéka. Másik fontos szerepük a társadalom tájékoztatásában, mozgósításában való részvétel. Nem hallgatható azonban el, hogy míg egyes nemzetközi NGO-k tiszteletreméltó következetességgel lépnek fel, addig mások akciói kétségeket ébresztenek valódi céljaikat, szándékaikat illetően. Így aztán nem tekinthető egyértelműen sikeresnek és önzetlennek egyes nagy médianyilvánossághoz jutó nemzetközi szervezetek tevékenysége.

Közös európai lépések

Mint jeleztük, az európai együttműködési és integrációs intézmények is szerepet vállalnak az európai biodiverzitás javításában és megóvásában. Az elmúlt időszak politikai és gazdasági változásai elősegítették, hogy valódi képet alkothassunk az e téren kialakult helyzetről, és megteremtődtek egy összeurópai stratégia kialakításának előfeltételei.

Az Európa Tanács keretei között született meg „*A biológiai és a táji változatosság összeurópai stratégiája*”. Az, hogy e sokat ígérő címet viselő program a korlátozott politikai befolyású és gazdasági erejű ET keretében került elindításra, és az, hogy nem jár együtt párhuzamos erőfeszítésekkel az EU intézményei részéről, mutatják, hogy a jelentős európai politikai tényezők még

korántsem jutottak egyetértésre a kérdésben. A programot az ET-tagállamok 1995. októberi szófiai „Környezetet Európának” című miniszteri konferenciája hagyta jóvá. A címben említett végső cél elérése érdekében a stratégiai program egy sereg összehangolt tevékenységet foglal magába, amelyek a társadalom és a gazdaság legkülönbözőbb területeit fogják át. A *fenntartható fejlődés elve* szellemében a program fő céljai: a biológiai és táji változatosságot fenyegető tényezők lényeges visszaszorítása, illetve megszüntetése Európában, a biodiverzitás „konszolidálása” a kontinensen, az összeurópai „ökológiai koherencia” megerősítése és a társadalmi érzékenység és részvétel jelentős mértékű fokozása. A program 1996-ban indult, 20 évre tervezik, és 5 éves szakaszokra tagolták. Ezalatt kell megtenni az ökológiai integritást érintő összehangolt, védelmi és kompenzációs intézkedéseket, bevezetni a környezet szempontjából legmegfelelőbb technológiákat, megvalósítani a szennyezők bírságolását és a társadalom mozgósítását. Az első ötéves periódus célja a biológiai rendszerek és tájegységek állapotát károsító legjelentősebb problémák orvoslása mellett a nemzeti ökológiai hálózatok, majd tíz éven belül az összeurópai ökológiai hálózat kialakítása.

Nemzeti keretekben megvalósítható teendők

A nemzetközi kapcsolatok legfőbb tényezőjének, az államnak saját joghatósága területén meg kell teremtenie és érvényesítenie is kell a biológiai változatosság és a tájegységek megfelelő védelmét. Az összehangolt nemzeti politika főbb elemei a nemzeti természeti örökség megfelelő felmérése és felügyelete, a fenyegetett fajok és lakóhelyeik óvása természetvédelmi területek hálózatának kialakításával, a biodiverzitás védelme az állam teljes területén, azaz

a természetvédelmi területeken kívül, az urbanizált részeken is. Mindez nem lehetséges a nemzeti jogszabályi feltételek megteremtése nélkül. Ennek érdekében az Európa Tanácsban kidolgoztak egy környezetvédelmi „törvény-mintát”. Nemzeti feladat a biodiverzitás kérdéseinek beépítése az oktatási, képzési, továbbképzési programokba, nemzeti kutatási programok indítása, „génbankok” létrehozása, nemzeti kampányok a társadalom tájékoztatására és megnyerésére.

Regionális és helyi teendők

A kialakult nemzeti politikai, intézményi gyakorlatnak és az emberi közösségek mindennapi életének megfelelően, összhangban a demokrácia elveivel és a *szubszidiaritás*² elvével is, szerepet kell kapniuk a régióknak és a helyi közösségeknek is a védelem megtervezésében és megvalósításában. A legfontosabb helyi teendők a teljesség igénye nélkül az alábbiakban foglalhatók össze: az urbanizációs és területfejlesztési tervekbe, hatástanulmányokba, az építési engedélykérelmek elbírálásába be kell építeni a *biológiai változatosság és a táj védelmének* szempontjait. A területkezelési, építkezési tevékenység során, akár a kisajátítással is biztosítani kell a természeti területek védelmét. A kisajátítást minden esetben társadalmi ellenőrzés alatt kell elvégezni. Elő kell segíteni a társadalom valóságos részvételét a környezetet érintő tevékenységekben, a döntés-előkészítésben és magukban a döntésekben is. Gazdasági eszközöket is igénybe kell venni a biodiverzitást és a tájegysegüket veszélyeztető helyi gyakorlat megváltoztatására.

Párbeszédet kell kialakítani a helyi tényezők: helyi döntéshozók, környezethasználók, azaz a mezőgazdasági termelők, vadászok, halászok, erdészek, valamint a szakmai és civil szervezetek képviselői között. Ez együtt kell

járjon a köztevékenységek átláthatóságával és az érintettek időben történő, megfelelő tájékoztatásával. A tiltó és büntető intézkedések mellett hatékonyak lehetnek a pozitív eszközök is, mint az adókedvezmények, támogatások, segélyprogramok vagy a vadon élő állatok okozta károk megtérítése.

Felelős egyéni szerepvállalás a biodiverzitás megóvásában

Az előbbieken összefoglalt erőfeszítések csak akkor vezethetnek eredményre, ha azt az egyének, a polgárok a gyakorlatban, mindennapi életükben alkalmazzák, megvalósítják, támogatják. Ennek érdekében alapvető a figyelemfelkeltés, a tájékoztatás, az oktatás-nevelés és a képzés. Az egyéni szerepvállalás legfontosabb lehetőségei a *tájékozott és cselekvő részvétel a helyi közéletben, a természet gondos, óvatos igénybevétele és a tudatos fogyasztói magatartás*. Az előbbihez tartozik a bekapcsolódás önkéntes akciókba, a gyermekek természetbarát nevelésébe (erdő-, patakpart stb. megtisztítása, madár vagy más állat megfigyelése, természetjárás, stb.), a természetbarát egyesületek támogatása, aktív tagság, továbbá részvétel közberuházások, építkezések, utak, vasutak, gátak, alagutak megvalósításának társadalmi ellenőrzésében a természeti környezet lerombolásának megakadályozása érdekében. *A természet gondos, óvatos igénybevétele alatt* megfelelően diverzifikált erdőgazdálkodás folytatását, a környezet- és természetbarát mezőgazdálkodást (rotált és diverzifikált kultúrák, csökkentett műtrágyahasználat, stb.) és a különféle ökoszisztémák fennmaradását elősegítő földgazdálkodást (víztartalék biztosítása, erdő-, mező-, illetve zöldsáv, nedves földek és a partmenti vegetáció megőrzése, stb.) értjük. *A tudatos fogyasztói magatartás* mindenekelőtt a termelői tevékenység

befolyásolása a fogyasztóvédelmi intézményekkel együttműködve (pl. az öko-védjeggyel ellátott áruk előnyben részesítése), továbbá a veszélyeztetett élőlényekből készült termékek (elefántcsont, krokodilbőr, trópusi fa, stb.) bojkottja, végül a természet- és környezetbarát fogyasztói magatartás kialakítása, a természetes erőforrások és a környezetet szennyező anyagok (detergensek, kenőanyagok, üzemanyag, elektromoselemek, akkumulátorok, stb) fogyasztásának csökkentése, megfelelő kezelése, tárolása. Alapvetően: mindenkor tartózkodás a természeti környezet felesleges bolygatásától.

Biodiverzitás és ökoetika

Az ökoetika a közelmúltban kialakult diszciplína, amely az emberi lény és a természet közötti viszony erkölcsi vonatkozásait vizsgálja. Ennek keretében következetes módon igyekszik feltárni és értékelni az embernek a bioszféra többi élő és élettelen tényezőjével kapcsolatos magatartását, viselkedését és értékrendjét.

A történelme során az emberiségnek a tudomány és a technika segítségével fokozatosan sikerült fordulatot elérnie a természethez fűződő viszonyában. Felülkerekedése korunkra éppen azt a biztonságot veszélyezteti, amelynek elérése érdekében a folyamat elindult. Már *Locke*, *Kant* vagy *Bentham* is felhívta a figyelmet az állatokkal szembeni emberi viselkedés árnyoldalaira, miként *Heidegger* a technika visszásságaira, de az ökoetika gondolati megalapozását *Aldo Leopold* kezdte meg 1949-ben megjelent *A Sand County Almanach* című művével. Ő veti fel először azt a gondolatot, hogy a természet valójában egymással összefüggő tényezők összessége, amelynek csak egy alkotóeleme az ember. Valamennyiüknek, így a természetnek magának, összes alkotóelemének, s nem

egyedül csak az embernek, megvan a maga önértéke (intrinsic value). Korábban a hagyományos etikai irányzatok, amelyek az emberre „szűkítették” az „erkölcsi közösség”-et, csupán az egyének egymás közötti érintkezéseinek (individuális etika), valamint az egyén és a közösség érintkezéseinek (szociális etika) erkölcsiségét vizsgálták. Az erkölcsi közösség kiszélesítése hatalmas, máig sem csituló vitákat indított el. Az egyik alapvető probléma az, hogy megválaszolhatóak-e a felvetődő kérdések a hagyományos (kantianus, utilitarista vagy metafizikai) etikai iskolák tanításából kiindulva, vagy gyökeresen új etikai-filozófiai alapokról kell elindulni?

Az élet és a biodiverzitás megóvása kapcsán alapvető etikai kérdések fogalmazódnak meg. Van-e az embernek megfelelő erkölcsi, (természet)jogi alapja a beavatkozásra környezete biológiai változatosságának alakulásába és annak veszélyeztetésére, pusztítására? Ha igen milyen indokokkal és milyen mértékben? Milyen értéket képvisel a bioszféra ökoszisztémáit benépesítő többi élőlény, és milyen joguk van az élethez? Annak tudatában, hogy képesek vagyunk befolyásolni, sőt megszüntetni a földi életet, kell-e és milyen mértékű felelősséget vállalnunk érte, illetve ebből következően kötelességünk-e a biodiverzitás megőrzése, és ha igen, milyen mértékben, meddig? Erkölcsi kötelességünk-e az emberiség távlatos megóvása, és ha igen, akkor milyen kötelezettségeket ró ez ránk? Az emberiség most és a jövőben jelentkező érdekeinek konfliktusa esetén milyen elveket kell figyelembe venni a döntések, a jelen és a jövő közötti egyensúly megteremtése során?

Az előbbi kérdéseket végiggondolva még mélyebbre kell hatolnunk. Vajon csak az emberi lényeket illeti-e meg az etikai illetve erkölcsi alanyiség? Az ember-e az egyetlen olyan entitás, amellyel szemben erkölcsi kötelezettségek léteznek? Etikailag elfogadható-e, hogy csupán az emberi

közösséget azonosítjuk az erkölcsi közösséggel? Ha a válasz nemleges, akkor meddig terjeszthető ki az erkölcsi közösség, és milyen elvek alapján? Ki/mi és milyen kritériumok alapján zárható ki belőle? Az erkölcsi közösség kiterjed-e minden értelemmel rendelkezőre? Minden emberi lényre? Minden élőre? Minden szenvedni képes lényre? Minden élőre és környezetükre is?

Megválaszolhatók-e egyáltalán ezek a kérdések a hagyományos etikai irányzatok továbbfejlesztése révén, vagy talán „új etikára” van szükség?

Néhány jelenkori válasz az ökoetikai dilemmákra

A kortárs etikai gondolkodásban két fő áramlatot különböztethetünk meg: az *antropocentrikus* és az *ökocentrikus* iskolát. Az antropocentrikus iskola is több irányzatból áll, de ezek közös ismérve, hogy bár esetenként kritikusan szemlélik a hagyományos etikák közömbösségét a nem emberi létezők iránt, mégis ezekről az alapokról indulnak, azok valamelyikének továbbfejlesztését jelentik. Így szerintük minden érték végső mértéke az ember. Az „erősen” *antropocentrista* irányzat képviselői szerint minden egyéb élettelen vagy élő létező csak annyiban képvisel értéket, amennyiben használata és megőrzése az ember javát szolgálja. Azaz aminek az ember szempontjából nincs haszna, az értéktelen és így erkölcsi szempontból közömbös. A „mérsékelt” *antropocentrista* álláspont szerint a *nem emberi* létezőknek is lehet (ön)értékük, de csak annyiban, amennyiben osztoznak bizonyos tulajdonságokban az emberrel. Így ekkor is az ember a minta, a viszonyítási alap, ami alapján megítélhetők a többi élő és élettelen létezők. Humán analógia útján tisztázható tehát, hogy kire/mire terjed ki a morális közösség, és milyen mértékű erkölcsi értékkel ruházódik fel a vizsgált entitás. A további

antropocentrista irányzatok közül indokolt kiemelni az „atomizmus”-t, amely a hangsúlyt az egyénre helyezi, kiemelve, sőt esetenként szembeállítva őt a közösséggel, eltérően az egyént és a közösséget kiegyensúlyozottan szemlélni törekvő irányzatokkal. Eszerint az egyén értékeihez és érdekeihez, illetve jogaihoz kell a legnagyobb tisztelettel közelíteni. Az irányzat figyelmének középpontjában az egyének méltóságának, autonómiájának, jogainak, tulajdonának feltétlen tiszteletben tartása áll, és erre alapozódik az egyének közötti viszony szabályozása.

A 70-es évek elején Arne Naess használta először a „*deep ecology*” kifejezést annak a szellemi irányzatnak a megnevezésére, amely úgy ítélte meg, hogy a hagyományos etikák mégoly kritikus továbbfejlesztése sem képes megválaszolni az ember és a természet között kiéleződött viszonyból adódó kérdéseket. A „mély-ökológia” célja olyan *ökocentrikus* és *holisztikus* etikai megközelítés kidolgozása, amelyben „Minden” méltó arra, hogy erkölcsi értékelést kapjon. A továbbiakban nem az egyén rendelkezik erkölcsi értékkel, hanem azok a rendszerek, amelyeknek az egyének alkotóelemei. Ez nem jelenti pusztán az erkölcsi közösség „teljes” kiterjesztését, mert az valójában az emberközpontú és hierarchizált gondolkodásmódot mentené át. A következőket „mély-ökológiai” álláspont szerint nem az erkölcsi közösséget kell kiterjeszteni (továbbra is az emberből kiindulva), hanem az erkölcsi értékelés viszonyítási pontját az „élő rendszerbe” kell áthelyezni. Eszerint az emberi tevékenység erkölcsi megítélésének az *élő közösség egésze* szempontjából kell történnie ahhoz, hogy az ökoszisztéma – végső soron a bioszféra – *stabilitása, integritása és egyensúlya, sőt szépsége* megőrizhető legyen.

A figyelem előterében elsősorban az előbbi irányzatok küzdelme zajlik, de említésre méltó a hagyományos etikai megközelítéssel ugyancsak szembeforduló, de

a „deep ecology”-nál kevésbé koherens irányzat, az „öko-feminizmus”. Ez abból indul ki, hogy hasonlóság és párhuzam van a nő férfi általi és a természet ember általi leigázása között, és az utóbbi nem szüntethető meg az előbbi tanulságainak (indítékainak, okainak és mechanizmusainak) figyelmen kívül hagyásával, hiszen a kettőt együttesen kell és lehet csak felszámolni.

Zárszó

Nem túl elvontak-e ezek az etikai okoskodások, netán moralizálások? Első pillantásra így tűnhet, de végiggondolva az összefüggést a dolgozatban érintett kérdések között, talán nyilvánvalóvá válik, hogy az okoskodások, viták kiinduló- és végpontját egyaránt a körülöttünk tapasztalt gazdasági, politikai és társadalmi valóság jelenti.

Az ember-természet kapcsolatban történelmünk folyamán elért „sikereink” egyik legfontosabb feltétele az emberi elme alkotó működése volt. Ez a folyamat, amelyet olyan szellemóriások neve fémjelez, mint *Arisztotelész, Aquinói Szent Tamás, Galilei, Descartes* vagy *Cl. Bernard*, új és új paradigmákat állítva fel, elbontotta a tudati akadályokat az emberi tevékenységek elől, és kézbe adta az eszközöket egy egyedülállóan hatalmas és sokszínű civilizáció megalkotásához. A progresszió fanatikusaik és az apokalipszis vizionáriusainak hamis prófétálása ellenére úgy tűnik, hogy történelmünk eddigi évezredek során, minden kudarc, borzalom és keserv ellenére, *a máig élt generációk alapvető értékeit nem vesztegettek el*. Korunkban azonban mintha fordulóponthoz értünk volna. Minden eddiginél világosabban látszik létbe avatkozásunk ára, és – az eredmények mellett – a hátrányok, a korlátok és veszélyek is. Érthető hát a nyugtalanság, de ami továbbra is az emberi elmén múlik, csak akkor mutathat utat a jó irányba, ha az

igazság *higgadt* keresésén alapul. A hazai és a nemzetközi tapasztalatok alapján egy bizonyos: aki a nyilvánosság előtt felületesen, felkészületlenül vagy fontoskodva szólal meg, az növeli a bajt.

OBERFRANK FERENC

Felhasznált irodalom

- Centre Naturopa Biodiversity.** *Questions and answers.* Council of Europe, Strasbourg (1996)
- Department of the Environment, Sport and Territories Biodiversity and its value.** Commonwealth of Australia, Canberra (1993)
- Hottois, G. et Parizeau, M. -H.** (Réd.) *Les mots de la bioéthique.* De Boeck Université, Bruxelles (1993)
- Kerényi A.** *Általános környezetvédelem.* Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged (1995)
- Léveque, Ch.** *La biodiversité.* Presse Universitaire de France, Paris (1997)
- Lovelock, J. E.** *Les âges de Gaia.* Éditions du Rocher, Poitiers (1990)
- Moser M. és Pálmai Gy.** *A környezetvédelem alapjai.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest (1992)
- Parizeau, M. -H.** (Réd.) *La biodiversité. Tout conserver ou tout exploiter?* De Boeck Université, Bruxelles (1997)
- World Resources Institute** *On-line Biodiversity Information.* WRI, Washington (1996) (Internet: <http://www.wri.org/biodiv/bri-home.html>, Site Updated: July 10, 1996)

Jegyzetek

- 1 Bolygónk ökoszisztémáinak együttese, beleértve az őket alkotó valamennyi élőlényt és azok környezetét.
- 2 A „kisegítés” elve, amely eredetileg a keresztény teológiában jelent meg. Mai politikai értelme abban áll, hogy a politikai és jogi, illetve intézményi hierarchia működése során minden döntés a lehető „legközelebb” szülessen meg azokhoz, akiket érint. Ez hierarchikusan a lehető legalacsonyabb szintet jelenti, amely már képes teljes felelősséggel döntést hozni. Az elv másik eleme, hogy a felettes szintek támogatni (kisegíteni) kötelesek az alacsonyabbat abban, hogy sikerrel töltsse be e feladatát. Az elv többek között megjelenik az Európai Közösségek tagállamainak „Maastricht-i Szerződés”-ében.

X333
341-140-1X

u Csupán anyag

u
**GONDOLATOK
AZ AGRÁRCSATLAKOZÁSRÓL**

A magyar politikai közéletnek csaknem egésze támogatja az ország mielőbbi csatlakozását az Európai Unióhoz. Ez akkor is elégséges indoka volna az egyesült európai agrárrendszer átvételének, ha a magyar agrárium nem remélne különféle előnyöket a belépéstől.

Ilyen előny például:

- egy fizetőképes, nagyméretű és magas árszintű piac határain belülre kerülés,
- támogatások elnyerésének lehetősége,
- a termelési szint és a termékek minőségének emelkedése.

A (magyar) mezőgazdaság helyzete

Keveset idézett tény, hogy – az idegenforgalmon kívül – az ország külforgalmában pozitív egyenleggel csak a mezőgazdasági ágazat büszkélkedhet. A kilencvenes években is rendre csaknem 2 milliárd dolláros többletet hozott az ágazat külkereskedelme, mintegy 3 milliárd dolláros exportértékkel. (Az idegenforgalmi aktívum az évtized elején évről évre 300 millió dollárnyi volt. A kilencvenes évek második felében megemelkedett a turisztikai többlet: 1996-ban 1 milliárdra, 1997-ben pedig mintegy 1,6 milliárd dollárra.)

A többi ágazatban passzívum mutatkozik. A külföldi beruházások kedvező, egyenlegjavító hatása sem érződik

még. A Privatizációs Kutatóintézet felmérése szerint az 1996-os 2,6 milliárd dolláros külkereskedelmi hiány 97 százaléka, 1995-ben 92 százaléka származott a külföldi beruházások tevékenységéből. Ennek okát – amellet, hogy a befektetések egy részét a piacszerzés motiválta – a termelés beindításához kapcsolódó beruházások adják. Magyarázatul szolgál az is, hogy ezekben az években csak a külföldi tulajdonú üzleti szféra bővült, a többi nem. Továbbá az ekkorra eső jelentős privatizációs költségeket is ezen években számolták el az érintett cégek. E szerint megállapítható, hogy a magyar ipari és szolgáltatói ágazatok nem képesek fenntartani a külkereskedelmi, ezen keresztül a fizetési egyensúlyt.

Mindezekkel szemben az EU-tagsággal megszűnő beviteli korlátozások révén a magyar agrárkivitel a várakozások szerint akár 5 milliárd dollárra is felszökhet.

Ez jelzi a magyar ipar és mezőgazdaság viszonyának eltérését az Unió vezető államainak gyakorlatától, csakúgy mint a legutóbb csatlakozott „nettó befizető” országo-kétől is. (Ez azokat az országokat jelenti, amelyek többet fizetnek be a közös költségvetésbe, mint amennyit onnan visszakapnak.) Ezek ugyanis mezőgazdasági termelésük és az ágazat keresői jövedelmének szinten tartásához – nemzetgazdasági szinten is – iparuktól, illetve más területekről vonnak el pénzforrásokat. Ez annál is könnyebben kivitelezhető a számukra, mert GDP-jüknek jóval kevesebb mint 5 százaléka származik a mezőgazdaságból.

Magyarország agrártörténelmében ez mindig is másképpen alakult. Belátható időn belül az ágazat jelentőségének ilyen arányú visszaszorulása nem várható az agrártermelésnek kedvező földrajzi, talaj- és éghajlati adottságok miatt. Emellett az ország jelenlegi területe mintegy felének szántó volta, valamint a művelésre alkalmatlan területek csekély hányada sem valószínűsít ilyen mérvű változást.

Megemlíthető az is, hogy Magyarországot, illetve tágabb értelemben vett térségünket nem szigetelte el a politika a kontinens nyugati felétől, mindig is egyfajta munkamegosztás alakult ki az iparosodottabb régiók és az ezek élelmiszerbázisát megtermelő területek között. Ha úgy tetszik, az EU részben stratégiai megfontolású táplálék-önellátást megteremtő politikája okozta azt az egyensúlytalanságot, amelynek fenntartása egyre több nehézséggel jár.

A nyilvánvaló különbségek ellenére is több tanulsággal szolgálhat az 1996-ban belépett hármakénál a régebbi görög csatlakozás tapasztalata. Görögországban az agrárium súlya a GDP 14 százalékával – az egyesülést követő mintegy 4 százalékos mérséklődés után is – jelentős maradt. A magyar GDP-hez a mezőgazdaság hasonló arányban járul hozzá, az élelmiszeriparral együtt vett élelmiszer-gazdaság pedig az ország termelési összértékének és kivitelének egyaránt mintegy ötödét adja. A görög belépéshez fűzött némely remény meghiusultának példájából a magyar vezetésnek okulnia kell.

Brüsszelből nézve a kevés megszakítással hatalmon lévő Pánhellén Szocialista Mozgalom adósságtörlesztésre és a fogyasztás finanszírozására fordította a kapott támogatásokat, s nem a szükséges beruházásokra, valamint az oktatás fejlesztésére. A görög kereskedelmi és fizetési mérleg hiánya a csatlakozással tovább növekedett. Visszaesett az export növekedési üteme, és nőtt az importfüggőség. A fogyasztók a közösségből érkező jobb termékeket vásárolták. Az agrárjövdelem emelkedését is felélték a parasztok, és nem gazdaságukba fektették. Görögország GDP-jéhez viszonyítva a különféle támogatások fél százalékot tettek ki a belépéskor, ez mára 5 százalék.

Valamennyi csatlakozási folyamat közös tapasztalata az, hogy a közösségi szabályozást (*aquis communautaire*) a je-

lentkezőnek teljes egészében kell átvennie. Átmeneti eltérést, kedvezményt, azaz derogációt csak a többségtől különböző éghajlati adottságok miatt nyertek a csatlakozók – illetve cserébe kaptak a munkaerő szabad áramlásának elodázásáért.

Magyarországnak is arra kell számítania, hogy nagy erőfeszítésekkel kevés és időleges engedményt harcolhat csak ki. Mindemellett nem lenne meglepetés, ha az EU nem csak Magyarország olcsó munkaerejétől, hanem annak olcsó mezőgazdasági termékeitől is tartana, és nem engedne be piacára bizonyos termékeket – hasonló okokból, mint az 1998 elején kirobbant lengyel–magyar agrárvitát kiváltó motivációk.

A csatlakozási tárgyalásokig el kell tehát dönteni, hogy kedvező-e az országnak, ha ragaszkodik a védőintézkedések teljes lebontásához – hivatkozva a magyar termelési volumennek az EU-éhoz mért csekélységére. (Ez némely termény esetében nem is feltétlenül igaz. Néhány terméknel esetleg a magyar küldöttség is ellentételezést kérhet.)

Nem alaptalan a szakértők azon várákozása, hogy a termelési hatékonyságban a magyar vállalkozások versenyképesek lesznek. Ez annak fényében állítható, hogy a térség országai közül egyedül Magyarország mérlege pozitív az EU-val folytatott agrárkereskedelemben. A magyar termékek önköltsége a világpiaci ár körül alakul – így ma nem biztosít elfogadható nyereséget. Ám az EU termékeinek kétszeres, sőt háromszoros áraival szemben versenyben van.

Származik mindez abból, hogy a magyar agrártermelői árak harmad-, a bérek pedig tizedakkorák, mint az EU-ban. A jelenlegi magyar fogyasztói árak jócskán elmaradnak az egyesült európai szinttől, így a fizetőképes exportkereslet hatására – a görög, sőt brit belépés mintájára – az élelmiszerek tovább drágulnak majd a belpiacon.

Az országra érvényes kvóták meghatározásánál az Unió a minél alacsonyabb szintben érdekelt – felhalmozott készleteinek piacra, és nem újabb túltermelőkre van szüksége. Magyarország ezzel szöges ellentétben a minél magasabb szállítási korlátban érdekelt, hogy érvényesíteni tudja vázolt versenyelőnyét. Mivel a jelenlegi agrárproduktum mintegy harmadával kevesebb a nyolcvanas évek második felében elértnél, a magyar delegációnak referencia termésterületként, állományként és termelési átlagként célszerű az akkori jelzőszámok elismertetése. Ennek sikere ugyan kétséges, mert csak politikailag akceptáltatható, hogy az EU ne a csatlakozást közvetlen megelőző, hanem 10–15 éves adatokat vegyen figyelembe.

Az EU-ban a magyarországinál nagyobb mértékben érzékenyek a környezetvédelmi problémákra. Taktikailag ígéretes lehet egy olyan álláspont kialakítása, amely például a holland szarvasmarhák környezetre gyakorolt hatásához viszonyítja a magyar állományt.

Nem a tárgyalásokhoz kapcsolódó kérdés, de jó tudatosítani, hogy a biotermékekre nincs kvótarendszer. Az e területen végrehajtott fejlesztések nem vezethetnek sürdődáshoz.

A magyar mezőgazdaságnak az Európai Unió agrárrendszeréhez igazítása érdekében kezdte meg működését 1998-ban a honi Agrárintervenciók Központ. A földművelésügyi miniszter rendeletével az Agrárrendtartási Hivatalból létrehozott központ a tárca kibővített feladatokkal megbízott intézménye. Feladata az EU agrártámogatási rendszerére való fokozatos áttérés, végső soron a teljes szabályozás átvétele.

A csatlakozási törekvést, így az új Intervenciók Központ munkáját is hátráltató tényező, hogy az évtized eleje óta nincs megbízható kimutatás az agrárvállalkozásokról. Pontatlan a statisztika és a földnyilvántartás. Nem műkö-

dik kielégítően az agrárkamara, amely az EU államaiban a hivatalok méltó partnere.

Az uniós rendszer átvételének és működtetésének alapfeltétele a funkcionáló földhitelrendszer, ennek pedig a világos tulajdonviszonyok. Sajnos éppen ezek testesítik meg a magyar agrárvilág két fő problémáját: a rendezetlen tulajdonviszonyokat – összefüggésben a föld korlátozott forgalomképességével –, valamint a tőkehiányt.

Félő, hogy az EU rendszerének előfeltételek nélküli átvétele Magyarországon, a beidegződéseknek köszönhetően, a támogatásigénylések növekedésével járna. Az indokolatlanul kifizetett pénzek behajtása pedig nagyon nehéz lenne.

Az EU-ban elterjedt gyakorlat, hogy külső könyvvizsgáló cégek ellenőrzik a pénzügyi tevékenységet. E költséges módszer átvétele Magyarországon nem feltétlenül lenne a feddhetetlenség biztosítója, elegendő lehetne az Állami Számvevőszék felkészítése erre a feladatra.

Természetesen több a hasznos példa az uniós rendtartásban: a ki- és beviteli engedélyezési rendszer egyaránt felvesz, ugyanakkor ésszerűen csökkenti az adminisztrációs munkát. Kis tömegű árunál is kötelező beszerezni a hivatali hozzájárulást. Ugyanakkor az importengedélyek letéti díját 100 ecu alatt nem kell befizetni.

A magyar élelmiszer-gazdaság gondjai egy részére megoldást jelentene – és egyszerűsítene a hozzászoktatná az uniós megoldásokhoz a gazdákat – a nem élelmiszer-ipari célú növénytermesztés átvétele. Az EU rendtartása lehetővé teszi például ipari lenolaj vagy más gépolaj termelését a pihentetett területeken. Bár e rendszer, többek között az ellenőrzés problémái miatt, bonyolult és költséges – és ezért például a svéd farmereknek csak 10 százaléka vesz részt benne annak ellenére, hogy az éghajlati adottságok miatt Skandináviában sok a pihentetésre szoruló föld –, a termelési hasznon felül extrabevételnként jelentkezik

ZOLI BÁCSI

a pihentetett területekre járó közös költségvetésből kifizetett kompenzáció.

Éppen napjainkban nem lenne taktikus Magyarországon a termőterületek csökkentése, a fölös termék pedig sokféleképpen hasznosítható, például a cukor alkohollá alakítva üzemanyagként szolgálhatna. A cukorrépa termesztési területe 1996-ban és 1997-ben 10–10 százalékkal lett kevesebb, és az idén további 20 százalékkal 70 ezer hektárra olvadhat a szakértők szerint. Ennyi föld elegendő a hazai fogyasztás fedezésére, és jelenleg nincs megfelelő exportlehetőség, illetve dotáció. Így féltő, hogy az Unió belső piacán versenyképes magyar cukortöbblet nem éli meg a csatlakozást – holott a szeszipari kapacitás megvan.

A termőföld-tulajdonlás kérdésének megoldását az ellenérdekelt csoportok megegyezési készségének hiánya és a problémakör átpolitizáltsága hátráltatja. A magyar agrárium részlobbokra szakadt, amelyek a dotációs keretekért egymás lehetőségeit tapossák el. Így kijárókéességük külön-külön, de főleg a földművelésügy együttes érdekérvényesítése korlátolt.

Az ágazat fontosságának, súlyának a közvélemény nincs tudatában, viszont a mezőgazdasággal kapcsolatos hírekre élénken reagál. Valódi ítéletalkotáshoz szükséges ismeretekkel a magyar társadalom nem rendelkezik, ám szociológiai okokból érzelmileg kötődik a földműveléshez.

Az 1997 második felében zajlott népszavazás-kezdeményezés, illetve annak vitája közvetetten szólt a külföldiekről, vagy az agrárvállalkozások birtokmétréről. – A politikusok számára nagyobb volt a politikai tét. A kormányzat nem a külföldieket kívánta helyzetbe hozni, de presztízsét sem hagyta csorbulni. (Lásd Lakos László 1996. decemberi Magyar Nemzetben megjelent, leváltása

utáni beszélgetését. Ebben azt állítja: azért nem módosított a földforgalom szabályozásán, mert nem akarta a nevével adni egy olyan változtatáshoz, ami megnyitja a külföldiek előtt a tulajdonszerzés lehetőségét.)

Az aláírásgyűjtés kezdeményezőit ért vád sem igaz: a „nem EU-konform” szabályozás szándékáról. Lényegesebb a természetes személy magántulajdona, illetve a szövetkezet mint jogi személy tulajdonának szembenállása. Ez utóbbinál – a magántőkét kockáztató kapitalistával ellentétben –, a szocializmus új osztályának beévdött modelljénél nem saját a tulajdon, ami felett rendelkezik az ellenőrzést gyakorló csoportja.

Az eltelt hét év alatt nem született koncepcionális döntés arról, mi legyen a termelőszövetkezetek utódaival. Ezek nem a Nyugat-Európában ismert beszerzési, feldolgozó, vagy értékesítési önkéntes szövetkezetek. Mégis megvan a szerepük a művelésbe be nem kapcsolódó tulajdonosok földjeinek használatában, illetve a vidéki munkakerő foglalkoztatásában. E szervezetek vezetői gyakorta a megszokott módon kívánnak tovább dolgozni – néhányuk talán még a spontán privatizációban sem vett részt. Érthető, hogy meglévő politikai kapcsolataikat kihasználva saját elképzeléseik megvalósításán munkálkodnak. Másfelől az általuk szorgalmazott nagyüzemi gazdálkodásra szükség van, és lesz is a tömegtermékek előállításánál. A legtöbb EU-szabály is a tömegárukra vonatkozik, ezeknél, a magas kvóták elérése érdekében, a legfontosabb a termelés gyors felfuttatása.

A jövő birtokméretét a piac, valamint a településenként agrárvállalkozással foglalkozni akaró és képes személyek száma alakítja majd ki. Ez a létszám töredéke a ma földtulajdonlapon szereplő tömegnek. A tapasztalatok szerint településenként csak néhányan esélyesek a sikeres gazdálkodásra. Így a középtávon kialakuló birtokszerkezet nem feltétlenül lesz elaprózott.

A falusi népesség nem azonos a mezőgazdasági foglalkoztatottak körével. A rurális populációnak már az előző évtizedben is jóval kevesebb mint fele kereste kenyerét az agrárszférában. Magyarországon az urbanizáció 50 százalékos, és az aktív keresők mintegy 8 százaléka dolgozik a mezőgazdaságban.

Az EU viszonyaihoz valóban a farmtulajdonos parasztpolgár illeszkedik. A magyar agrárfejlődés azonban korábban sem volt, és most sem szerves.

Magyarországon – szemben például Romániával – nem jellemzi a munkaképes korosztályokat olyan erős kötődés a földhöz, hogy számosan szándékoznának az agrárvilágban vállalkozni. Jelzi ezt, hogy a licitálók létrehozta megállapodásokat, és tartották is azokat a kárpótlási földárveréseken. – Az érdeklődés túlfűtöttsége nyilván felborította volna az egyezségeket.

Agrár szakemberből túlképzés van a nyolcvanas évek óta. Agrármérnök végzettségűek alkotják a munka nélküli értelmiségiek egyik legnépesebb csoportját.

Megvannak tehát az előfeltételei a gyakran hivatkozott dán modell átvételének. – Ennek lényege, hogy helyben lakó, szakképesítéssel rendelkező személy szerezhethet termőföldtulajdont.

A magyar földár mélyen alulértékelt. A föld tizedannyiba kerül, mint az Unióban. Ezért, valamint a világos tulajdonviszonyok és földhittel létrejötté érdekében szabaddá kell tenni a forgalmat.

Az EU mintájának megfelelően, és a vállalkozó parasztpolgárság kialakulását segítően a belföldi magánszemélyeket – lehetőleg a dán példa szerint – kell helyzetbe hozni. Ez nem szövetkezettelens, hisz a magánszemélyek, akár az e célra kapott pénzen vett földjeiket bevihetik a társulásokba.

Az agrárgazdálkodók jó része anyagi erejének végén jár. Vállalkozásba kezdeni sok szakember tőke hiányában

eleve nem tudott, ezért, mind a földszerzés, mind a termelés érdekében elengedhetetlen, hogy kedvezményes hitelekben részesüljenek e rétegek. E hitelek fedezetéül a gazdálkodói vagyons a föld szolgálhat – és, sikeres csatlakozás esetén, a prosperáló vállalkozások hiteltörlesztései. A működő piaczgazdaságokban, ha ígéretes, a vállalkozói ötlet is lehet alapja a hitel megítélésének, nem kizárólag a vagyons, esetleg „a kapcsolati tőke”, mint a kontinens felénk eső részén. A leendő hitelgénylők vállalkozási terveit igenis lehet szakmailag minősíteni, sőt az Unió szubszidiaritási elvének megfelelően megtámogatni is.

A magánvállalkozók közül azok kapjanak végre támogatást, akik esélyesek is arra, hogy gyarapítják a rájuk bízott vagyont – ezzel szolgálva a köz javát. Ne tékozzoljunk el a talentumokat azoknak osztva szét, akik csak elássák, vagy felélik.

Bárminemű megoldást csak a szakma összefogása és közös – pártfüggetlen – fellépése hozhat, a mindenkori kormányzat célzatos támogatásával párosulva. A mezőgazdaság általában sem engedi meg a egysíkú problémamegoldásokat. A különféle terményeknek megfelelő, a falvakban uralkodó viszonyok nagyon eltérők, így az optimális megoldások is csak sokrétűek lehetnek. Talán a remélt csatlakozásig rendelkezésre álló idő csekély volta kikényszeríti a kompromisszumot. Az agrárvita résztvevői felismerik, hogy a belépési tárgyalások lezártáig nem érdemes egymás kárára tért nyerniük.

Az uniós rendszer, amelyhez Magyarország közelít, maga is átalakulóban van. A McSharry-féle reformok, amelyeket 1992-ben hajtottak végre a CAP-on (Common Agricultural Policy), nem csökkentették a közös költségvetés terheit. Néhány időlegesen kedvező folyamat elodázhathja a CAP nagyobb átalakítását – főleg mivel a jelen helyzet fenntartásának is sok érdekeltje van az Unióban.

Számos megnyilatkozás befejezett tényként kezeli, hogy a kétezres években teljesen megszűnik a piacon a közvetlen állami beavatkozás lehetősége. Csak kvótarendszeren belül maradó kompenzációkat kaphatnak a termelők.

A támogatások csökkentése szükségszerű a tagországok belső gazdasági és társadalmi berendezkedésének fenntartási költségei miatt. Napirenden van, hogy a mezőgazdasági termelők jövedelemtámogatása a jövőben kerüljön át a nemzeti költségvetésekbe.

Éppen a jelentkező országok felvétele is gyorsítja e folyamatot. Ez kiérződik azokból a megnyilatkozásokból, amelyek azt firtatják, mennyi agrárdotációt is kéne kifizetni az új tagoknak.

Mindezekén túl a pénzügyi unió megvalósultával annak hatására, és annak következtében számos új feladatot kap a közös költségvetés. Ennek egyik következménye az lehet, hogy az agrárágazat teret vesz az egyéb közös ügyekkel szemben.

Ezeket figyelembe véve hasznos, ha a magyar intézményrendszernek – célratörő működését nem feladva – van forgatókönyve a belépés elmaradására.

A kormányzati szervek feladatának könnyebbik része lesz az EU rendszerének és elveinek átvétele, a nehezebb pedig az, hogy működtesse ezeket.

– Fel kell készülni a csatlakozási tárgyalásokon vívandó kemény harcra. A jó induló pozíciók érdekében nem szabad visszariadni az ország helyzetének a távlati koncepcióknak megfelelő alakításától.

– Az asztal túlsó oldalán is az önérdekek dominálnak. Az ellentétek várhatóan a kvóták meghatározásánál csúcsosodnak majd ki.

– Meg kell találni az adaptáció optimális lehetőségeit. Olyan átmeneti engedmények tehetőek csak a belső részérdekeknek, amelyek nem válnak maradandóvá. Ez

akadályozná a további közeledést, holott a minél gyorsabb bekerülés a cél.

– Szorgalmazni kell a háttérül szolgáló jogi és nyilvántartási viszonyok megteremtését. Az agrárium résztvevőinek félre kell tenniük ellentéteiket.

– Nem szabad szem elől téveszteni, hogy egy élő, átalakulásban lévő rendszert kell alkalmazni a hazai körülmények közé. Törekedni kell, hogy ne az EU-ban megszűnő modellek honosodjanak meg a magyar agrárrendtartásban.

Irányelvnek tekintendő, hogy az EU piacán folyó versenyre kell felkészíteni a magyar agráriumot, nem pusztán a támogatások befogadására! Az egyesülésnek nem a szerény beóvakodókra, hanem a köznek hasznos belépőkre van szüksége.

GYULAI GYÖRGY

U. Kiss J. Udulo' X327

csu

AZ INTEGRÁCIÓS FOLYAMAT ANATÓMIÁJA, AVAGY AZ „INTEGRÁCIÓ INTEGRÁLÁSA”

Külpolitikai prioritások és külpolitika-elmélet

a magyar külpolitika

A demokratikus magyar külpolitika 1990 óta kibontakozott történetében a külpolitika három prioritásáról, illetve azok „egyensúlyáról” szóló, időről időre fellángoló vita sok tekintetben a pártpolitikák „nulla összegű játékának” a belpolitikai funkcióját tölti be. A három külpolitikai prioritás – az euro-atlanti integráció, a szomszédpolitika és a magyar kisebbségek – „egyensúlyának” elvi meghirdetése és gyakorlati alkalmazhatósága közötti szinte elkerülhetetlen ellentmondások a mindenkori ellenzéki pártoknak kínálnak lehetőséget a kérdés belpolitikai instrumentalizálására. Valójában az a tény, hogy különböző kormányzatok alatt a kérdés folyamatossága fennmaradt, sokkal mélyebb összefüggésre utal, nevezetesen egy nemzeti külpolitikai doktrína szükségletére, ha úgy tetszik, a magyar külpolitika *raison d'état*-jának a megfogalmazására. Egy nemzeti külpolitikai doktrína az érintett állam hosszú távra érvényes, viszonylag állandó érdekeit és feladatait fogalmazza meg, s mint ilyen, széles pártpolitikai konszenzus alapján tartalmazza azok egymástól elválaszthatatlan cselekvési területeit. Nem véletlen, hogy a nemzeti külpolitikai doktrína iránti igény Közép- és Kelet-Európában sokáig nem merülhetett fel, hiszen a térség országainak sajátos, történelmileg meghatározott „kivülről irányítottága”, a vertikális hatalmi viszonyok, a változó külső hatalmi centrumoktól való függés, a térség megosztottsága és az ezzel együtt járó külső biztonságpolitikai paternalizmus sokkal inkább a szubordináció gya-

előbbi időkben 1990 óta

korlátát, s nem a nemzeti doktrína hosszú távú elveinek a kidolgozását követelte meg.

A történelem sajátos paradoxona, hogy a nemzeti érdekek újrafogalmazása és az EU-hoz való alkalmazkodás igénye szinte egyidejűleg jelentkezik. Ez korántsem jelenti a nemzeti érdekek alárendelését valamilyen „európai érdekek”. Ellenkezőleg. Az érintett ország érdekeit szolgáló és társadalmi támogatottságra is igényt tartó hatékony integrációs politika egyenesen előfeltételezi egy konzisztens külpolitikai doktrína megfogalmazását. A külpolitika-elméletek szempontjából ugyanakkor sokkal termékenyebb, ha a külpolitikai prioritásokról folyó magyar vitát a klasszikus realista, hatalmpolitikai, vagy az akció-reakció kiinduláson nyugvó behaviorista gondolati iskola helyett olyan elméleti összefüggésbe helyezzük, mely a külpolitikát a célhierarchiákra, célkongruenciákra, illetve célkonkurenciára vonatkozóan elemzi, és azt a kérdést veti fel: vajon milyen eszközök állnak rendelkezésre a célok elérésére. Ez a sajátosan cél-eszköz megközelítés nem a prioritások számát, elvi és gyakorlati „egyensúlyának” normatív követelményeit vizsgálja, hanem azt, hogy miként lehet a külpolitikai célokat és azok megvalósítását szolgáló eszközöket összeegyeztetni, a külpolitikai célok miként hatnak vissza az eszközökre, s az eszközök a külpolitikai célok megfogalmazására. Emellett nyilvánvaló, hogy a külpolitikát meghatározó strukturális feltételek – az egyes külpolitikai kérdésterületekre vonatkozó érdekköalicciók lehetősége, nemzetközi szervezetek, gazdasági erőforrások, földrajzi helyzet, alkupozíciót javító politikai és pszichológiai tényezők stb. – számbavétele nélkül az ilyen elemzés nem teljes. Számos példa bizonyítja ennek a kiindulásnak az alkalmazhatóságát. Ha az NSZK külpolitikájának fejlődését vizsgáljuk, szembetűnik, hogy a háború után a prioritások kérdése valójában a különböző, egymással alig, vagy nehezen összeegyeztethető külpolitikai célok – nyugati integrációs politika, keleti együttműködés és nemzeti újraegyesí-

tés – egymáshoz való alkalmazkodási konfliktusában volt megragadható. A bonni külpolitika akkor volt hatékonyabb, amikor a külpolitikai célok és eszközök kompatibilitása a legnagyobb volt, s ez akkor következett be, amikor a nemzeti érdekek a nemzetközi politika multilaterális kereteiben mint „európai érdekek” illeszkedtek.¹

Integráció és belpolitika

A külpolitikai célok és eszközök, valamint a külpolitika strukturális feltételeinek vizsgálata nem hagyhatja figyelmen kívül a belpolitika területét sem. Így van ez az euroatlanti integráció folyamatában is, mivel ebben új viszony alakul ki a hagyományos kül- és belpolitika között. Nyilvánvaló, hogy a két terület közötti választóvonal mind kevésbé lesz észrevehető, s mind a kettő egy „európai politika” koordinációs keretébe helyeződik. A kül- és belpolitika „európaizálódása” azonban egy olyan átfogó, többdimenziós folyamat, amely nem csupán a „nagy politikákra” (high policy), hanem a meghatározott funkcionális politikatérületekre is kiterjed, s ez a folyamat elválaszthatatlan a „költség és haszon” kalkulációt magában foglaló nemzeti érdekek meghatározásától. Az integráció belpolitikája ilyen módon nem csupán az általános és a pártpolitika által befolyásolt közvéleményt, hanem az egyes szakmai érdekcsoportok által alakított véleményeket is magában foglalja.

Nem lehet szem elől téveszteni a modernizációként felfogott integrációs folyamat sajátos területi-térbeli összefüggéseit sem. Míg a 18. és 19. században a modernizáció kizárólagos megtestesítője a nemzetállam volt – mint optimális területi, gazdasági, biztonságpolitikai stb. egység –, addig a 20. század végén nyilvánvaló, hogy a modernizáció a nemzetállamon túli és alatti szereplőket és erőforrásokat is megköveteli. Elég csupán a termelés és fogyasztás

denacionalizálódására, illetve globalizálódására, az integrációs és transznacionalizálódási folyamatokra, valamint a nemzetállam szintje alatt megfigyelhető regionalizálódás jelenségére utalni, főként az EU térségében, illetve annak egyes tagállamaiban.

Az EU-hoz mint modernizációs központhoz való alkalmazkodás – a strukturális alapokból várható részeseedés – megköveteli a magyar megyerendszeren túlmutató, középszintű területi egységeket kialakító regionalizálódási folyamat előrehaladását, hisz a „magyar régiók” így válhatnak az EU regionális fejlesztési politikájának nemcsak megfelelő fogadó objektumává, hanem az „európai-zálódás”, az „alulról” történő kontinentális „összenövés” – a szubregionális, határátlépő és interregionális együttműködés – kompetenciáival rendelkező szubjektumává. A modernizációnak ez a sajátos térbeli-területi dimenziója a helyi politika, illetve a regionális „külpolitika” jelentőségét növelheti, ezzel erősítve az integrációs folyamat hatékonyságát és társadalmi elfogadottságát.

Az integrációs folyamat további tényezője az érintett ország belpolitikai feltételeivel függ össze, egyfelől az integrációs belépési feltételeket kialakuló nemzeti politikai elittel, másfelől az integrációt befogadó, „integráló” nemzeti társadalmakkal.² Végül az integrációs külpolitika szorosán összefügg az érintett ország közvetlen nemzetközi környezetével, a szomszédos országokhoz fűződő kapcsolatokkal, a változó geopolitikai, biztonságpolitikai és geokulturális tényezők sorával.

Az EU mint modernizációs központ

A 15 tagállamot magában foglaló EU történetének legnagyobb kihívása előtt áll. Míg a NATO bővülésének kérdését nem lehet elválasztani az orosz tényező „out of area”

problémájától, úgy az EU esetében egy sajátosan „in the area” kérdéssel, nevezetesen az EU újrameghatározásának problémájával állunk szemben. Az 1996–1997-es torinói kormányközi konferencia célja sem a „kibővülés” témája volt, hanem alapvetően az EU cselekvőképességének, intézményi hatékonyságának, átláthatóságának, társadalmi támogatottságának és világgazdasági versenyképességének a biztosítása, amely azonban közvetett módon a fogadókészséget biztosító bővüléssel is összefügg. Az Európai Unió „elfogyasztotta” azokat a külső és belső előnyöket, amelyek a hidegháború gerjesztette konjunktúrában rendelkezésre álltak. Az integráció kezdetén kialakult Szén- és Acélközösség mára strukturális válságágazattá vált, megszűnt az integrációs folyamatot élesztő külső fenyegetés, a német egyesüléssel megváltozott az integráció belső egyensúlya, s csaknem egyidejűleg jelent meg a belső ellensúlyokat jelentő „déli”, mediterrán és a keleti kibővülés, illetve stabilizáció opciója. Magyarország és a többi társult ország szempontjából nyilvánvaló, hogy belső intézményi reformok nélkül az EU cselekvőképtelenné válik, s ily módon a bővülés belső feltételei sem lesznek biztosítva. Ám az EU strukturális reformjának és a közép- és kelet-európai országok transzformációs folyamatában végbemenő rendszerátalakításnak az egyidejűsége joggal hívja fel a figyelmet a két folyamat tudatos szinkronizálásának követelményére, s az egymást erősítő szinergikus hatások jelentőségére.³

Ezt figyelembe véve a „keleti kibővülést” nem úgy helyes felfogni, mint a gazdag tagországokból a leendő szegény tagországokba irányuló egydimenziós erőforrás-transzfert – melyet sokszor célzatosan túlpolitikálva úgy is jellemeznek Nyugaton, mint az európai megosztottság túlhaladását az erőforrás-megosztás útján –, hanem mint olyan kétirányú és egyidejű alkalmazkodási folyamatot,

amelyben egy összeurópai modernizáció kölcsönösen előnyös dinamikájának a biztonságpolitikára és a kontinens világgazdasági versenyképességére egyaránt kedvező hatása lehet.

Természetesen még nem világos, hogy a kormányközi konferencia eredményeként melyik és milyen EU-kép erősödik meg, jóllehet az integráció történetéből jól ismert kompromisszumok szerint bizonyára a szoros integrációt képviselő szupranacionális *corum* és a lazább, kormányköziséget képviselő *opting-out* politika országai között születik meg a megállapodás, amely minden bizonnyal a különböző mélységű szektoriális integráció gyakorlatát erősíti meg.

Annyi bizonyos, hogy a következő bővülési ciklusban az EU-nak a homogén „teljesítmény-közösségből” egyre inkább olyan „fejlesztési közösséggé” kell alakulnia, amelynek alapvetően a félperifériák felzárkóztatásának és az integráció belső összetartásának a kérdésével kell foglalkoznia. Ebben a folyamatban aligha szabad lebecsülni azokat a politikai és társadalmi erőket, amelyek minden szóbeli elkötelezettség ellenére sajátos *status quo*-gondolkodást képviselnek. Ezen aligha lehet különösebben csodálkozni, hiszen paradox módon a hidegháború Nyugat-Európa számára igen sok pozitívumot eredményezett: német-francia megbékülést, versenyképes szociális rendszereket, magas életszínvonalat, külső és belső biztonságot. Szembetűnő, hogy a hidegháború után az egykori megosztottság „komparatív előnyei” nem tarthatóak fenn: Nyugat és Kelet közös és egymást közvetlenül érintő civilizációs kihívásokkal néz szembe.

A NATO és az EU bővítésének kérdése a hidegháború utáni Európában mindkét intézmény legitimitását érinti. A megosztott Európa, vagy a rész-Európa intézményei csak akkor tarthatják fenn létjogosultságukat, ha összeurópai funkciókat vállalnak magukra.

A NATO washingtoni szerződésének 5. cikkelye értelmében egy tagország elleni támadás minden tagország elleni támadást jelentett, s így az euro-atlanti térség biztonságpolitikai szempontból homogén, valódi „biztonsági közösségnek” számított. Ám a fő ellenség, a Szovjetunió megszűnése után a segélynyújtás többé nem automatikus, s a nukleáris garanciák is elvesztették operatív jelentőségüket. A NATO többé aligha kaphat társadalmi támogatást, ha illetékessége kizárólagosan a tagországok területének katonai védelmére korlátozódik, s nem válik a nemzetközi stabilitás építésének rugalmas eszközévé. A hidegháború után nincs szükség az Oroszország elleni preventív „feltartóztatásra”, s ily módon a kibővülés racionáléja nem a külső, orosz veszéllyel szembeni védelem.

Hasonlóképp az EU bővülésének is sok tekintetben belső motívumai vannak. Az EU többé nem a Szovjetunióval szembeni külső ellensúly, egyfajta „gazdasági NATO” eleme. A kibővülés sokkal inkább az EU-n belüli egyensúly helyreállításának, s ily módon a stabilitási zóna kiterjesztésének az eszköze. Az EU „befejezetlenségét” jól mutatja olyan tagállamok sajátos peremhelyzete, mint Németország és Ausztria. Európa gazdasági és innovációs potenciálját csak akkor lehet feltárni, ha a kontinens közepén a megosztottság új formái is megszűnnek.

Nemzeti politikai elit és az integráció társadalmi integrálása

A tagságra pályázó országok politikai elitjének az integrációs folyamatban egyidejűleg két követelménynek kell eleget tennie: szilárd tárgyalási álláspont alapján kell kialakulnia a belépés felétételeit, továbbá gondoskodnia kell az integráció társadalmi elfogadásáról és a politikai konszenzusteremtés feltételeiről.

Az alkalmazkodás, felkészülés és csatlakozás folyamata nem egyetlen parlamenti ciklusra korlátozódik, s az euro-atlanti integráció nem egyetlen parlamenti párt programja. Nem túlzás azt állítani, hogy a rendszerváltás legitimitációjának a teljessé válása az euro-atlanti integráció megvalósulását feltételezi, hiszen csak ebben a keretben teremthető meg a modernizáció, jólét és biztonság feltételei.

Magyarországon a belpiaci rendszerhez való alkalmazkodás, a jogharmonizáció, valamint a kommunikációs stratégia elemeit magában foglaló integrációs politika az egész társadalmat, gazdaságot és politikát felölelő programmá vált. Az integráció nem csupán „kívülről” és „felülről” irányított modernizációs folyamat, azt az adott társadalomban „internalizálni”, illetve „szocializálni” kell. A közép- és kelet-európai országok fejlődéstörténete a példák sokaságát nyújtja arra nézve, hogy miként hiúsult meg az a „felülről” kezdeményezett és végrehajtott etatista modernizáció, amely nélkülözötte a társadalmi támogatottságot.

A társadalmi és a nemzeti önazonosság kontextusából kiszakított modernizáció időről időre kudarchoz, társadalmi frusztrációhoz, majd a visszaesést korrigáló újabb és költséges „társadalmi kísérletekhez” vezetett.

Az integrációs folyamat mint a modernizáció eszköze tehát nem maradhat a nemzeti politikai elitek, illetve az euroelitek kizárólagos ügye. Az integráció nem csupán államközi, hanem a társadalmak közötti transznacionális folyamat. Társadalmi integrálása magában foglalja az integrációs alkalmazkodás „költségeinek és nyereségeinek” a „lefordítását” a különböző szakmai és érdekcsoportok meghatározott politikaterületeire, s ennek megfelelően a társadalmi vita infrastruktúrájának a kiépítését, végső soron egy társadalmi tanulási folyamat intézményi kereteinek megteremtését.

Semmiféle felülről irányított „kommunikáció” nem pótolhatja azoknak a társadalmi, szakmai és érdekcsoport-

toknak – így a magyar mezőgazdasági lobbynak, vagy éppen kis- és középvállalkozóknak – a vitáját, amely az integráció „nyerteseire” és „veszteseire” hívja fel a figyelmet. A kormányzati elitnek – figyelembe véve a svéd és osztrák integrációs politika belső elfogadásának tapasztalatait – kerülnie kell a kommunikációs politika egyoldalúságát. Be kell mutatnia a modernizációs források bekapcsolásának vitathatatlan előnyeit, ám azt is, hogy az integrációnak, mint minden modernizációnak „vesztesei” is vannak.

A modernizáció nem csupán a vertikális társadalmi jövedelmi különbségeket élezheti ki, hanem azokat a területi (horizontális) diszparitásokat is, amelyek a rendszer-váltás után Magyarországon is láthatóvá váltak, s a sajátos nyugati-keleti „fejlődési lejtő” formáját öltik a kelet-magyarországi térségek hátrányára.

Az integrációs folyamat társadalmi támogatottsága, az integráció és a nemzeti érdekek összehangolása azért is különösen fontos, mert az integrációs folyamat nehézségei, bizonytalanvá válása, a „menetrend” időbeli eltolódása, esetleg a „sodródás” forgatókönyve éppen azoknak a politikai erőknél kedvezhet, melyek politikai profil és vonzerő hiányában az integrációt kulturális értékvesztéssel, vagy „új függőségek” kialakulásával, a centralista „szuperállam” víziójával azonosítják, s populista jelszavakkal igyekeznek a maguk számára társadalmi támogatást szerezni.

Paradox módon az integrációs politikáknak a szakmai és érdekszervezeteken belül kialakuló ellenzői – korántsem a populista fundamentalista erők – adott esetben növelhetik a magyar integrációs politika hitelességét, a nemzeti alkupozíciók erősödését. Ha az egyes politikaterületeken nem folyik le a vita, gyengülhet a társadalmi elfogadottság. A vitát megkerülő technokrata érvelés a demokratikus kultúra kibontakozása ellen hat. Az európai problématudat helyett ily módon közömbösség, vagy csupán a külsődleges Európa-retorika nyerhet teret.

Természetesen az integráció előre nem jelzett vagy látott költségei, a „sodródó” integráció, a félperifériás fejlődés zsákutcáinak továbbélő tapasztalatai növelhetik a már túl korán bekövetkező Európa-fáradtságot, az euroszkepticizmus „Európa messzire van” érzését.⁴

Ehhez hozzájárulhat az EU politikai kiszámíthatóságának csökkenése, a tagországok polgárainak a jóléti állam lebontása és „átépítése” ellen fellépő elutasító magatartása. Ezt jelezte a társulási megállapodásokhoz fűzött korábbi remények szertefoszlása, különösen akkor, amikor világossá vált, hogy a szimmetrikus szabadkereskedelem nem oldhat meg évszázados fejlődési aszimmetriákat, s a szerződésből nem a transzformációs országok, hanem elsősorban az EU tagországai profitálnak.

Rendkívüli fontossága van a tömegkommunikáció által kialakított és kolportált „Európa-kép”-nek, vagy éppen kapitalizmusképnek. Az integrációs folyamat a demokratikus politika egyik legnagyobb PR-vállalkozása is, amelyben meg kell határozni: kinek, mit és milyen csatornákon kell továbbítani a sikeres integrációs politika érdekében. Nyilvánvaló, hogy itt nem csupán a befelé, az érintett társadalom felé, hanem a kifelé irányuló és egy modern országgépet megjelenítő kommunikációról is szó van, amely kedvezően befolyásolhatja egy-egy ország tárgyalási pozícióját.

Világossá kell tenni, hogy a modernizáció stratégiai feladatai akkor is halaszthatatlanok maradnak, ha nem veszünk részt az integrációs folyamatban – ám ez esetben az EU által biztosított többleterőforrások nélkül kell megoldani őket. Az integráció elősegítheti a térség gazdasági komplementaritásának, s ezzel az intraregionális kereskedelemnek növekedését. A NATO-tagság, illetve a „Partnerség a békéért” program a katonai együttműködés hálózatán át a konfliktuskezelés és a kooperáció kultúráját élesztheti a közép- és kelet-európai országok között. Éppen a tagországokon belül lezajló társadalmi folyama-

tok jelzik az „EU-kép” instrumentalizálódását, mely hol a „centralizált szuperbürokrácia”, hol a maastrichti kritériumokkal összefüggésben a „szociális kiadások” csökkentéséhez vezető politika képében jelenik meg, s kedvező eszközül – sokszor „alibiként” – szolgálhat a nem tagállamokkal szemben hátrányos intézkedések meghozatalára.

Szuverenitás, nemzetállam és integráció

A nemzeti politikai elitnek különleges felelőssége van abban a kérdésben, hogy megvilágítsa a nemzetállam és integráció viszonyát, s ezzel a szuverenitás kérdéskörét. Mindenekelőtt egyértelművé kell tenni, hogy az integráció nem lépett a nemzetállamok helyére, a „hazák Európája” nem adta át helyét valami centralizált európai államnak, a nemzeti identitások sem vesztik el szerepüket, a nemzetek nem szűntek meg az önazonosulás keretei lenni.

Sőt, a második világháború után az integráció a nagyobb jólét és biztonság keretei között maga is hozzájárult a kompromittált nemzetállamok legitimitásának részleges helyreállításához, s az integráció új erőforrások feltárással növelte az egyes államok problémamegoldó képességét. A nemzetállam többé nem a modernizáció egyedüli ágense, az integrált politikaterületek, a nem állami szereplők s a szubnacionális regionális egységek olyan új erőforrásokat jelentenek, amelyek „felszabadítására” a klasszikus nemzetállam nem képes.

Ahogy a klasszikus nemzetgazdaság is mindinkább absztrakcióvá válik, s helyesebb nemzetközi vagy transznacionális gazdaságról beszélni, úgy ma már a klasszikus nemzetállam feltételei sincsenek meg. Ez azonban korántsem jelenti a nemzeti érdek korszerűtlenségét, s azt sem, hogy az egyes tagállamok ne folytathassanak nemzeti érdekeiknek megfelelő politikát. Az egész integráció története bőven mu-

tatja a példákat arra, hogy nemzeti érdekeiktől vezetettve a tagországok miként használták fel az integráció gazdasági és szervezeti erőforrásait saját problémáik megoldására. Ezért a közép- és kelet-európai országok újjonnan visszanyert szuverenitása sem tekinthető anakronisztikusnak, sőt a nemzeti érdek újrameghatározása a hatékony integrációs politika előfeltétele. Enélkül az integrációs politika nemzetitársadalmi támogatottsága sem képzelhető el. Ebből adódik az a következtetés is, hogy a magyar integrációs diplomácia nem nélkülözheti a Brüsszelen kívüli, az egyes tagállamokhoz fűződő kétoldalú kapcsolatokat; sőt a kétoldalú kapcsolatok fontossága és stratégiai súlya nem csupán a támogató, hanem az egyes területeken ellenérdekelt országok esetében is nélkülözhetetlen.

Ezen túl is azonban az EU-ban nem szuverenitás átadása történik a napi gyakorlatban, hanem sokkal inkább az, hogy a tagállamok az egyes politikaterületek szuverenitásával egy közös „pool”-ban közösen gazdálkodnak. Ilyen értelemben a szuverenitások kölcsönös „korlátozása” a szuverenitás biztosításának az eszköze.

Az EU mint a nemzetközi és nemzeti jog közötti sajátos „jogi térség” éppen a szuverenitások közös kezelésében és azoknak a nemzeti és a szupranacionális területek közötti sajátos újraelosztásában jelent történelmileg precedens nélküli fejlődést.

Integráció és szomszédpolitika

Az integráció – mint egy modernizációs centrumhoz való alkalmazkodás és csatlakozás – új kapcsolatba hozza az érintett országokat közvetlen szomszédaikkal. Magyarországon ez sokszorosan így van, mivel a szomszéd országokban magyar kisebbségek élnek, s ily módon a szomszédpolitikának közvetlen belpolitikai aspektusa van.

Egyfelől magától értetődik, hogy a valódi jószomszédi viszony, az etnikai konfliktusok Közösségbe történő „importjának” a tilalma a csatlakozásnak kívánatos előfeltétele, jóllehet számos tagország hosszú ideje él együtt saját megoldatlan kisebbségi problémájával. Másfelől természetes, hogy a térség többlépcsős csatlakozási folyamata, s az így rövidebb vagy hosszabb időre létrejövő megosztottság új viszonyt jelent a „bennlévők” és a „kinmარადók” között.

Mindebből következik, hogy Magyarország és a szomszéd államok közötti alapszerződések megkötése önmagában aligha lehet a jószomszédiságnak kizárólagos kritériuma. Számos ország alapszerződés hiányában is igen jó viszonyt alakított ki szomszédaival. Ugyanakkor éppen a megkötött és időközben ratifikált szlovák–magyar alapszerződés mutatja, hogy a formai eurokonformitás és a szerződéshez csatolt egyoldalú értelmezés, s az ennek megfelelő gyakorlat nemzetközi jogilag nem fogadható el, s magyar szempontból ellentmond a jószomszédi követelményeknek. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az „európai normák” diplomáciai kifejezésének értelmezése magában az EU térségben sem egyértelműen tisztázott.

Magyar szempontból probléma lehet, ha az euroatlanti integráció nem egyidejűleg érinti Budapestet és szomszédait. Nem véletlen, hogy a „megosztó integráció” forgatókönyve szerinti csatlakozás az EU-hoz vagy a NATO-hoz a magyar nemzetpolitika egyes hívei számára a magyar–magyar kapcsolatok megnehezülésével, az „elszakítottassággal” azonos, tovább táplálva a Trianon-szindrómát.

Valóban, Magyarország alapvetően érdekelt abban, hogy szomszédaival együtt kerüljön az euroatlanti térségbe, s a „négy szabadság” feltételeivel új eszközöket nyerjen a kisebbségi problémák kezelésére, megszabadulva a hagyományos Trianon-szindrómától, amely 1956-

T. I. MÉRNÖK

ban, a magyar állam független, semleges státusának felmerülésekor, de még a „pánszláv” szovjet vezetésű szövetségi rendszeren belül is az izoláció, valamint a nyílt vagy rejtett revizionizmus gyanúját táplálta.⁵

Ezért igen fontos Magyarország számára, hogy a „megosztó integráció” feltételei között érzékeltesse a Kélet felé megindult integrációs folyamat „befejezetlenségét”, azt a periferikus helyzetet, melyet sem a geopolitika, sem az európai biztonság követelményei nem támasztanak alá. Emellett a magyar integrációs politikának a térség sajátos etnikai, geopolitikai és geokulturális „hozományát” éppúgy érvényesítenie kell, ahogy az egykor csatlakozott országok közvetítésével a latin-amerikai, frankofon vagy brit nemzetközösségi térségek érdekei is becsatornázódtak a közösségi politikákba.

A szomszédpolitikának mind az EU-tagság előtt, mind az EU-tagság keretében fontos tartaléka a kisterületi együttműködés – az eurorégiók és határátlépő mikroregionalizmusok – előmozdítása. Mind Szlovákiában, mind Romániában az új önkormányzati törvény, illetve a közigazgatás reformja egy fontos tekintetben kedvezőnek tűnik, nevezetesen a nemzetállami túlcentralizáltság enyhítésében, s ily módon a határátlépő együttműködések tolerálásában.

Mint ismeretes, a Kárpátok Eurorégio kereteiből Románia és Szlovákia visszahívta képviselőit, s ez nem annyira a közvetlenül érintett térségek, mint inkább a központi kormányok döntése volt, nem utolsósorban attól való félelmükben, hogy minden határátlépő regionális projektum a „magyar-magyar közeledés” számára teremt játéktérrel, s a nemzetállami integritást fenyegeti. Sőt, Szlovákia az ilyen együttműködésben – a magyar kisebbség határmenti elhelyezkedése miatt – a transznacionális „határátlépő társadalmak” kialakulásában elsőrendű geopolitikai veszélyt lát.

Pedig a regionális együttműködési formák a modernizáció sajátos térbeli-területi dimenziói, s az integrációs – európaizálódási – folyamat természetes alkotórészei, mind a központi alapokból részesülő fejlesztéspolitika, mind a régiók, kisterületek politikai aktivitása szempontjából. Ezeknek a követelményeknek a túlcentralizált, nemzeti integritást túlhangsúlyozó nemzetállami politika nem képes eleget tenni. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar külpolitika szempontjából az euro-atlanti és a szomszédpolitika területei között a külpolitika regionális dimenziói összekötő elemként szolgálnak. A magyar külpolitika regionális tartalma növelheti a drámaian átalakult délszláv térséghez, az egykori Jugoszlávia utódállamaihoz fűződő és újonnan kiépítendő kapcsolatok dinamikáját, sok esetben jól kiegészítheti az állami külpolitika monopolizált kapcsolatait.

Az európai integrációs folyamat alapjaiban változtatja meg Magyarországot és a kontinens arculatát. A kontinens ilyen békés egyesülésére még nem volt történelmi példa. Döntő kérdés, hogy ebben az új történelmi „helyfoglalási” folyamatban miként lesz képes Magyarország saját történelmi érdekeinek a felismerésére és érvényesítésére egy olyan geopolitikai környezetben, ahol nem csupán a latin, germán és szláv kultúrák találkoznak, hanem azok a hidegháború utáni „világok” is, amelyeket egyfelől a boszniai típusú háború és anarchia, a posztkommunista nacionalizmusok, másfelől a kölcsönös nyitottságon alapuló integrációs folyamatok testesítenek meg. A szuverén Magyarország második törvényhozási periódusában a magyar politikai elit egészének tudatában kell lennie a széles pártpolitikai konszenzuson alapuló külpolitikai doktrína szükségességének. 1996-ban nemcsak a honfoglalás 1100. évfordulója volt, hanem, nekünk is, az „Európa-foglalás” jubileuma is.

Kiss J. László

Jegyzetek

- 1 Vö.: Czempiel E. O.: *Aussenpolitik und Internationale Politik in Mück*, J. Wiesbaden, 1972. 12–31. l.
Krippendorf, E. – Rittberger V. (ed.): *The foreign Policy of West Germany*. London, 1980.
- 2 Vö.: Balázs Péter: *Megjegyzések a magyar modernizációhoz az integráció szemszögéből*. Valóság 1996/2. 16–22. l.
- 3 Barbara von Ow: *The accession of the countries of Eastern and Central Europe into the European Union: problems and pespectives*. In: Werner Weidenfeld (ed.): *Central and Eastern Europe on the Way into the European Union. Problems and Prospects of Integration* Bertelsmann Foundation. Publishers Gütersloh. 1995. 251–263. l.
- 4 Vö.: Ágh Attila: *Európa messzire van*. Magyar Hírlap, 1996. március 24.
- 5 Kende Péter: *A „Trianon-szindróma” és a magyar külpolitika*. Külpolitika 1995. 3–4. szám, 4. l.

X327

u. Jeszensky Géza

Géza A „VISEGRÁDI GONDOLAT” ÉS AZ EURO-ATLANTI INTEGRÁCIÓ

A magyar külpolitikai gondolkodásban három fő irányzat, s ennek megfelelően a cselekvésben három fő orientáció létezik, egymástól nem élesen elkülönülve, hanem részleges átfedésben: a nyugati, a keleti és a közép-európai. Bajt, tragédiát mindig az hozott, ha valaki valamelyiket kizárólagosnak tekintette, és a magyar állam hajójának vitorláját egyetlen széljáráshoz próbálta igazítani. Az egykori Bizánctól a keleti szláv térségen át az ázsiai, rokon kultúrájú népekig sosem volt fölösleges figyelni a Keletre is, de nem feledve, hogy a magyarság ezer éve kulturálisan, politikailag és jórészt gazdaságilag is a Nyugathoz tartozik.

Mozgásszabadságunkat 1990-ben visszanyerve természetes volt a szakítás a reánk erőltetett egyoldalú keleti függés politikájával és a visszatérés tájékozódásunk hagyományos fő vonulatához, amit az euro-atlanti intézményekhez történő csatlakozás fejez ki. De történelmünk nem kevésbé fontos üzenete a sorsközösség mellett a közös érdekekből fakad, hogy a Duna mentén, Európa szívében élő népek tartsanak össze mind a függetlenségüket, helyenként létüket fenyegető nagyhatalmi imperializmusokkal szemben, mind pedig az érdekérvényesítés aktív, pozitív politikájában. A magyar gondolkodásban a kezdetektől, az Árpádok, majd az Anjouk házassági és szövetségi politikája óta jelen van a közép-európai együttműködés. Nyugat-Európa vagy Észak-Európa népeivel összehasonlítva errefelé meglehetősen ritka volt a hábo-

a magyar külpolitika
három fő irányzatából

rú, a konfliktus ezen országok között. A magyar–lengyel, vagy a magyar–cseh együttműködés azonban – amikor csak lehetséges volt, amikor volt rá fogadókészség – egy nyugati szövetségi politikával társult. Erre épült a Hunyadiak, majd az erdélyi fejedelmek külpolitikája, s Kosuth külpolitikai koncepciói – a Duna-konföderáció tervét is beleértve – szintén ezen nyugodtak. Az I. világháború végén a közép-európai népeknél a demokratikus föderáció, a Dunai Egyesült Államok helyett az egymás ellenében történő politikai helyezkedés került előtérbe, de a nagyhatalmi beavatkozások hosszabb távon minden közép-európai népnek csak kárt okoztak. A II. világháború alatt, a totális rendszerek áldozatává válva, sokan fölismerték a korábbi politika tévedéseit, és különféle föderációs elképzelésekben keresték a jobb jövő útját, de a szovjet imperializmus ezekre határozott nemet mondott. Így a kommunista rendszer megváltoztatásával próbálkozó mozgalmak és személyek váltak Közép-Európa fő hirdetőivé, mindenekelőtt Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban. De ahogy a történelmi Közép-Európa mindig része volt az Occidensnek, a nyugat-európai keresztény kultúrkörnek, ahogy az oszmán-török hódítás visszaszorítása és Közép-Európa felszabadítása sem sikerülhetett önerőből, kellett hozzá az egész nyugati kereszténység segítő szándéka és fegyveres ereje, úgy a közép-európai szolidaritás ma sem alternatívája, hanem kiegészítője a demokratikus Nyugat-Európával újáteremtendő szerves kapcsolatnak.

Az 1990-es évek közepén a magyar sajtóban már tették „Visegrádot”, azt, ami születésekor és virágkorában sem kapta meg az őt megillető figyelmet, a magyar–cseh–(szlovák?)–lengyel regionális együttműködés, szövetség gondolatát. Az 1997. júliusi NATO-tagsági meghívás, majd az Európai Unió döntése, hogy három „visegrádi” országgal is megkezdje az érdemi tárgyalásokat a csatla-

kozásról, ötszáz éves külpolitikai kiszolgáltatottságunknak vet véget, egyben pedig utólagos elégtétel Visegrád létrehozóinak, jelzi, hogy e három ország sorsa – a jelenben és a múltban csakúgy, mint a jövőben – össze van kötve.

Az 1335-ös nevezetes visegrádi háromkirály-találkozó talán az első európai csúcstalálkozó volt. Túlment dinasztikus házassági kapcsolatokon, megjelent benne a közép-európai szövetség koncepciója. Ennek az I. Endre királyunk óta létező lengyel–magyar barátság és az erre épülő politika a gerince, a motorja. Az aktuális feladatok természetesen koronként változtak, és változott az együttműködők köre is.

A visegrádi gondolat a közös sors, a tágabb közös érdekek terméke, azon a tapasztalatból eredő fölismerésen nyugszik, hogy az agresszióval, a kívülről jövő hódító törekvésekkel szemben közösen kell föllépni, védve e térség lakóinak értékeit, hagyományait. Elsősorban ez motiválta a perszonális uniókat, Nagy Lajos, Mátyás, a Jagellók, Báthori István, Bethlen Gábor és a Rákócziak „visegrádi” területeket egyesítő, szövetségbe tömörítő politikáját. E vezérlő eszme a közös cselekvésben teljesült ki. Ezt példázták az Oszmán Birodalom, vagy éppen a közös célokat saját önző érdekeiknek alárendelő Habsburgok ellen vívott háborúk. A napóleoni háborúknak hiába vérző lengyel légiók magávalragadó jelszava egyben program: „Za Wasza volnosc i za nasza!”, „A Ti szabadságotokért és a miénkért!” A külön-külön vívott szabadságharcokban is látványosan megnyilvánult az egymás iránti szolidaritás és az önkéntes segítség: 1830, 1848/49, 1939, 1956 és 1968 mind ezt példázza. A közös – mondhatnám örökös – bajok okainak keresése és az orvoslás vágya vezérelte mindazokat a politikusokat, írókat, gondolkodókat, akik az utolsó kétszáz évben kiálltak a Baltikum és az Adria, a németek és az oroszok között élő népek barátsága és együttműködése mellett, akik

a vetélkedés, a nagyhatalmi patrónusok vadászása és egymás hátbatámadása helyett az összehangolt cselekvésben keresték a fenyegető külső veszélyekkel szembeni eredményes föllépés és a baj elhárításának az útját.

Sok más neves és kevésbé ismert személy között ezt a közép-európai gondolatot képviselte – nem egész életművében és nem egyforma intenzitással – a cseh Palacký, a magyar Kossuth, Ady, Bartók és Bibó, a szlovák Milan Hodza, a lengyel Pilsudski és Sikorski. Ezt az örökséget új tartalommal és célokkal töltötte meg a népeinkre erőszakkal rákényszerített kommunista diktatúra elleni küzdelem, az ennek során kialakult személyes kapcsolatok, a közös olvasmányok és írások, s a reájuk építő cselekvés.

Amikor a kommunista rendszerek alatt megmozdult a föld, a hatalom mindig nagy figyelmet fordított a szolidaritást kifejező megnyilvánulások elfojtására, igyekezett szembefordítani egymással a sorstársakat. Ez történt 1956-ban és 1968-ban, s ennek volt egyik nem feledendő példája a lengyel Szolidaritás mozgalom legszebb hónapjaiban Magyarországon mesterségesen gerjesztett lengyelelles hangulat. 1989 végén és 1990 elején a kommunista diktatúra ellen ismét cselekvően föllépő Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország demokratái, majd a szabad választások nyomán megalakuló kormányok eltökélt szándéka volt a szolidaritás megőrzése és kiteljesítése, a közös célokért történő egybehangolt, vagy közös föllépés.

1990. november 19-én került aláírásra a politikai jégkorszak utáni új európai elveket és célokat rögzítő Párizsi Karta. Itt javasolta Antall József csehszlovák és lengyel partnerének, hogy találkozzanak a három ország legfőbb politikai vezetői a következő év elején Visegrádon. Már a külügyminiszterek január 21-i előkészítő találkozója is széles körű figyelmet és jelentős nemzetközi sajtóvisszhangot váltott ki, még inkább a február 15-i csúcsertekeztet. Az időjárás is jó ómen volt: száraz, havas idő, téli nap-

sütés fogadta a látogatókat, akik tartalmas, az akkori vezetők régóta vallott elveit tükröző Együttműködési Nyilatkozatban foglalták össze a három ország közös politikai és gazdasági törekvéseit, megállapodásukat, hogy egybehangolják a Varsói Szerződés és a KGST fölszámolására irányuló politikájukat, és azt a szándékukat, hogy minél hamarabb és minél teljesebb mértékben részt vegyenek az európai integrációban. Az Ünnepélyes Nyilatkozat örömmel állapította meg, hogy „nemzeteink történelmi együvé tartozásának tudata és igénye immár akadálytalanul és népeink valóságos érdekeivel összhangban nyilvánulhat meg a politikai akarat legmagasabb szintjén”. A világsajtó és számos ország vezetése fölismerte a találkozó és az ott elfogadott program jelentőségét, ahogy a Frankfurter Allgemeine Zeitung megfogalmazta, „a közép-európai országok egyedül gyengék, de együtt ellenállhatatlanok, amit elsőként Gorbacsov vett tudomásul”. Valóban a Szovjetunió elnöke a budapest–visegrádi csúcst követően jelentette be a Varsói Szerződés katonai szervezetének az év április 1-jéig történő feloszlását.

A Visegrádi Együttműködés nem volt formális szövetség, de eredményesen készítette elő a közép-európaiak csatlakozását az euro-atlanti integráció intézményeihez. A három ország a kül- és biztonságpolitika területén rendkívül sikeresen működött együtt. A külügyminiszterek, magas rangú diplomaták és más szakértők rendszeres találkozókon egyeztették álláspontjukat a Varsói Szerződés, majd a KGST feloszlásával kapcsolatos lépésekről, valamint az Európai Közösségekkel előkészületben lévő társulási egyezmények kapcsán is. Az 1991. augusztusi moszkvai puccskísérlet nyomán fölerősödött a „mielőbb a NATO-ba” koncepció, és a 1992. május 6-i prágai csúcs-találkozón kiadott nyilatkozat már a teljes jogú NATO-tagságot jelölte meg mint a három ország hosszú távú célját. A kisebbségek jogai melletti közös kiállás ugyancsak

ígéretes üzenetet hordozott a kommunizmus alatt elfojtott nemzeti viták, a türelmetlenség sok országban fenyegetően jelentkező megnyilvánulásai közepette. A gazdasági együttműködés terén a közös szándék lassabban öltött testet a szabadkereskedelmi társulás formájában, de a regionális kapcsolatok helyreállítása a közlekedés, a vállalkózi kooperáció, az idegenforgalom és az önkormányzatok területén olyan szándék volt, ami lassan, de határozotlan haladt előre. A kultúra, az oktatás és az ifjúsági kapcsolatok ügye szintén nem hiányzott a csúcstalálkozókon elfogadott dokumentumokból.

Utólag megállapítható, hogy az 1991. október 5-i krakkói csúcs volt ennek az íratlan szövetségnek a tetőpontja. Itt került aláírásra a lengyel–csehszlovák államközi szerződés (jogi megfontolásból a magyar–lengyel szerződést másnap Varsóban írták alá), s nem a magyar félen múlt, hogy a harmadik, a magyar–csehszlovák aláírása az utolsó pillanatban meghiúsult. (Sajnos egyes szlovák politikai körök törekvései ekkor már korlátozták a csehszlovák kormány mozgásviadását, és a magyar fél által javasolt kisebbségvédelmi paragrafusok nem értek bele a szerződésbe.) De a krakkói légkör, az ott született közös állásfoglalások máig is a közép-európai közös politika üzenetértékű emlékei. A közös politizálás – helyesen – túllépett a közvetlen közös érdekeken. A délszláv válság ügyében akkor tett nyilatkozatok rendkívül előremutatóak voltak: „a három ország elítéli a hadviselés jogi normáival összeegyeztethetetlen cselekményeket, különösen a polgári lakosság és objektumok támadását, ... olyan megoldások érvényesülését tartja elfogadhatónak, mint a nemzetek önrendelkezésének joga az önálló államiság megszerzésének jogával együtt, beleértve a kisebbségek jogainak teljes mértékű biztosítását, a köztársaságok határainak sérthetetlenségét, valamint a demokrácia elveinek érvényesítését”. Kár, hogy az Európai Közösség nem figyelt jobban a visegrádiak véleményére.

Ekkorra már – az erőteljes magyar támogatásnak köszönhetően – Lengyelországgal is kiegészült a tágabb közép-európai fórum, a Pentagonele Hexagonele lett, miközben a „visegrádi” elnevezés is polgárjogot nyert, és kezdett elterjedni a világban. (Emlékeim szerint nemzetközi fórumon első ízben Baker amerikai külügyminiszter fogadta el az eredetileg csak magyar részről használt elnevezést 1991 szeptemberében New Yorkban, az ENSZ-közgyűlés mellett tartott amerikai–„visegrádi” találkozón.) Nyugati barátaink körében nagy figyelmet keltett e három ország példásan szót értő magatartása, mert az egész volt kommunista tömb számára az új típusú politizálás, az együttműködés, a közös föllépés ígéretes, jó példáját képviselte. A Benelux országok külügyminisztereivel is külön találkozott a három visegrádi miniszter 1991. szeptember 27-én, s ők megígérték évtizedes tapasztalataik átadását, meg is állapodtunk rendszeres 3+3 találkozóiban. Skubiszewski lengyel és Dienstbier csehszlovák kollégámmal személyesen is nagyon jól megértettük egymást, s nemcsak az angol mint semleges közvetítő nyelv jóvoltából, de saját élettapasztalataink, történelmi ismereteink, nem utolsósorban elveink alapján.

A magyar Országgyűlés 1991. október 15-i külpolitikai vitanapján tartott miniszteri expozéban a következő mondatokkal értékeltem a Visegrádi Együttműködést: „Rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítunk sikeres regionális együttműködésünknek Csehszlovákiával és Lengyelországgal. E három ország – sok évszázados hasonló vagy azonos történelmi tapasztalataira és kulturális hagyományaira építve – olyan szerves együttműködést alakíthat ki mind külpolitikai, mind biztonságpolitikai, mind gazdaságpolitikai téren, amely példája lehet a kétpólusú Európa megszűnte utáni időszak sikeres stabilizációs törekvéseinek.”

A különféle európai fórumokon, mindenekelőtt az Európai Közösséggel folytatott tárgyalások során is sok se-

gítséget nyújtott a hármas keret, s természetes volt, hogy 1991. december 16-án a három országgal egyszerre írta alá a Közösség a társulási, úgynevezett „Európai Megállapodást.” Az 1991. december 20-án a NATO brüsszeli központjában megalakult Észak-atlanti Együttműködési Tanács (NACC) keretében is hatékonynak bizonyultak a hármas egyeztetések és a közös memorandumok. Talán az 1992 januárjában Washingtonban, a FÁK-országok megsegítésének módjairól tartott külügyminiszteri értekezleten vizsgázott a legjobban a visegrádi hármas összjátéka – az előzetes egyeztetés jóvoltából. 1992 tavaszára beigazolódott az előzetes várakozás: az együttes föllépéseknek köszönhetően a három közép-európai ország a nemzetközi életben jóval komolyabb tényezővé vált, mint külön-külön lehetett volna.

Az 1992. május 6-án Prágában rendezett következő csúcstalálkozó szelleme és állásfoglalásai, így a Tizenkettek kormányfőihez a kibővítés érdekében küldött üzenet, a bizalmi viszony elmélyülését tükrözte, de a küszöbönálló csehszlovákiai választások és a szlovákiai szeparatista-nacionalista erők térnyerése árnyat vetett a konferenciára. Antall József beszédében javasolta, hogy mind a NATO-val kapcsolatos politikát, mind az európai integráció teljes jogú tagságáért benyújtandó formális jelentkezést összehangoltan, együtt folytassa a három ország. Arra is fölhívta a figyelmet, hogy „mi nem az 1992-es Európai Közösséghez fogunk csatlakozni”, hanem annak továbbfejlesztett, elmélyített változatához, s a három ország gazdasági, jogi és oktatási stb. rendszerét már ehhez kell igazítani. Mind az orosz kérdésben, mind „az egykori nomenklátúra – a ‘gyilaszi’ új osztály” – tevékenységével kapcsolatban később beigazolódott tendenciákra figyelemztetett a magyar kormányfő. „Visegrád” jövőjével kapcsolatban is jó jósnak bizonyult. „Mi nagyra értékeljük az eddigi együttműködést. Őszintén csodálkozunk azokon,

akik nem érzékelik, hogy ennek milyen jelentősége van, és azt hiszik, hogy ez a hármaskör akadályozza a gyors bekapcsolódást a NATO-ba. A mi véleményünk az, hogy bennünket együttesen könnyebben fogadnak el, és aki itt a külön utakat részesíti előnyben, az ki fog jőzani néhány hónapon belül.”

Klaus és Mečiar győzelme rövid távon lefékezte és föllazította, sőt egy időre meg is szüntette a szoros politikai együttműködést. A kijózanodás nem hónapokat, de éveket igényelt, ám mára – a cseheknél vitathatatlanul – bekövetkezett. Miközben az új cseh miniszterelnök Visegrád-ellenes kirohanásai mindenkit váratlanul értek, a gazdasági együttműködés az 1992. december 21-én Krakkóban aláírt Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodással intézményessé vált. Lengyelország és Magyarország ezt követően is (különösen az 1994-es magyar választásokig) mindent elkövetett, hogy Visegrád szellemét életben tartsa. Ennek jó példája volt, hogy magyar kezdeményezésre, alapos lengyel–magyar egyeztetés után, 1994 első felében a két ország lényegében egyidejűleg, diplomáciailag kiválóan előkészítve nyújtotta be főlveteli kérelmét az Európai Uniónak.

1995. október 13-án „A visegrádi gondolat hét évszázada” c. konferencián tartott előadásomat azzal fejeztem be: „Én bízom a rációban, a közös érdekekben, a társadalom józan és felelősségteljes, függetlenül gondolkodó tagjaiban, s abban, hogy a NATO és az Európai Unió a teljesítményt nézi, s akkor nagyjából egyszerre szakíthatjuk át a célszalagot és lehorgonyozhatjuk hajónkat a biztos európai kikötőben. Visegrád és a közép-európai szolidaritás az Európai Unión és a NATO-n belül újra kibontakozhat, a Benelux mellett a skandináv példát is követve.”

Azóta Antall, Havel, Walesa és a rendszerváltozás első kormányainak erőfeszítései beérték, a két legfontosabb integrációs intézmény kapujában áll e három ország.

Most azonban talán még nagyobb szükség van a háromjuk ország szoros egyeztetéseire, összehangolt politizálására, mint valaha. Az előttünk álló tárgyalások országaink sorsát évtizedekre, sőt évszázadokra meghatározzák. Külön-külön szegény rokonok vagyunk, egymás ellen is kijátszhatók, s külön-külön ismét megérhetjük a viszonyaink, bajaink iránti nyugati érdektelenség, közömbösség, értetlenség frusztrációját. Együttesen viszont komoly tényező, szinte európai nagyhatalom vagyunk, lélekszámban jóval nagyobb, mint az Egyesült Királyság és Franciaország, de gazdasági erőben is Spanyolország szintjén. Mi jobban ismerjük és értjük a Keletet és a Balkánt, mint nyugat-európai barátaink. Márpedig Oroszország és általában Európa keleti és délkeleti felének helyzete még hosszú időn át az egyik legfontosabb, visszatérő téma lesz az Európai Unió és a NATO politikai tanácskozásain. Ezekben a tanácskozásokon fontos mondanivalónk van – de ha egyeztetve szólunk, jóval inkább meghallják szavunkat.

A „visegrádi gondolat” még nem terjedt el az érintett országok közgondolkodásában a kívánatos mértékben. A közös történelmet és annak tanulságait az oktatás és a tömegtájékoztatás kevéssé hangsúlyozza. Gátló tényező a kommunizmus idején kötelező, deklarált, de át nem érzett „testvéri barátság” emléke is. A gazdasági és emberi kapcsolatok szintje még ma is jócskán elmarad az I. világháború előttitől, kevés a határátkelőhely, s a meglévők egy részén nem engedélyezett az áruforgalom. Mindez magyarázza, hogy egyelőre nem nyugszik elég széles alapon a közép-európai szolidaritás.

Ma három állam áll a NATO-tagság küszöbén, de nyedikként Szlovéniával folytatja a csatlakozási tárgyalásokat az Európai Unió. Amint Szlovákia fölhagy antidemokratikus belpolitikájával és moszkvai flörtjeivel, megnyílhatnak előtte is az euro-atlanti intézmények, és helyreáll az

eredeti visegrádi kör. Szlovénia mellett Horvátország is része a hagyományos Közép-Európának, s közös érdekünk, hogy a közelmúlt rossz emlékeitől megszabadulva és a belpolitikájával kapcsolatos külföldi aggályokat eloszlatva mielőbb kerüljön be az integrációs körbe. Románia integrációs esélyei sem rosszak, de az 1996-ban megválasztott új vezetésnek még tettekkel kell bizonyítania a megkerülhetetlen gazdasági és politikai változtatások melletti elszántságát, beleértve az erdélyi magyarság jogos igényeinek a teljesítését. „Visegrád” tehát nyitott klub.

Európa jövőjét mi, közép-európaiak a nemzetek szoros szövetségében, integrációjában, de nem felolvasásában látjuk. Az utóbbi évek fejleményei ezt az alapállást igazolják. Közös célunk, hogy a régi, rossz megoldások: az államok kiszolgáltatása a nagyhatalmi agresszióknak, felosztásuk, és a kisantant-modell, az egymás elleni politizálás, sose térhessen vissza. Ezek ellen garanciát jelent a NATO és az Európai Unió – de ezeken belül sajátos érdekeink érvényesítésére sokkal jobb esélyünk lesz, ha a visegrádi gondolatot megőrizzük, megerősítjük, egyik alapelvünké tesszük.

Ezért nem kell félni, hogy a közép-európai, visegrádi gondolat elvész az euro-atlanti integrációt ünneplő görögtűzben. Hiszen az integráció másutt sem jelentette a nemzeti hagyományok félretételét, eltűnését. A felelősen gondolkodó, hazafias, de a „magyar glóbuszon” túltekinteni képes magyar politikusok, államférfiak mindig úgy álltak a nemzeti érdek talaján, hogy Közép-Európa többi népével együtt akarták megtalálni népük helyét az európai értékekre épülő államrendszerben. Most erre jobb esélyünk van, mint ötszáz év óta bármikor.

JESZENSZKY GÉZA

Dr. Egredy György

Dr. KONZERVATIVIZMUS
ÉS NEMZETTUDAT

A nemzeteket sokan és sokáig a 19. század jelenségének tartották, olyanak, amely – szerencsétlen módon – még a 20. századra is áthúzódott ugyan, ám jövőt már nemigen mondhat a magáénak. E jövődölések természetesen nem váltak be, mert a nemzetek valódi szerepének félreértésén alapultak. Ellenkezőleg, századunk vége Európa-szerte előtérbe állította a nemzeti gondolatot. Miért? A kontinens nyugati felén azzal összefüggésben, hogy az integráció folyamatában létrehozott szupranacionális intézmények felerősítették a nemzetállamok ellenállását, a keletin pedig azért, mert az internacionalizmus nevében csaknem fél évszázadig elnyomott nemzetek újra lehetőséget kaptak identitásuk helyreállítására. Kétségtelen persze, hogy a nemzeti gondolat Janus-arcú: míg egyrészt a nemzeti kötődések a civil társadalom alapzatának nélkülözhetetlen részét alkotják, vissza is lehet – és, mint mindennel, gyakran megtörténik – élni velük. Fontos feladat tehát a hosszú kényszerű szünet után ismét formálódó magyar konzervatív gondolkodás számára, hogy elvi síkon is megvizsgálja és kialakítsa viszonyulását a nemzettudat és a nacionalizmus kérdéseire.

I.

A konzervatív nemzetfelfogás „dogmatikai” háttere

Mi határozza meg a konzervatívoknak a nemzet kategóriájához való viszonyát? Az e kérdésre adandó választ azon „dogmatikai” előfeltevések áttekintésével érdemes

kezdeni, amelyekből levezethető a konzervativizmus nemzetfelfogása. E gondolatmenet megköveteli tehát először is annak részletesebb kifejtését, hogy mit jelent a konzervativizmus számára a történelemnek az intellektuális spekulációkkal szembeni elsőbbsége, a konkrét tapasztalatok kiemelkedő fontossága, valamint a tradíciók nélkülözhetetlen és funkcionális szerepe.

Gyakran mondják, hogy a liberálisok számára a jelen, a szocialisták számára a jövő, a konzervatívoknak meg a múlt a fontos. Noha e megállapítás nyilvánvalóan egyszerűsít, tény, hogy a konzervatívok igazán annak tulajdonítanak jelentőséget, ami mögött már van valami, amit a múltból lehet eredeztetni. Bizonyos intézmények és szokások fennállása szerintük már önmagában érték! Számukra a jelen nem annyira a jövő kezdete, mint inkább a múlt utolsó stádiuma – a jelen nem lehet tehát szabadon „berendezni”. A jelenségek magyarázatát is elsősorban a múltban keresik, s e magatartás háttérében az a speciális szerep áll, amit a konzervatív gondolkodásban a történelem betölt. Ezért értenek egyet Maine-nel: a neves múlt századi jogtörténész azt hangsúlyozta műveiben, hogy a történelem vizsgálatának elhanyagolása megghiúsítja bármely intézmény lényegének a megértését. Ezért vélik úgy a konzervatívok, hogy csak a történeti módszerrel lehet mindazt feltárni, ami, többnyire rejtett formában, benne van a jelenben, a múlt máig ható örökségeként. Csak így lehet a jelen a múlt „virtuális ittlétének” tekinteni.

A történelem a konzervatívok számára, Nisbet találó kifejezésével, „lényegére csupaszítva nem egyéb, mint tapasztalat”¹, ezt pedig ők többre tartják az elvont gondolati konstrukciónál. Az emberi tudás legfőbb forrása ugyanis a tapasztalat, s a felmerülő kérdések eldöntésénél ebből, nem pedig a valóságtól elvonatkoztatott eszmékből kell kiindulni. A konkrét valóság olyannyira összetett és sokszínű, hogy egyszerűen nem lehet elméleti sémákba gyö-

möszölni! A túlfeszített racionalitás hajlik arra, hogy a világot „rendszerűnek” lássa, s ami a logikusnak tűnő struktúrákba nem fér bele, azt „anomáliának” minősítse. E szemlélet idegen a konzervatívoktól – ezért emeli ki a liberalizmussal egyébként rokonszenvező, kitűnő tollú John Gray: a konzervativizmus ereje épp abban rejlik, hogy figyelmeztet bennünket individuális tapasztalataink konkrét, lokális jellegére.² S ebből következően elveti az „emberiség” meglehetősen absztrakt perspektíváját, és a konkrét, a nemzeti és egyéb kötődések hálójában létező emberre összpontosítja figyelmét.

A tapasztalatnak, mint a közösség által felhalmozott tudásnak a prioritásával függ össze az „előítélet” burke-i értelmezése is, ami, ha látens módon is, de mindig jelen volt a konzervatívoknak a nemzethez fűződő viszonyában. Ebben az értelemben az előítélet a gondolkodásnak egy olyan sajátos formáját, vagy, talán még pontosabban fogalmazva, a tudásnak egy olyan típusát jelenti, amely az évszázadok által megerősített tapasztalatra épül, és ennyiben gyökeresen szemben áll a tiszta észre alapozódó steril dedukciókkal. A liberálisok ezt száműzendő babonának tartják – a konzervatívok szerint viszont az előítéletnek megvan a saját „pre-rationális” bölcsessége, amit logikai eljárásokkal nem lehet kiemelni a társadalmi gyakorlatból. Ebben az előítéletben – a tapasztalati tudással együtt – az érzések, érzelmek is benne vannak, amelyek pusztán racionális alapon nem indokolhatók, ám mégis nélkülözhetetlen elemei a nemzethez tartozás tudatának.

Érintenünk kell végül a tradíciók szerepét is; enélkül ugyanis egyszerűen nem érthető meg a nemzet iránti lojalitás mibenléte.³ A hagyományok jelentősége a konzervatívok számára abban áll, hogy a múltat közvetítik a jelen felé, és szerves kapcsolatot teremtenek a két időszféra között. S míg a liberális és szocialista elméletek a tradíciókban a „haladást” béklyózó s ezért lehetőleg minél hama-

rabb eltávolítandó akadályt látnak, a Burke-öt követő konzervatívok az emberi bölcsesség tárházának tekintik őket. A konzervativizmust mégsem lehet a tradicionalizmussal azonosítani, mert az a hagyományt nem egyszer s mindenkorra adottnak, statikusnak tekinti; ellenkezőleg, azt vallja, hogy a tradíció fenntartása és képviselése egyúttal annak alakítását is jelenti. Más szavakkal: a tradíció nemcsak passzív befogadást, hanem bizonyos aktivitást is igényel; a tradíciót minden generáció folyamatosan újáteremti. A hagyományok azonosságtudatot adnak az élőknek, mert fennállásukkal arra a szerves kapcsolatra figyelmeztetnek, amely őket elődeikkel, ha láthatatlanul is, de összefűzi. A hagyományok így nemcsak azt mondják el, honnan jöttünk, hanem azt is, hogy miért vagyunk itt és mi a feladatunk. Valójában a hagyomány – s tágabb értelemben a történelem – az, ami a politikai intézmények legitimitását konzervatív nézőpontból a leghatékonyabb és optimális módon biztosítja, s e megközelítésből kiindulva mondja Scruton, hogy a nemzet „a legitim rend ígéretét hordozza magában”.⁴

A konzervatívok tehát egészen más premisszák alapján közelítenek a nemzetek szerepéhez, mint a liberálisok vagy a szocialisták. Míg az utóbbiak igyekeznek tagadni az emberi lét történelmileg kialakult adottságait és kötıtségeit, ők elfogadják azt a mára igencsak népszerűtlenné vált gondolatot, hogy az emberi együttélés kereteit nem lehet szabadon, „kísérletezgetve” alakítani. Míg a liberális és baloldali gondolkodók a kötelezettségeket csak valamilyen „kontraktuális” alapon tartják vállalhatónak, „beleegyezés nélküli” elfogadásukról pedig hallani sem akarnak, a konzervatívok szerint leglényegesebb kötıdéseink nem valamilyen szerződés következményei. Ez a meggyőződés persze logikusan levezethető abból a konzervatív álláspontból, miszerint az egyéni lét szükségszerűen feltételez valamilyen közösségi jellegű szerveződést, hiszen az

emberek közösségi lények. A közösségek rendelkeznek olyan karakterrel, amely nem redukálható az őket alkotó egyénekre. Ha figyelmünket az individuumra fordítjuk, akkor nem tudunk mit kezdeni az egyén és az állam közötti „közbülső” csoportokkal; ez az oka annak, hogy a doktriner liberalizmustól oly távol áll az etnikai kisebbségeknek adandó kollektív jogok gondolata.

Szembeállítja a konzervatívokat a liberálisokkal és a szocialistákkal az utóbbiak „univerzalista” szemlélete is, amely – a mindenkit azonos mértékben megillető jogsultságok szemüvegén keresztül – gyakorlatilag az egész emberiséget teljesen homogénnek tekinti. S ebből aztán óhatatlanul következik, hogy roppant kevés figyelmet fordítanak az egyes etnikai közösségek történetileg kifejlődött sajátosságaira. Az univerzalista humanizmus fényében a partikuláris kötődések a múlt száműzendő relikviáinak, a „progresszió” akadályainak tűnnek. A konzervativizmus viszont azt hangsúlyozza, hogy a valóságban nincsenek absztrakt egyének, Gray kifejezésével „semleges nemű egyének”. Ahogy a francia restauráció teoretikusa, de Maistre mondta: találkozott már franciákkal, angolokkal, németekkel, de „az emberrel” még sohasem...

II.

A nemzeti dimenzió – konzervatív nézőpontból

Ha történeti szempontból vizsgáljuk a konzervativizmusnak a nemzethez való viszonyát, először is azt kell tárgyilagosan megállapítani, hogy az a köztük levő szoros kapcsolat, amely napjainkban szinte magától értetődik, kezdetben egyáltalán nem volt meg. Mi több, tagadhatatlan tény, hogy a modern nemzetfogalom és a nacionalizmus eredetileg a liberalizmus szövetségeseként jelent meg a történelem színpadán, hiszen a feltörekvő polgári erők

ezt fontos eszmei fegyverként használták a feudális rend elleni küzdelmükben. Nem véletlen, hogy a liberalizmus „klasszikusa”, J. S. Mill közvetlenül összekapcsolta a nemzeti elvet a liberalizmussal, amikor az olasz egység létrejötté nyomán 1861-ben kifejtette: ahol a nemzettudat megjelenik, ott a nemzet tagjainak egyesülniük kell, és saját magukat kell kormányozniuk. S e követelés, tette hozzá, pusztán abból a liberális elvből adódik, hogy a kormányzás kérdéseiről maguknak a kormányzottaknak kell dönteniük. A soknemzetiségű birodalmakat a despotizmussal azonosítva Mill abból indult ki, hogy a születő nemzetállamok csak liberális berendezkedésűek lehetnek⁵

A nemzet átfogó, mindenkit felölelő kategóriájával szemben a konzervativizmus eredetileg a szűkebb, partikuláris csoportokhoz kötődött, és sokkal inkább azonosult az egyes országok nemesi elitjeivel, mint saját népével. Az angol, a francia vagy az osztrák arisztokrácia tagjai egymást mindig is magukhoz közelebb állónak érezték, mint saját országaik „alsóbb néposztályait”, ennyiben tehát a konzervativizmus egyfajta nemzetköziséget is képviselt. Még a legjobban polgárosult Angliában is, ahol a konzervatív szemlélet kevésbé volt „exkluzív”, elzárkózó jellegű, mint a kontinensen, Burke szerint elsősorban azokból állt a nemzet, akiknek vagyonuk vagy hivatali pozíciójuk következtében közvetlen érdekeltségük fűződött hozzá. Ez magyarázza, hogy a nacionalizmust a konzervativizmus először olyan „plebejus” ideológiának tekintette, amely a társadalom demokratizálására és a tömegek mobilizálására irányult. Történelmi tény, hogy amikor a nemzeti gondolat első ízben lép nyíltan, önálló erőként a történelem színpadára, egyértelműen a konzervatív rend híveinek ellenfeleként jelenik meg. Nem véletlen, hogy a múlt század első felében egy olyan széles látókörű és mélyen konzervatív államférfi, mint Metternich, két dologtól féltette birodalmát: a liberalizmustól és a nacionalizmustól.

De vajon mennyire igazolódott a történelmi események fényében Mill véleménye a liberalizmus és a nemzeti elv közötti szükségszerű kapcsolatról? Egy olyan éles szemű elemző, mint az egyébként liberális angol történész, Lord Acton már egy évvel Mill idézett írásának a megjelenése után, 1862-ben észrevette, hogy a nemzeti elvnek van egy másik arculata és egy másik lehetséges értelmezése is – egy olyan, amely azt éppen hogy a konzervatívok szövetségésévé teheti.⁶ Ezért csak részzigazságot tartalmazónak minősíthetjük azt az állítást, hogy a modern konzervativizmus egy liberális eszmét tett magáévá, amikor elfogadta a nemzeti elvet! A két eszmerendszer nemzetfelfogása ugyanis, amint erről még szó lesz, lényegi vonásokban különbözik egymástól. Így aztán természetes fejlemény volt, hogy a konkrét, a lokálishoz, a megszokotthoz való ragaszkodását a konzervativizmus a század második felében kiterjesztette a nemzet egészére. Ezt annál is könnyebben megtehette, mert a globalizálódás útjára lépő világban a nemzet maga is szűk, lokális egységgé kezdett válni, vagyis éppoly megfogható, konkrét, a konzervatívok számára érzékelhető „adottsággá”, mint amilyenek korábban a nemzeti szintnél kisebb szociális és regionális egységek voltak. E megközelítésben összefonódik az otthon, a család és a nemzet, s e szemlélet állt a háttérben azoknak a törekvéseknek, hogy a nemzetet is valamiképp „megszemélyesítsék”. Ezzel függ össze, hogy a konzervatívok többnek, és, ebből következően másnak is látják a nemzetet, mint a liberálisok: olyan közösségnek, amely nem merül ki a formális állampolgári jogok azonosságában, hanem ezeknél mélyebben gyökerező tényezőkre épül. S e ponton érdemes visszautalni a „dogmatikai” bevezetőben kifejtettekre: a nemzet fontosságát a konzervatívok számára az adja, hogy olyan realitás, amelyet történelmi gyökerű kötődések alakítottak ki – és mint ilyen,

világosan szembeállítható azzal a szociológiailag körülhatárolhatatlan, nehezen értelmezhető fogalommal, amit a „nép” jelent.

De vajon egyáltalán mióta beszélhetünk nemzetek létéről? A nemzetközi szakirodalom által adott válaszokat három fő csoportba lehet osztani: a „perennialista”, a „modernista” és a „szimbolista” elméletekre. Az első csoportba tartozó nézetek a nemzetet „örök létezőnek” tekintik, vagyis abból indulnak ki, hogy a nemzetek a történelem kezdete óta léteznek. E felfogás persze igen könnyen cáfolható a történeti kutatások alapján, de nem támadhatatlannak az úgynevezett „modernista” elméletek sem, amelyek szerint a nemzetek kifejezetten az ipari kapitalizmus szülöttei. Gellner igen kategorikusan fogalmaz: az agrárcivilizáció nem szül nemzetet (és nacionalizmust), az iparosodott társadalmak viszont igen! Hasonlóan érvel Kedourie is, amikor a modern nemzetek születését és a nacionalizmus „feltalálását” a 19. század elejére helyezi.⁷ E megállapítások kétségkívül valóságos történelmi tendenciákat ragadnak meg, ám amíg vitathatatlan, hogy számos mai nemzet az elmúlt százötven-kétszáz évben jött létre (jó néhány afroázsiai nép pedig napjainkban válik igazán nemzetté), az is tény, hogy sok „rég” európai nemzet esetében meggyőzően lehet bizonyítani a premodern gyökerekkel és előzményekkel való szerves kontinuitást.

E felismeréssel is összefügg a harmadik, az úgynevezett „szimbolista” irányzat kialakulása; ez elsősorban azt emeli ki, hogy a nemzet létrejöttében (akármikor történik is) főleg a szimbolikus és emocionális elemeknek van kulcsszerepük. E megközelítés szerint a nemzeteknek elsősorban kohéziós funkciójuk van, ami a történelmi és kulturális szimbólumok tudatos ápolásával valósul meg. E folyamatban kitüntetett szerepet játszik a „múltba visszaforduló értelmiség”, amely mítoszokból és szimbólumokból igyekszik közösségeket (újja)teremteni. E gondolatmeneten ha-

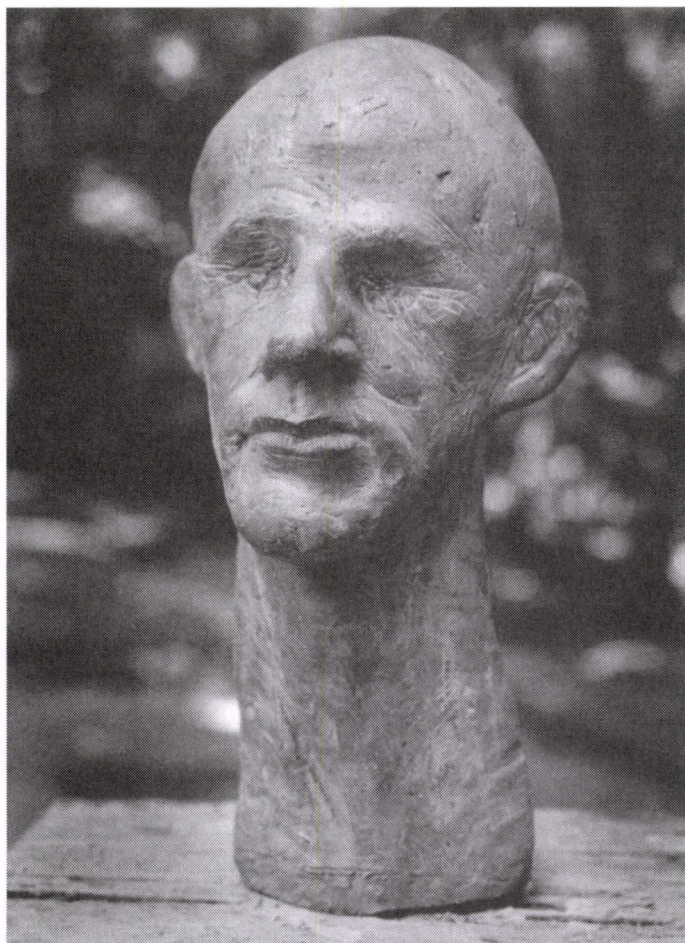
ladva mutatta ki A. D. Smith, hogy a modernnek tekintett nemzetek logikusan levezethetők az őket megelőző pre-modern etnikai közösségekből, amelyeknek két fő történelmi típusát különítette el. A laterális-extendív típusra a történelmi arisztokrácia dominanciája és a „köznéptől” való viszonylag éles elkülönültsége jellemző, míg a másik vertikális és intenzív, „népi”, azaz demotikus jellegű; ez utóbbi esetben egy többé-kevésbé egységes kultúra kapcsolja össze a különféle társadalmi csoportokat.⁸

És hogyan válnak az etnikai közösségek nemzetté? A laterális közösségek esetében arra volt szükség, hogy a nemzet fogalmába „bekapcsolják” az összes társadalmi réteget, a demotikus esetében pedig „politizálni” kellett a közösséget. Végeredményben azt lehet mondani, hogy a premodern etnikai közösségek és a modern nemzetek között a célok tekintetében nagyfokú kontinuitás (bár nem teljes azonosság) mutatható ki. Az előbbieket éppúgy saját fennmaradásukra törekedtek, mint az önálló államot vagy legalábbis belső autonómiát igénylő nemzetek, és éppúgy alapvető célnak tekintették kultúrájuk megőrzését és fejlesztését, mint a modern nemzeti mozgalmak. Az érdemi különbségek – mutatott rá Smith – az eszközökben vannak, a nemzetek ugyanis jóval hatékonyabb, „modern” módszereket alkalmazva oldják meg e feladatokat. E körülmény persze a célokra is rányomta bélyegét: a nemzeteknek markáns politikai karaktert adott. Mindez együtt magyarázza, hogy a nemzetek sokkal nagyobb kollektív erőfeszítésekre képesek, mint akár a laterálisnál belülről összetartóbb demotikus közösségek.

Függetlenül attól, hogy a konzervatívok ösztönösen rokonszenveznek a nemzeteknek viszonylag hosszú történelmi múltat tulajdonító nézetekkel, a modern konzervativizmusnak nem kell „választania” a felsorolt vélemények és magyarázatok közül, mert álláspontjának érvényessége szempontjából másodlagos jelentőségű a nemzetek kiala-

kulásának ideje és módja. (A választás annál is kevésbé elkerülhetetlen, mert, mint Smith érvrendszere mutatja, a „perennialista” és a „modernista” elméletek bizonyos fókig összeegyeztethetők. Egyébként még a kifejezetten mesterségesen létrehozott nemzetek esetében is azt láthatjuk, hogy a spontán folyamatok és a kialakuló tradíciók olyan „egyéniséget” kölcsönöznek nekik, amilyenre kialakítóik sem gondoltak.) A konzervativizmus a nemzetet elsősorban abból a szempontból kiindulva ítéli meg, hogy hozzájárul-e az emberi együttélés olyan formáihoz, amelyek az általa nagyra becsült értékekre épülnek. S e nézőpontból a nemzet egy olyan alapvető jelentőségű, mással nem pótolható egységként jelenik meg a számukra, amely nélkülözhetetlen az ember önmeghatározásához és a közösség egészséges működéséhez. Legmarkánsabb sajátossága, hogy nem egy bármikor felmondható, önkéntes, azaz pusztá szerződésen alapuló egyesülés. Ezért tekinti Burke a *Töprengésekben* a nemzetet az élők, a holtak és a még meg nem születettek szövetségének, és ezért hangsúlyozza az ő nyomdokain haladó Scruton: ha csak az „élők közötti szerződésről” (vagyis nem igazi nemzetről) van szó, e társulás nem is irányulhat másra, mint arra, hogy a világ tartalékait kifosszák ideiglenes lakói. Az ilyen társadalom bukása pedig nem kár, fúzi hozzá, teljes joggal.⁹ Ha ugyanis egy nemzedék rövidlátó módon mindent magához ragad, az a következő generációk – s tulajdonképpen a nemzet – kisémmizését jelenti.

A nemzetnek ez a szélesebb történelmi perspektívában való felfogása elválaszthatatlan a tagság érzésétől, hiszen ez szolgál – a „saját” és az „idegen” csoport világos elhatárolásával – az azonosulás elsődleges alapjául. A nemzet az emberek mélyen gyökerező pszichológiai igényét – az összetartozás és a szolidaritás iránti igényt – elégíti ki, és, figyelemre méltó módon, a történelmi tapasztalatok szerint erre még többnyire akkor is alkalmasnak bizonyul, ha

SZ. Á. FESTŐ

a neki politikai keretet adó berendezkedés a tagok nagyobb része számára nem is vonzó. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a nemzet „sikere” abban rejlik, hogy a dinasztikus és vallási kötelekek felbomlását, illetve háttérbe szorulását ellensúlyozva képes volt alternatív közösséget teremteni. Az elmúlt évszázad eseményeinek fényében aligha vonható kétségbe, hogy a nemzet erősebb „hívó szónak” bizonyult, mint akár az „emberiség” nehezen átélhető kategóriája, akár a marxisták által bálványozott „osztály”.

Miért válhatott a nemzet a csoportlojalitás privilegiált tárgyává, miért eredményezett szilárd kötelekeket ez a fajta tagság? A nemzet vonatkozásában a tagság odatarozás és nem teljesítmény dolga, azaz elnyeréséhez (általában) nem kell semmiféle eredményességi kritériumnak megfelelni. Ez persze nem véletlenül alakult így, e módon ugyanis egyértelműen hatékonyabb és biztonságosabb a közösséggel való identifikáció, ami a nemzeti kohézió intenzitása szempontjából igen lényeges körülmény. A tagok egy nemzettel való azonosulás esetén egy olyan „szupercsaládhoz” tartozónak érezhetik magukat, amely térben szétterjed, időben pedig generációk hosszú során át húzódik.

A csaknem automatikus azonosulás másik oldalát viszont az a tény alkotja, hogy a tagságot valójában tőlünk független, általunk nemigen szabályozható kritériumok szabályozzák, így a tagság tipikusan nem választás kérdése. Elvileg ugyan nem kizárt a bekerülés kívülállók számára sem, ám számos tapasztalattal igazolható, hogy más nemzeti közösségekhez csak jelentékeny áldozatok vállalása árán lehet csatlakozni (legalábbis felnőttkorban), s a befogadás sokszor még így is kétséges... A tagságból ugyanakkor kötelezettségek is származnak s ezek néha felettébb terhesek lehetnek az egyén számára. A nemzet azonban áldozatot is kérhet tagjaitól – s ez az egyszerű megállapítás éles fényben világítja meg a konzervatívok

által képviselt álláspontot, aminek az elvi hátterét a „dogmatikai” bevezetés már körvonalazta: nem választott tagság nélkül nem lenne lehetséges, hogy a saját szempontjainkon kívül másokét is a magunkénak érezzük, hogy elődeinkre és utódainkra egyaránt gondoljunk, sőt, ha kell, a közösség egészéért áldozatot is hozunk. Ha a nemzetet pusztán a racionálisan kalkulált érdekekre kívánánk alapozni, ahogy azt a liberális gondolkodás természetesen tartja, az előbb-utóbb veszélyes mértékben meggyengítené a tagjait összefűző természetes kötelekeket. Ezért aztán a konzervatívok mindig is szerették hangsúlyozni retorikájukban és választott szimbólumaikban a nemzethez tartozás érzelmi oldalát – ami gyakran bosszantja ellenfeleiket. Pedig ezt nem (csak) politikai célokból teszik, hanem azért, mert összhangban áll azon meggyőződésükkel, hogy az emberi cselekvéseknek sohasem lehet a pusztán racionalitás a kizárólagos alapja.

Az eddigiekből is kiténik, hogy a konzervatívok szerint a nemzet egyáltalán nem csak politikai fogalom – mert nem is csak politikai közösség. Jobban közelítjük a lényegét, ha a nemzetben két társadalmi létezés mód, az etnikai és a politikai sajátos összekapcsolódását látjuk, „az etnikai identitás és a politikai lojalitás szintézisét”.¹⁰ A két dimenzió hangsúlyozása természetesen változhat: az angolszász konzervativizmusban relatíve kisebb, a németben (és a kelet-közép-európaiában) pedig hagyományosan nagyobb szerep jut a nem-politikai (a „prepolitikai”) oldalnak. A konzervatív gondolkodók többsége egyetért viszont abban, hogy a legfontosabb nemzetalkotó tényező a kultúra. Az etnikai terminust is inkább kulturális, mint biológiai sajátosságként értelmezik, ebből pedig egyértelműen következik, hogy a nemzethez tartozás kérdését sem tartják pusztán a szűken vett etnikai dimenzióra leegyszerűsíthetőnek. A biológiai alapú determinizmust kategorikusan elutasítja a modern konzervativizmus! A nemzeti identitás

potenciális erejét mutatja, hogy még az etnikai jellegű különbségeken is felül tud emelkedni. A nemzet meghatározásához így a következő két konstitutív tényezőt érdemes kiemelni, bármiféle definícióalkotási szándék nélkül: egyrészt a másokétól markánsan elkülönült kultúrát, másrészt a területet, abban az értelemben, hogy egy csoport egy földrajzilag meghatározott „hazát” a magáénak tekint. A liberális felfogással ellentétben tehát a konzervatívok számára a nemzet semmiképp sem egy olyan racionális kalkulációk révén összetartott közösség, amely szinte el is tűnik az egyének mögött, mintha csak valami harmadrangú háttértámaszték lenne. Mindebből természetesen a legkevésbé sem következik, hogy a konzervatívok ne tartanák fontosnak a nemzet gazdasági és politikai-jogi dimenzióját; ellenkezőleg, egy meghatározott intézményi rendhez való hűség a nemzettudat kitüntetett jelentőségű eleme – ahol erre a történelem megadta a lehetőséget. A saját állam kontinuitásából fakadó nemzetépítési lehetőségek kihasználása ugyanis nem minden nemzetnek adatott meg; állam nélkül lehetséges nemzet, generációról generációra áthagyományozott kulturális identitástudat nélkül azonban nem.

III.

Nemzettudat és nacionalizmus

A fentebb elmondottak fényében aligha szorul hosszabb bizonyításra, hogy a konzervativizmus – a liberálisokkal és a szocialistákkal ellentétben – határozottan kiáll a nemzet mellett, és nem hajlandó azt „elavult”, „idejétmúlt” kategóriának tekinteni. De vajon következik-e ebből, hogy „nacionalista” lenne a szónak abban a specifikus, pejoratív tartalmú értelmezésében, ahogy azt Magyarországon használják? A kérdés tehát az, hogy miként viszonyul a konzervativizmus azokhoz a gondolatokhoz és követe-

lésekhez, amelyek a nacionalizmus eszmerendszeréből fakadnak. A precíz válasz érdekében azonban először is azt kell körbejárni, hogy mit is jelent a nacionalizmus fogalma, hiszen ezzel – Németh László szavaival – „olyan visszaélés folyik, mely fölér egy nemzeti idegbénulással.”¹¹

Az e vonatkozásban egyik legtöbbet idézett nyugati szerző, A. D. Smith szerint e fogalommal négyféle értelemben lehet találkozni a szakirodalomban:¹²

1. a nemzetek kialakulásának általános folyamataként, 2. a nemzethez tartozás tudataként és érzésként, 3. olyan mozgalomként, amely a nemzetállami státusz elérésére vagy fenntartására irányul, 4. olyan ideológiaként, amely érdeklődésének középpontjába a nemzetet helyezi.

Nyilvánvaló, csak a két utóbbi meghatározás lehet releváns, ám ezek még mindig igen eltérő interpretációkat tesznek lehetségessé. A leggyakoribb megközelítés egyszerűen csak azt a követelést szokta a nacionalizmus lényegeként megfogalmazni, hogy a nemzeti és a politikai határoknak egybe kell esniük, vagyis hogy minden nemzetnek legyen saját állama. Ezért nevezi Gellner a nacionalizmust „politikai elvnek”, de ez az állítás csak a fogalom politikai dimenziójára érvényes, márpedig meg lehet – és meg is kell – különböztetni a politikai és a kulturális nacionalizmust. Bármilyen szoros is a köztük levő kapcsolat, a kettő nem azonosítható egymással. (E disztinkcióra visszavezetve tesz sok szerző különbséget az „államnemzeti” és a „kultúrnemzeti” nacionalizmus között.)

A nemzettudatot és a nacionalizmust ugyancsak meg szokták különböztetni egymástól: Plamenatz szerint az előbbi nem más, mint „annak határozott érzete és talán az amiatt érzett büszkeség, ami az egyik népet a többitől megkülönbözteti”. A nacionalizmus viszont akkor alakul ki, ha egy nemzet identitását veszély fenyegeti; ez „azoknak a népeknek a reakciója, amelyek kulturálisan hátrá-

nyos helyzetűnek érzik magukat.”¹³ A kommunikációelmélet kategóriáival magyarázza a nemzettudat és a nacionalizmus különbségét mára már klasszikusnak számító művében K. Deutsch: szerinte a nemzet olyan nagy csoport, amely tagjai számára a lehető leghatékonyabb kommunikálást biztosítja, a nemzettudat pedig azzal segíti e cél megvalósulását, hogy az újonnan szerzett tapasztalatokat folyamatosan összeveti a hagyományokkal. A nacionalizmus akkor lép fel, ha a nemzeti kommunikációs hálózatot külső veszély fenyegeti feladatainak ellátásában, ekkor ugyanis már nem fogad magába olyan információkat, amelyek ütköznek a nemzeti célokkal. Ilyen szituációban az információk áramlása és visszacsatolása akadozni kezd, a rendszer működőképessége pedig romlik, sőt akár meg is bénulhat.¹⁴

A konzervatívok nézőpontjából a nemzettudat és a „nacionalizmus” nem minden tekintetben válik el egymástól, viszont egyes kérdésekben áthidalhatatlan a köztük levő távolság. Ami a „puszta” nemzettudatot illeti, annak igenléséhez nem férhet kétség, hiszen ez a konzervativizmus „dogmatikájából” szükségszerűen következik. De mit tekint a konzervativizmus nacionalizmusnak, vagyis hol húzódik az a határ, amelyet a nemzeti elvet támogatva sem kíván átlépni?

A konzervatívok egyetértenek azzal a nacionalizmusnak tulajdonított elvvel, hogy a világot nemzetek alkotják s ezek mindegyike sajátos vonásokkal, egyéni karakterrel rendelkezik. Elfogadják, hogy a nemzetek sokfélesége a „conditio humana” szerves része. Mi több, az ebből fakadó sokszínűséget, pluralitást kifejezetten megőrzendő értéknek tekintik, olyan akadálynak, amely az emberek és civilizációk „egyenműsítésére”, uniformizálására irányuló akarat útjában áll. Oszttják azt a véleményt is, hogy az egyes emberek kiteljesedése csak egy nemzettel való azonosulás keretében realizálódhatnak, roppant fontosnak tart-

ják tehát a tagsági kötelekek szilárdságát és a nemzeti identitás stabilitását. Természetesnek tekintik azt a szolidaritást, amely nem kívánja saját közösségét másoknak kiszolgáltatni. Nem értenek egyet azonban a nacionalistákkal abban a kardinális jelentőségű kérdésben, hogy a nemzeti elv automatikusan minden egyéb megfontolás fölött állna! A konzervativizmus számára tehát az jelenti a nacionalizmust, ha az egyébként szükséges és nélkülözhetetlen nemzettudat egy önálló, minden más eszmét háttérbe szorító ideológiává merevedik. A nacionalista számára a saját csoport érdekében gyakorlatilag minden megengedett; jó az, ami a kollektívumnak jó, a rossz ellenben mindig a másik, az idegen csoportra vezethető vissza. Ezen elfogult szemlélet a morális elveihez ragaszkodó értékonzervativizmus számára nyilvánvalóan elfogadhatatlan! A rossz akkor sem lehet jó, ha azt történetesen a saját nemzetünk hozta létre! Gondolkodásuk tradícióiból is egyértelműen az következik, hogy a konzervatívok nem lehetnek a nemzeti öncélúságot képviselő, etnocentrikus világszemlélet hívei. De a konzervativizmus egyik fő erényének tekintett mérséklet sem azokban a merev, „fehér vagy fekete” kategóriákban való gondolkodásra ösztönöz, mint amelyeket a valóban nacionalista ideológusok előszeretettel használnak.

Abból a tényből, hogy a konzervativizmus nem kívánja a nemzeti dimenziót minden egyéb szempontot kizárónak tekinteni, az is következik, hogy nemzetfelfogása az egyént sem akarja olyan mértékben magának alárendelni, mint a nacionalista kollektívizmus. (Noha jóval többet követel tőle, mint a liberalizmus.) Az „arany középút” Arisztotelészre visszavezethető konzervatív hagyománya tehát az egyén és a „közösségek közösségeként” működő nemzet viszonyában is érvényesül. S e „pragmatikus” szemléletből adódik az is, hogy a társadalmi rend és stabilitás érdekében a konzervatívok szükség esetén átmeneti-

leg lemondhatnak a nemzeti elv maradéktalan érvényesítéséről, és megpróbálhatják azt kompromisszumok árán is összhangba hozni más, általuk szintén létfontosságúnak tekintett szempontokkal. (S e vonatkozásban nyilvánvalóan ütköznek a nemzeti ügyben semmiféle kompromisszumot nem ismerőkkel... Példa erre a magyar konzervativizmus dilemmája a Habsburg-birodalomban.) Hangsúlyozni kell azonban: a nemzeti elv esetleges és időleges háttérbe szorítása kizárólag csak addig a pontig képzelhető el, ameddig azt más konzervatív alapértékek védelme feltétlenül indokolja!

IV.

Nemzet, állam és pluralizmus

A nemzeti elv érvényesítésének és határainak kérdése elvezet a napjainkban sokat vitatott nemzetállamhoz. S ennek kapcsán rögtön két alapvető kérdés is fölmerül. Miként látják a konzervatívok a nemzetnek a modern államban betöltött szerepét (van-e egyáltalán szerepe?), és miként viszonyulnak az állami és nemzeti dimenzió inkongruenciájából fakadó etnikai pluralizmushoz?

Nemzet és állam kapcsolatát vizsgálva abból a Scruton által nyomatékosan hangsúlyozott gondolatból érdemes kiindulni, hogy az állam – a politikai rend – mindenképpen igényli valamilyen nem politikai (prepolitikai) egység meglétét.¹⁵ (Ez az állítás természetesen szögesen ellenkezik a mindent, így az államot is pusztán kontraktuális megállapodásra visszavezető liberális felfogással.) Ez az egység persze történetileg többféle formát is ölthetett: lehetett törzsi, vallási, vagy – a „modern” korban – nemzeti alapozottságú tagsági viszony. Történelmi tényként könyvelhető el, hogy sokáig semmilyen belső, lényegi kapcsolat nem volt állam és nemzet között; államok ki tudtak alakulni nemzetek nél-

kül, nemzetek pedig állami közreműködés nélkül. Így, mint közismert, a feudalizmus évszázadaiban az alattvalók nemzeti hovatartozása sokadrangú kérdésnek számított – a valósi viszont annál fontosabb volt. A polgáriként jellemzett fejlődés kibontakozásával ezt a szerepet vette át a nemzet, és ennek következtében a „modern” polgári állam és a nemzetállam fogalma a múlt században szoroson összefonódott; szinte egymás szinonimáivá váltak. A politikum és az etnikum egymáshoz közeledését a szuverenitás újfajta, az uralkodói szuverenitást kiszorító felfogása kísérte: kikristályosodott a nemzeti szuverenitás elmélete, amely szerint az állam legitimitását csak az biztosíthatja, ha a közhatalom a nemzet akarására épül. (S míg a szuverén hatalom forrásaként megjelenő nemzet fogalmát a liberálisok kizárólag politikai terminusokban értelmezték, a konzervatívok ebbe kezdettől fogva beleértették – a politikai elem megtartása mellett – a nemzet „pre-politikai” etnikai-kulturális dimenzióját is.) E változásokkal összefüggésben módosult az állam és a nemzet között feltételezett viszony is: az államra kezdtek úgy tekinteni, mint a nemzet „eszközére”. E felfogást Hegel emelte filozófiai szintre, amikor kifejtette: a népek csak nemzetállamokba szerveződve képesek betölteni világtörténelmi küldetésüket.

A nemzet identitása természetesen nem vált azonosná az államéval, sőt annak esetleges összeomlását is túléli – elég csak a lengyel történelemre utalni. A konzervativizmus azonban igen szoros kapcsolatot lát nemzet és állam között: a nemzet a modern jogállam stabilitásához is szükséges prepolitikai alap funkcióját tölti be. E körülmény önmagában is olyan jelentőséget tulajdonít a konzervatívok szemében a nemzetnek, amilyennel az sem a liberális, sem pedig a szocialista eszmerendszerben nem rendelkezik! Az államnak ezért érdeke is, kötelessége is az alapjául szolgáló közösség nemzettudatát védeni – annál is inkább, mert ez általában olyan hosszú történelmi fejlőd-

dés eredménye, amit saját maga csak roppant korlátozott mértékben képes mesterségesen „előállítani”.

E megközelítés alapján kétségtelennek látszik, hogy a nemzet egysége segíti az állam egységét, de mi van akkor, ha egyazon politikai keretbe más etnikai közösségek is beletartoznak? A legtöbb modern társadalomban ugyanis ez a helyzet, hiszen a nemzeti és az állami szuverenitás csak ritkán esik teljesen egybe; a „homogén nemzetállam” többnyire csak illúzió. A konzervatívoknak tehát választ kell adniuk az etnikai pluralizmus tényéből fakadó kérdésekre, elveik és hagyományaik alapján. Mennyire egyeztethető össze a nemzeti identitás védelme a pluralizmus érvényesülésével?

Noha e kérdésekben sok vonatkozásban megoszlik a konzervatívok véleménye, annyi egyértelműen lezögezhető, hogy a modern konzervativizmus fő árama – a nacionalista irányzatokkal ellentétben – elfogadja az etnikai pluralizmust.¹⁶ A „par-tikuláris” dolgoknak tulajdonított fontosság miatt tehát nem lép fel azzal az igénnyel, hogy a kisebbségben levő nemzeti csoportok adják fel egyéniségüket és teljesen asszimilálódjanak – ez ugyanis olyan „totalitárius” megoldás lenne, amelytől a konzervatívok ösztönösen viszolyognak és amit ráadásul politikailag is célszerűtlennek tartanak. (A liberalizmus viszont tulajdonképpen az asszimiláció pártján áll.) Sőt, a konzervatívoknak nemzeti hagyományaik ápolására kell a kisebbségeket buzdítaniuk! Ebből természetesen a legkevésbé sem következik, hogy lemondanának a saját nemzet érdekeinek és tradícióinak a védelméről. Magától értetődik az is, hogy olyan „egalitárius” megoldás felkarolására sem hajlandók, amelynek keretében a többségi és a kisebbségi tradíciókat egyaránt fölszámolják. A pluralizmus elfogadása tehát nem jelenti, hogy hagynák a nemzeti sajátosságok elsorvadását a „multikulturalizmusnak” abban a formájában, amelyet a liberalizmus doktriner

képviselői mostanában oly lelkesen propagálnak Nyugaton és a térségünkben egyaránt. A „multikulturális” társadalom fogalma mögött egy alapvető paradoxon húzódik meg: az univerzalizmus követelményét támasztja a többséggel szemben, megfosztva azt saját partikuláris tradícióinak jogától, miközben ugyanezt készséggel garantálja az összes kisebbség számára.¹⁷ A konzervatívoktól mélyen idegen tehát a militáns hangvételű és közhatalmi támogatást igénylő „másság-kultusz”; véleményük szerint semmilyen „másságot” sem lehet mások – akár kisebbségek, akár többségek – rovására érvényesíteni.

A homogenitás kikényszerítése viszont semmiképp sem tartozik a konzervativizmus céljai közé – mi több, a konzervatív gondolkodás legnevesebb angliai orgánusának számító *Salisbury Review* hasábjain W. Grassl és B. Smith már egyenesen a mellett érvelt, hogy az alapvetően heterogén modern társadalmakban a konzervatívok számára fontos értékek jobban képviselhetők és védhetők a heterogenitás intézményesítésével, mint a homogenitásra való törekvéssel.¹⁸ Hogy aztán a fentebb körvonalazott elvi álláspont a gyakorlatban milyen prioritásokkal és határmegvonásokkal realizálódhat, az elsősorban az érintett nemzetek politikai kultúrájától függ. Ahogy más területeken, a konzervatívok szerint itt sincs univerzális érvényű, mindenütt egyformán másolandó recept.

Az mindenesetre teljes bizonyossággal megfogalmazható, hogy a konzervativizmus sehol sem híve az „etnokratikus” uralomnak, amennyiben ez alatt olyan politikai rendszert értünk, amely kizárólag etnikai „elvek” szerint működik. (Azzal a következménnyel, hogy a legerősebb etnikum kizárólagos tulajdonába adja az államot.) Nem szabad ugyanis arról elfeledkezni, hogy az ethnosz „elvei” valójában nem igazi politikai elvek! A konzervatívoknak természetesen nincs semmi kifogásuk az ellen, ha politikai jellegű intézményeket nemzeti-etnikai alapon is építenek,

hiszen ezek jól beleférnek a demokráciába, ám azt már nem támogathatják, hogy kizárólag az etnikai szempontok kerüljenek az állami politika középpontjába; ha ez bekövetkezik, az óhatatlanul destabilizálódással fenyegeti a belső rendet, és leszűkíti az állam iránt lojalitást tanúsítók körét. E fejlemények megakadályozására pedig minden konzervatívnak jó oka van.¹⁹

V.

Nemzetállam és globalizáció

Az eddigiekben csak a nemzetállam problematikájának belső oldaláról volt szó, a konzervatívok számára azonban nyilvánvalóan nem közömbös ennek a külső oldala sem, vagyis az a szerep, amelyet a nemzet képviselőjét ellátó állam a nemzetközi kapcsolatokban játszik. S e kérdés annál is inkább aktuális, mert – mára már szinte közhellyé koptott e megállapítás! – a világban végbemenő globalizáció akár drámai élességűnek is nevezhető kihívást intézett a nemzetállam ellen.²⁰ (Amelynek a nemzetközi rendszerben betöltött kitüntetett pozícióját századunk utolsó negyedéig gyakorlatilag senki sem kérdőjelezte meg.) A gazdaság, az intézmények, a kommunikáció és a kultúra szféráira egyaránt kiterjedő „nemzetköziesedés” azonban nem csak a nemzetállamok külső mozgásterét szűkítette, hanem közvetlenül érintette a szuverenitás belső oldalát is, lényeges pontokon korlátozva azt. Csak egészen röviden utaljunk a legfontosabb tényezőkre!²¹

A globalizáció és a transznacionalizáció feltartóztatatlan folyamatai egyre inkább fikciónvá változtatják a „nemzetgazdaság” fogalmát, s az államok egyre kevésbé képesek a különféle pénz- és tőkemozgások ellenőrzésére. Az integrációs keretek bővülésével párhuzamosan nő azon nem-állami szervezetek száma, amelyek a nemzet-

közi politika önálló szereplőiként a nemzetállamok vetélytársaivá válnak. Új megközelítésre szorul a „nemzetbiztonság” fogalma is, hiszen a nemzetállamok mind kevésbé képesek arra, hogy az interkontinentális rakétarendszerekkel szemben önerőből megvédjék magukat. Hagyományos állami eszközökkel nem befolyásolható érdemben az eszmék és információk szabad áramlása sem. Összességében el lehet tehát mondani, hogy a nemzetállamok folyamatosan vesztenek abból a teljes körű szuverenitásból, amelyet évszázadokon át birtokoltak. Az integrációkban való részvétel, még ha önkéntes alapon történik is, a döntéshozatali monopólium egyre nagyobb részének az átadását jelenti – s e folyamat eredményeképp a másik oldalon a szuverenitás új, nemzetek feletti szintje kristályosodik ki. A szupranacionális szervezetek térnyerését ugyanakkor csaknem mindenütt a szubnacionális egységek megerősödése kíséri: a globalizáció és a regionalizáció együttes – s egymással persze összefüggő – kibontakozása a nemzetállam számára egyszerre két irányból, „felülről” és „alulról” érkező támadást jelent. Mindennek következtében állam és nemzet kapcsolata ismét kérdésessé válik: a két kategória fokozatosan eltávolodhat egymástól, s így az állami és a nemzeti szuverenitás fogalmát is egyre kevésbé lehet majd egymás szinonimájaként használni. A hogy a politológiai szakirodalomban divatos téma lett a nemzetállam válságáról írni, és a jövőjét illetően a bukását és eltűnését kilátásba helyező jóslatokba bocsátkozni.²²

E vélekedésekben azonban – sok reális elem mellett – jó adag túlzás is van. Mindenekelőtt arra érdemes utalni, hogy a globalizációval foglalkozó újabb szakirodalom kezd felismerni és hangsúlyozni: a világgazdasági folyamatok irányai egyáltalán nem annyira determináltak és egyértelműek, mint ahogy azt sokáig feltételezték, több aspektusuk pedig épp a heterogenizáció és a fragmentáció felé mutat. Nem igazolható az sem, hogy a nemzeti kor-

mányzatok törvénytörően elvesztik az autonóm döntések meghozatalának összes lehetőségét.²³ Vagyis aligha állítható, hogy a globalizáció kihívására azonos, „globalizált” válaszok születnek! A válaszok sokkal inkább lokális jellegűek, a nemzetek saját hagyományait és feltételeit tükrözik, azt lehet tehát mondani, hogy pontosan a globalizálódás ténye kényszeríti ki és értékeli fel a válaszok kifejezetten nemzeti jellegét.

S mindebből milyen következtetések levonása hárul napjaink konzervativizmusára? Először is az, hogy semmiképp sem kell „eleve elrendeltnek” tekintenie a világ teljes homogenizálódását, még ha ennek a veszélye valószínű is. Ebből következően küzdenie kell a globalizáció eredendően technokrata jellegű, a morális értékek iránt teljesen közömbös ideológiájának térhódítása ellen, és a saját elveire alapozott érvekkel kell cáfolnia, demisztifikálnia a posztmodern kor olyan nagy hatású, bár valójában roskatag elméleti alapokon álló mítoszait, mint például Fukuyama elhíresült tézisét a liberalizmus végső győzelméről és a történelem végéről.

A konzervativizmusnak természetesen nem az a lényege (ellenségeinek gyakori állításával ellentétben), hogy, megkísérelve a lehetetlent, megpróbáljon makacsul ellenállni a szükséges és elkerülhetetlen változásoknak. A fentebb kifejtetteket sem szabad tehát úgy értelmezni, mintha a konzervatívoknak ahhoz fűződne érdekük, hogy a nemzetállamokat feltétlenül a jelenlegi formájukban, tartalmi változtatások nélkül őrizték meg a jövő században is. Számukra fontos az állam is, a nemzet is – a köztük levő kapcsolat módosulását azonban el tudják képzelni. Amihez viszont ragaszkodnak, az az, hogy a nemzetállamnak a globalizáció igényeihez való strukturális alkalmazkodása az általuk vallott elvek és értékek tiszteletben tartásával valósuljon meg. Hogy az állam bizonyos funkciókat átad nemzetek feletti szervezeteknek,

önmagában még nem feltétlenül ütközik a konzervativizmus alapelveivel, mint ahogy a lokális-regionális autonómiák erősödése sem. Elvégre a szubszidiaritás gondolatát épp a konzervatív-kereszténydemokrata eszmekörben dolgozták ki! El kell viszont kerülni, hogy a regionalizmus a nemzet szerves közösségét fenyegető tényezővé váljék. (S ezt nem felesleges megemlíteni, mert a brüsszeli eurobürokrácia épp a nemzetállamok ellenében karolja fel a regionális törekvéseket.) A konzervatívok szempontjából célként tehát az jelölhető meg, hogy ha az állam funkciói átalakulnak is, a nemzetállam ne szűnjön meg, mint közösségmegtartó politikai-igazgatási alakulat. A globalizálódó világban a nemzetállam az egyetlen intézmény, amely alkalmas a nemzet adekvát képviselésére és védelmére! Más szavakkal: a nemzet az állam segítségével tudja saját politikai mozgásterét a lehető legjobban kitágítani. Ebből fakadóan a nemzetállamra hárul az a nehéz feladat, hogy a globalizációval együttjáró negatívumokat megpróbálja semlegesíteni (amennyire a szűkös lehetőségek engedik), a pozitívumokat pedig maximalizálni.²⁴

Különösen lényeges állami szintű kötelesség marad a nemzeti kultúrák támogatása; ez nyilvánvalóan nem valósítható meg üzleti alapon, nélkülözhetetlen tehát az állami szerepvállalás. (Hatványozottan igaz ez a kis nyelvek eleve hátrányos helyzetű kultúráinak esetében.) A konzervatívoknak sohasem szabad elfelejteniük, hogy a nemzeti szuverenitás utolsó és legerősebb bástyája a kultúra! Nem hagyhatják tehát, hogy a globalizáció valamelyik hatalmi centrum kultúrájának a másokra ráerőltetését jelentse!

Az egyes nemzetek törekvései nyilvánvalóan számos ponton ütköznek az öntörvényű globális folyamatokkal, érdekeik érvényesítése ezért a korábbiaknál is nagyobb és átgondoltabb erőfeszítéseket igényel. Ahhoz, hogy a nemzeteknek valódi esélyük legyen ebben a sikerre, és hogy ne alárendeltségen, hanem kölcsönösségen alapuló együtt-

működést tudjanak egymással kialakítani, mindenekelőtt saját identitásuk megőrzésére van szükségük. A modern konzervativizmusnak ehhez kell segítséget nyújtania! Nem kevesebbet kell tehát a konzervatívoknak biztosítaniuk, mint azt, hogy a nemzet a megváltozott körülmények közepette is képes legyen azon funkciók betöltésére, amelyeket más szerveződések nem tudnak átvenni tőle, mert nem is alkalmasak rá. Nem könnyű és nem is népszerű feladat ez, de a konzervatív gondolkodás sohasem arra törekedett, hogy a könnyű és népszerű megoldásokat válassza.

EGEDY GERGELY

Jegyzetek

1. Robert Nisbet: *Konzervativizmus: álom és valóság*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 39.
2. John Gray: *Post-liberalism*. Routledge, London and New York, 1993. 259.
3. A tradíció fogalmának részletes elemzéséhez ld. Edward Shils: *A hagyomány*. In: *Hagyomány és hagyományalkotás*. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. Hofer Tamás és Niedermüller Péter. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp. 1987. 15–67. A tradíciók szerepének konzervatív szempontú értékeléséhez: Egedy Gergely: *A modernizáció választóján*. Magyar Szemle, 1993. július.
4. Roger Scruton: *Hogyan lehetünk nemliberális, antiszocialista konzervatívok?* In: *Mi a konzervativizmus?* Osiris Kiadó, Bp. 1995. 124.
5. Millt idézi K. R. Minogue: *Nationalism*. Basic Books, New York, 1967. 133–134.
6. J. E. Acton: *Nationality, 1862*, reprinted in: *The History of Freedom and Other Essays*. Ed. by J. Figgis and R. Laurence, Macmillan, London, 1907. 270–300.
7. Ernest Gellner: *Nations and Nationalism*. Oxford University Press, 1983; E. Kedourie: *Nationalism*. Hutchinson, London, 1960.
8. Anthony D. Smith: *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell, Oxford, 1986, főként: 76–83, 153–157.
9. R. Scruton: *Többes szám első személy*. In: i. m. 139.
10. Dér Aladár: *Politikum és etnikum. A Habsburg-monarchia nemzeti problematikája a századfordulón*. Valóság, 1992/9. 35.

- 11 Németh László: *Levél a nacionalizmusról*. In: *Utolsó széttekintés*. Magvető, 1980. 792.
- 12 A. D. Smith: *A nacionalizmus*. In: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Szerk. Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 9–10.
- 13 John Plamenatz: *A nacionalizmus két típusa*. In: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Szerk. Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Tanulmány Kiadó Pécs, 1995. 53.
- 14 Karl Deutsch: *Nationalism and Social Communication*. 2nd. ed. M. I. T. Press, New York. 1966.
- 15 R. Scruton: *In Defence of the Nation*. In: *The Philosopher on Dover Beach*. Carcanet, Manchester, 1990. 299–328, különösen 299–301, 311–312.
- 16 Vö. „Nation and Race”. In: Arthur Aughey–Greta Jones and W. T. M. Riches: *The Conservative Political Tradition in Britain and the United States*, Pinter Publishers, London, 1992. 79–96.
- 17 Ld. Gray lesújtó és szellemes kritikáját a „multikulturalizmusról”: *The Politics of Cultural Diversity*. In: *i. m.* 253–271. Ez a liberális út szerinte államilag pénzelt gettók kialakulásához vezet.
- 18 Wolfgang Grassl and Barry Smith: *The Politics of National Diversity*. Salisbury Review, Vol. 5 No. 3. April 1987.
- 19 Az etnikai közösségeket megillető jogok kérdéséhez Ld. Vernon Van Dyke: *The Individual, the State and Ethnic Communities in Political Theory*. World Politics, April 1977, Vol. XXIX. No. 3. 343–369.
- 20 Vö. *Contemporary Crisis of the Nation State?* Ed. by John Dunn, Blackwell, Oxford, 1995.
- 21 A globalizáció folyamatának tartalmához és az általa felvetett kérdésekhez Ld. Vass Csaba: *A globalizációs világregszerváltás és létmódváltás*. Valóság, 1997/9.
- 22 V. ö. Paul Kennedy: „A nemzetállam jövője”. In: *A XXI. század küszöbén*. 119–130.
- 23 A nemzetállam iránt különösebb pozitív elfogultsággal aligha vádolható Kennedy is megállapítja végül: „Összegzésképp elmondhatjuk, hogy bár a nemzetek feletti irányzatok gyengítették az állam önállóságát és szerepét, nem jött létre megfelelő pótlék, amely helyettesíthetné mint olyan alapvető egységet, amely választ ad a világban végbemenő változásra.” P. Kennedy: *i. m.* 130.
- 24 Az állam gazdasági szerepvállalásának elvi lehetőségeit illetően Ld.: Egedy Gergely: *Versengést vagy együttműködést?* Magyar Szemle, 1996. május.

u Weinfeld, Jean

cím

A RADIKÁLISOK

A radikalizmus mítosza
a modern és posztmodern filozófiában

tanulmány

Bevezetés

A tradícióval szemben a modernnek, a modernnel szemben pedig a posztmodernnek előszeretettel neveztetik magukat „radikálisoknak”. A posztmodern az általános vélemény szerint is a modernre adott válasz, amely radikálisan éppen azzal ellentétes irányt jelölt ki. Amíg a modern azt az utópiát tanítja, hogy az ideális társadalom „megcsinálható”, a posztmodern abból indul ki, hogy ez lehetetlen, mert a modern társadalom az emancipációs, humanista igényei ellenére két világháború katasztrófáját valósította meg, miközben egyaránt kitermelte a fasizmus és a sztálinizmus rémtetteit, valamint azt a világot, amely csak egy könnyörtelen, méltóságától megfosztott „liberális” tömeget és piacot ismer, és amely minden emberiséget tagad: a „megcsinálhatóság” pedig éppen valamiféle szörnyű frankensteini rémkép megvalósításába torzult. Miközben a modern azt tanítja, hogy a szuverén értelem ön-maga és a világ felett uralkodik, a posztmodern azt tárja fel, hogy előre kijelölt, jórészt irracionális, tárgyiasult struktúrák (pl. idő, tér, tudatalatti, test, hatalom és technikák) uralkodnak rajtunk: az ember nem több, mint amennyi a nyugat-európai tradíció felfogása szerint is volt, a kozmosz köldöke, amely minden dolgok közepéből éppen „kicsúszott” (a világegyetem középpontjából Kopernikusz által, a teremtés középpontjából Darwin által és saját maga lényege középpontjából Freud által). Amennyi-

ben a modern az univerzálisat tanítja, amely az emberi nem egységének visszatükröződéseként a demokrácia ideálját (a békéét, a szabadságét és a testvériességét) a legjobban testesíti meg, a posztmodern azt válaszolja, hogy ez az egyetemlegesség a valóságban a totalitarizmus veszélyét rejt magában (akulturáció, imperializmus): a valóság az élet plurális egyszerűségét mutatja, valamennyi ezzel összefüggésben álló konfliktusával együtt. És végül ha a modern az ész, az objektivitás (az alkotás strukturális egysége) és a valóságos (mint szükségyszerűség) hatalmát hirdeti, a posztmodern erre az ösztönösség, az objektiváció fogalmával (egy önmagát történelmileg meghatározott heterogén szövevénybe „belekeverő” dekonstrukció sokszerűsége) replikáz.

Mégis! Ha ezután a két gondolkozási mód érveit alaposan szemügyre vesszük, úgy tetszik, hogy az a radikalizmus, amit a posztmodern a modernnel szemben magának követel, inkább az állítások szimmetriájába torkollik. Az alábbi írásban arra törekedtünk, hogy a fundamentalizmus problematikájának példáján sarokpontokat állítsunk fel ehhez a témához. Mindezzel azt kívánjuk bemutatni, hogy a modern és a posztmodern gondolkozása végső soron egy *paradox egységet* képez, amely magyarázatul szolgálhat a nyugati filozófia jelenlegi „kríziséhez”.

1.

A kifejtések radikalizmusa

A posztmodern radikálisan elveti az „alapkérdés” gondolatát, amit a modern átvesz a tradícióból, noha az ellen kíván fordulni. Az alapok lehelyezésének gondolata a modernben az értelem elvén alapul, amelynek alanya *par excellence* az ember. Ezt a tényállást a posztmodern az újkori történelmi események fényében vitatja: korunk

embere a történelme révén nem bizonyult értelmesnek, a modern világ pedig a modern irányzat által felrajzolt „projekt” ellentéte.

1.1 A modern irányzat alapkérdése

A (nyugati) tradíció irányzatával összhangban a (nyugati) modern azt vallja, hogy a filozófia feladata a megismerés és a kultúra alapjainak tisztázása. Míg a tradíció ezeket a kozmoszban, illetve istenben keresi, a modern azáltal, hogy az embert az értelmes szubjektum rangjára emeli, emberiesíti az „alap lehelyezését”. A filozófia ezzel emberközpontúvá (antropocentrikussá) válik. Az alapvetés ezen gondolata a nyugati filozófiában – véleményem szerint – leginkább az evidencia fogalmában tükröződik. Ez például Platónnál ontologikus volt (a szellemben gyökerező), Arisztotelésznél metodologikus (a logikában gyökerező), a zsidó–keresztény gondolkozásban isteni (a kinyilatkoztatásban gyökerező), Descartes-nál racionalisztikus (az *idées claires et distinctes*-be foglalt) és Kantnál transzcendentális (az értelem szemléleti formáiba és a gondolkozás kategóriáiba foglalt).¹ Az evidenciának ebben a paradigmájában – a tradíción és a modernen kívül – két vezérgondolat tér vissza: az intuíció fogalma (mint közvetlen tudás), akár elméletileg következtető, akár tapasztalati, valamint az egység, illetve egyetemlegesség fogalma (a szellem, a logosz, isten vagy a transzcendentális ego befogadása által). A modern tehát az egység választására predesztinált: az emberi szellem egységére, amely egyetemleges és ezért szükségszerű elveket tartalmaz és nyilvánít ki. Ez a humanizmus. Ennek a koncepciónak a képviselőit egészen a legújabb időkig van példánk (mindenekelőtt Hegel és Comte nyomdokán, akiknek pozitívizmusa olyan filozófia akar lenni, amely az emberi szellem fejlődési szakaszait az

emberi faj történetének folyamatában ábrázolja). A modern és a tradíció egymást elválasztó határvonala mégis ott húzódik, ahol a modern a metafizikától határozottan elfordul, és a megismerés és kultúra alapjainak lerakását a *physis*ben (azaz a természetben) keresi.

1.2. A posztmodern alapvetés-ellenes tézisei

A posztmodern két filozófus: Schopenhauer és Nietzsche munkásságától ered. A modern értékeit, amelyek a felvilágosodásban rejlenek, mindketten – a maguk módján – átértékelik. Schopenhauer számára többé nem az értelem az uralkodó, hanem az akarat (mint ősakarat vagy az élet akarása), amelynek az ember szintjén működő értelem alá van rendelve. Az ösztön az igazi erő, az ember nem ura saját magának, de a katarzis révén képes magát felszabadítani az akarat zsarnoki uralma alól. Ez a katarzis mutatja meg az esztétikán, erkölcsön és szentségen át vezető utat is.² Nietzsche ezzel szemben kiáll az életösztön mellett, és Schopenhauernél erősebben támadja a felvilágosodás és a modern építményét; egy olyanét, ami ugyan a világot minden élettől megfosztja, de amely éppen ennek az életnek a hajtóerején zúzódik szét, és amelyet újra és újra be kell foltozni.³ Az élet erősebb a szellemnél, az ember forduljon tehát e felismerés által az *amor fati* (metanoia) felé, hogy az élet erejét – melynek se értelme, se célja nincsen, csupán a hatalom birtoklásának csupasz akarásából áll – dicsőítse. Az ember ezáltal *tárggyá* válik (az akaraté vagy az életé). Az értelmet, mint a megismerés és kultúra alapjait, elveti és maradéktalanul törli, amit megtart, az a „csupasz” és feltétel nélkül elfogadandó élet. Tudomány, vallás és igazság azért hamis értékek, mert megmerevítik ezt az életerőt. A felvilágosodás „nagy értékeit” így *genealógiájuk*, azaz „valóságos történetük” leírása révén „dekonstruálják”⁴. Később

A. K. IRODALOMTÖRTÉNÉS

a Kritikai Elmélet a felvilágosodás különböző tételeinek alapos cáfolatát is elvégzi. A történelem, a modern irányzat észkonstrukciójával minduntalan szembekerülő szörnyűség miatt nem pozitív, hanem negatív irányú fejlődést mutat⁵. Az azonosság „pozitív” észdiktatúrájával szemben Adorno a nem azonosat, azaz a negatívát akarja jogaiba visszahelyezni, amennyiben a prioritást a tárgyi oldalra helyezi, és a ráció teljességre való igényét és ezzel együtt a rációt mint *minden* megismerés alapját elveti: itt tehát „dezontologizálásról” van szó. Ezáltal széttörnek a racionális „teljesség” keretei, és újra felfedezik az egyszerűt, a szingulárist⁶. A posztmodern továbbmegy ezen az úton, és az értelem rendszerének lebontásából központi témáját alakítja ki (Derrida, Deleuze, Lyotard, de még olyan szerzők is, mint Rorty vagy Luhmann). Az alapkérdés fogalmát ettől kezdve feleslegesnek tekintik: minden korábbi „fundamentumok” genealógiájának végigvitele csak azokat a hazugságokat tárja fel, amelyeket azok elrejtettek, és amelyeken alapultak; ezzel a „fundamentumok” *illúzióknak*, mítoszoknak (Foucault, Derrida) bizonyulnak. A fundamentumok a metafizika kategóriájába tartoznak, és az antimetafizikus modern irányzat szerintük az emberbe mint észlénybe vetett mélységes hite révén a saját maga által felállított mítosznak esett áldozatul. A posztmodern azt állítja magáról, hogy elkerüli a modern paradoxonnak eme csapdáját, azáltal, hogy a *kontingencia* mellett áll ki.

2.

Az eszköztár szimmetriája

Aki „kontingenst” mond, azt mondja, „nem szükségszerű”, azaz nem lényegi (ill. nem átalakítható, nem előre kijelölt) és ezzel együtt *nem alapvető*. A posztmodern önmagában tagadja bármiféle alapvetés meglétét, mivel a mo-

dern „alap-letétel” érveit visszautasítja. A „filozófia” helyére, ahogy például Foucault állítja, a *genealógiának* kell lépnie. Derrida a *differenciák* hangsúlyozását követeli, hogy a megmerevedő és mindent magába olvasztó univerzális helyére a változtatható és burjánzó sokszerűség kerüljön. Derridához hasonlóan Lyotard is a metafizikus ábrázolások és a beidegződött „tapasztalattal” szembeni (a nyelvet is beleértve) kísérletezést hirdeti: logika nem létezik, mondja, csak paralógiák vannak, amelyek térben és időben korlátozottak. Semminek nem kell lennie... de minden lehet.

Valóban így van ez?

A következőkben elsősorban hermeneutikusan fogok érvelni, hogy érzékelhetővé tegyem azt a paradoxont, amelybe a posztmodern érveket felsorakoztató radikalizmusa elvezetett.

A posztmodern dekonstruálni akar. De ha valaki egy elméleti építmény *lebontásán* (*dekonstruálásán*) fáradozik, hogy az „igazi” magyarázatot, egészen az alapokig megtalálja, akkor először is ezen alapok kritikáját akarja/kell *megszerkeszteni* (*konstruálni*), amelynek a segítségével a régi épületre felmászik, hogy bírálatainak a végére egy *másik* épület elé kerüljön, amely kiszorítja a régit. Csakhogy minden épület (legyen az elméleti vagy módszertani) szükségszerűen valamilyen *alapon* áll (az elmélet vagy a módszer axiómái, amelyeknek az a feladatuk, hogy magyarázatot adjanak ezeknek a gyakorlathoz illetve a valósághoz fűződő kapcsolatáról). A posztmodern kritika szintén rendelkezik egy *genézissel*, vagy más szóval, alapvetéssel. A genealogikus módszer egyébként nem kizárólagos eszköze annak a „negatív” filozófiának, amely Schopenhauerrel és Nietzschével kezdődik. A „pozitív” filozófia is élt vele (pl. Feuerbach, vagy Marx a „majomtézisében” – vö. Alaptézisek⁷), hogy a „negatív” filozófiához hasonlóan, a *testiségre* (és biológiára)

következtessen. A legújabb „pozitív” és „negatív” filozófiák egyaránt *materialisták*. És mind az idealizmus, mind a materializmus (a hagyományos nyugati kettős gondolkodás talaján) posztulátumok. Aki a régi elméleteket egy materialista természetű módszer segítségével genealogikusan akarja lebontani és újra felépíteni, bírálatát materialista módon alapozza meg. Csak a szavakkal való játék (amelynek a „negatív” filozófia oly gyakran áldozatául esik) képes összemosni a nyomokat, és azt, ami van, annak tartani, ami nincs (a tagadás elmélete). A „negatív” filozófiának (feltételezve, hogy nem reakciós töltettel készült) megvan az az – egyébként még ma is aktuális – érdeme, hogy a szuverén értelem nagyzási igényéből az előre programozhatatlant, előre nem láthatót és szabálytalant hangsúlyozza. Ezenfelül a racionalitással együtt újra felfedezte az ösztön, a belső indíték és a vágy jelentőségét. Ebből olyan fontos elméletek születtek, mint a pszichoanalízis, amelyet napjainkra a „pozitív” is meghódított magának, miután a médiapolitika és a propaganda élt az ismereteivel, és a nyugati társadalmakban ebből is áru és illúzió lett. A „negatív” ezzel átcsap „pozitív”-ba. Nietzsche elvetette egy *alapvetés* gondolatát, ahogy ugyanezt tette utána a posztmodern filozófia is. Nietzsche szellemében jegyzi meg ugyanis Foucault, hogy a *keletkezés* sem nem „nemes”, sem nem „tisztá”, ahogy a klasszikus metafizikában szerepel, hanem „lealacsonyodott” és „büdös”⁸. Ha tehát Nietzsche az alapvetés gondolatát elvetette, ezt azért tette, hogy annak bírálatát az értelem *alapjáról* az ösztön (az élni akarás) *alapjára* helyezze. Csak ezen ösztön által, hirdeti Nietzsche, azaz a hatalom akarása által tépheti szét az ember emberlétének korlátait, és válhat emberlétfelettivé (Übermensch). Csak ily módon vihet végbe *nagy* dolgokat, vagyis emelheti fel magát ismét az *alacsony állapotból*. Az európai történelem, így Nietzsche, minden pillanatban ennek az

„ösztonnek” az egyre tökéletesebb elfojtását mutatja, amelynek *alapja* az élet, és amit lassan az értelem vált fel. Ezzel minden „kicsinyes” lett, és kicsinyességét „nagy” gondolatok mögé rejtette el. Az „ösztonnek” ez az értelmezése a posztmodern filozófiában különböző hangsúlyokkal jelentkezik, amelyek azonban mind többé-kevésbé a *testiséggel* kapcsolatosak: míg Nietzsche új alapnak a hatalom akarásában megtestesedett életerőt hirdeti, Foucault egy hasonló alapot fedez fel a tudás megszerzésének akarásában (az előzőnek egy változatában – vö. azonos című munkája), illetve az *Aisthesis*-ben. Hasonlóan Derridánál a sokféleség alapja a „differancia” (*De la grammatologie*), Deleuze számára az emberhez (valamint az élethez) vezető kulcs a „vágy” (*L’Anti-Oedipe*) és Bataille számára az erotika (*Larmes d’Érôs*), míg Lyotardnál a (kortárs) művészet értelme a „fennköltön” alapul (*Le sublime et l’avant-garde*). A posztmodern filozófiákban közös alapletétel (alapviselkedésként értelmezve) többé nem valamiféle metafizikus „eredet”, azaz nem „máshol és egykor”, hanem egy evilági és „valóságos” *itt és most*.

A posztmodern filozófiának ezenfelül a felvilágosodás humanizmusának kritikája *szolgált* még *alapot*, amely a dicsőítő értekezések mögött megbúvó autoritarizmust tárja fel. Eljárása közben azonban maga a posztmodern filozófia egy alternatív gondolkodásmód *alapját fekteti le*, amit konstruált művek segítségével egy strukturált érvelés körül épít fel, amivel az a szándéka, hogy ebből a humanizusból eredő modern gondolkodás csalókan koherens logikáját „szétzúzza”. Mi másért hozták volna nyilvánosságra (értsd: publikálták volna) ezt az alternatív gondolkodási módot? Vagy szofisztikába és mondén beszélgetések pedantériájába kerülünk. A posztmodern filozófiának szintén axiómák *adják az alapját*, amelyek nem „lealacsonyultak”: az (artikulált) be-

széd – azaz újra csak közvetetten a logosz – vagy, ahogy éppen szó volt róla, az életerő, a differencia vagy a fennkölt. Lyotard akár kritizálhatta is J. Habermas téziseit azal az indoklással, hogy azoknak az alapja az „emancipációnak” egy metafizikus elmesélése⁹. De ha ezt az érvelést részleteiben jobban megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a „negatív” filozófia a maga módján újra előszedi az emancipáció témáját: Nietzsche az emberiség megváltását ugyan *máshol* véli megtalálni és *más irányokkal* szerkeszti meg, mint a felvilágosodás; nem a racionálisban látja ezt a megváltást, hanem az esztétikusban, de miközben ezt teszi, az „emancipáció” gondolatát veti fel (egy ugyanolyan paradigmáról van szó). A posztmodern filozófia ezen a nyomvonalon halad tovább (maga Lyotard is, éspedig a fennkölt eszközével).

Ennek a paradoxonnak egyik okát én abban a viszonyban látom, amelyet Nietzsche és a posztmodern gondolkodók alapvetés és metafizika között hoztak létre. Mert az alapvetés fogalmán náluk egy *metafizikus alapvetést* kell érteni. Innentől kezdve egyszerű dolog volt a saját antimetafizikus alapvetést kizárni az „alaplehelyezés” bűnéből, vagy Lyotard szavaival élve, a metafizikus értekezésekről (metaértekezések) folytatott saját értekezéseket nem metafizikus értekezésnek tekinteni. A „negatív” filozófiában az „alapvetés” Janus-arccal jelentkezik: egyrészt mint „fiktív” dolgot elvetik, amennyiben egy kauzalitás felállításaként szerepel, másrészt mint „effektív” dolgot kívánják, amennyiben egy szigorú *érvelő módszert* jelent (abban az értelemben, hogy: „érveit megalapozni”, éspedig konkrét *tények* példáján, nem pedig absztrakt fogalmak kidolgozásával). A „negatív” filozófia azonban ezzel mégis *pozitív* módon jár el (fakticitás)! Pozitivismus és „negatív” filozófia ténylegesen ugyanabban a (metafizikus) kiinduló formában, mégpedig a *realizmusban* találkoznak, amelyben közös *alapvetésüket* találják.

Véggövetkeztetés

A „pozitív” és „negatív” filozófiát megosztó (ahogy ma használjuk: modern és posztmodern) „alapvetés” paradoxona magának a kifejezési módnak a radikalizmusában rejlik. Ezt egyszerűen láthatóvá tehetjük, ha úgy fogalmazzunk: *a posztmodern alapvetően visszautasít mindenféle alapvetést*. Ez a paradoxon, ahogy láttuk, módszertanilag is megalapozott a *genealógiában*, amelyet a posztmodern leleplezésre használ, miközben az olyan fogalmak közötti különbség, mint származás az egyik oldalon vagy eredet és keletkezés a másikon, ahogy Foucault Nietzsche műveiből kidolgozta¹⁰, a posztmodern téziseinek tartalmi elemzésekor nem bizonyul igazán élesnek.

De már a modern is, Comte szerint, visszautasít minden alapvetést azzal a szándékkal, hogy szakítson a hagyományos filozófiával: azt mondja, a szellem haladó történetében a pozitívizmus legnagyobb érdeme az, hogy az embert megszabadította teológiai és metafizikus „előtörténetétől”¹¹. Hegel maga is hangoztatta a modern igényeinek radikalizmusát a tradícióval szemben¹².

E mindegyik által magának követelt radikalizmus ellenére a tézisek között újra és újra párhuzamok, azaz *szimmetriák* bukkannak elő.

Mondjunk néhány példát:

– Az antimetafizikus karakter. Csakhogy ez egy új metafizikába torkollik: a realizmusba. De már Kantnál is megtalálható pozícióinak paradoxona a *Prolegomenen* és a *Grundierung zur Metaphysik der Sitten* című művei között. Ő csupán az ontológiaiból a gyakorlati-etikusba teszi át azokat. Ez az áttemelés azonban visszaugrik az ontológiára azáltal, hogy az etikusból (a kategorikus imperatívusból) egy új abszolút spontán lesz (evidencia), amely a létnek megadja az alapokat, anélkül hogy megalapozná.

– A fakticitás és ezzel a meglévő adottnak és helyhez kötöttnek (egyfajta előrenyúló „itt és most”?) az elsődlegessége, érzékelhető szubjektum illetve az instrumentális (deskriptív) tudományra való hivatkozás a racionális (kauzális) spekulációval szemben.¹³

Az – idővel dogmatikussá vált – modern bírálatainak jelentőségén túl nem eredményezte volna végül maga a posztmodern is a modern által kikényszerített pozitivistikus kép dogmatikus „negatív”-ját? A (nyugati – szubjekt) metafizika radikális ellenségeként például Heidegger a filozófiáját egy radikális *fundamentalizmusra* építi (objektumfilozófia – „fordulat” szerint –: az alap megfordítása). De maga Heidegger azt mondja Hegel metafizikájáról: „Az ezen metafizika ellen irányuló mozgalmak hozzá tartoznak. Hegel halála óta (1831) minden csak ellenmozgalmak, és nem csak Németországban”.¹⁴ Jó lett volna mindenesetre, ha ezt a következtetést, a (talán?) benne rejlő iróniával együtt önmagára kivetítette volna.

A szimmetrikusnak bizonyuló modern tézisek és a posztmodern antitézisek radikális frontvonalai között, netán a jelen értekezést úgy kellene érteni, mint amelyik egy „langyos” középút, illetve valamilyen „feloldó” szintézis mellett akarna kiállni?

Nem. Először is mind a modern, mind a posztmodern intellektuális eredményeit a megelőző tévedésekkel szemben meg kell őrizni. Másrészt rá kell világítani a mind a modernben, mind a posztmodernben elkövetett tévedésekre. Miért jutott mindkét korszak mindennek ellenére a megelőző korszakok ellentmondásaiba, miközben a modern a tradíciót, a posztmodern pedig a modernet akarta másfelé fordítani? Talán azért, mert bizonyos gondolkozási és viselkedési minták ideológiáról ideológiára (valamely civilizáció történelmi államformáinak megfelelően) mit sem sejtve/öntudatlanul áttevődnek? Ez a kutatást az elemzés egy másik szintjére irányítaná. Ez a szint ismét csak egy ci-

vilizációs *paradigmát* ábrázolna, amelynek segítségével valamely civilizáció történetének diszkontinuitásai között kontinuitást lehetne megállapítani, ami magyarázatot adna a történelemnek erre a „hebegésére”. Ennélfogva egy egyszerű „szintézis” (tiszta – új – ideológiai alapon) nem lenne elegendő, hogy egy bizonyos paradigmát kijavítsunk, míg ugyanezen kereteken belül egy „középut” értelmetlenné bizonyulna. Ahhoz, hogy mégis hol lehetne egy ilyen kutatást elkezdeni, termékeny, hasznos támpontot nyújthat a *duális gondolkodásra* való kritikai reflektálás, amely gondolkodás a nyugati elmélet és gyakorlat visszaterő velejárója. Egy ilyennek a révén, véleményem szerint, a radikalizmus és a szimmetria között állandóan visszatérő paradoxon okairól pontosabb képet lehetne rajzolni.

Adalék

A mi korunk, a modern és a posztmodern közé ékelődve, el van telve a (radikálisan) *újtól*. Szinte megdermed ez előtt a szó előtt. Az „új” azonban nem más, mint a *tabula rasa* régi, újrakeresztelt mottója, amely már a „forradalom” fogalmával is élni kezdett. Viszont minden, unalomig használt szó elszürkül és végül kiürül. Ha egy szó lényege elvész, mesterségesen bármit bele lehet gyömöszölni. A szó ekkor már nem csak értelemvesztésen megy át, hanem értelmének eltorzulását szenvedni el. A visszamaradó űr ezáltal veszélyessé válik. Az „új” szóval pontosan ez a szerencsétlenség történt. Először az „Új Rend” vagy az „Új Ember” tanával került be ez a kifejezés a radikális újraértékelések folyamatába, amelyekből az utolsó két évszázad bőséges mennyiséget produkált. A következő meghódított terület a háború utáni időszakban a fogyasztói világ árutömege volt, ahol a reklám minden „új” terméket egyben „forradalminak” aposztrofált (70-es, 80-as évek)

– divat és modernség. Ezután következett egy ugyancsak „új” korszak (New Age) ökológiai divatja, ahol a nem sokkal azelőtt még „forradalmi” mosóporból „környezetkímélő” lett. Mindent egybevéve egy hamis „diverzifikációs” folyamatban az „új” szó értelme kisiklott egy veszélyes abszurditás irányába, ami azonban az iparian gondolkodó nyugati világszemléletben egyúttal azt a helyénvaló funkciót is betöltötte, hogy a rendszer lényegében rejlő, *teljesítményre* való ösztönzését megtámogassa.

A „paradigma” szót egyébként ugyanaz a sors érte, mint az „új” szót. Kuhn használata óta a szó valóságos infúzió ment keresztül, míg elérkezett a mára meghonosodott „paradigmaváltás” formájába. Hirtelen paradigmaváltás mutogatta magát minden sarkon, úgyhogy a történet már csak hangsúlyeltolódással lehetett felfogni. Itt a zűrzavar és a létrehozott (illetve létrehozandó) „teljesítmény” további álokoskodása más módon és formában mutatkozott. Az én felfogásomban a „paradigma” a tudat mélyebb rétegében létezik, amely nem csak a (tudományos) elméletek gyökeréig nyúlik le, hanem egy általános alapmagatartás gyökeréig (önmagunkkal, másokkal és a világgal szemben). A gyökerek kutatása *alap-osság*; egy olyan alaposság azonban, amelynek célja nem egy *tabula rasa* megteremtése, megjelölése, hanem az emberi lét létezési elemeinek, illetve tényezőinek *másfajta*, minden dimenzióban történő *konfigurálása*. Ennek megfelelően a gyökerek kutatása azt a *polaritást* jelenti, amely ezeket a dimenziókat összeköti, de nem a pólusokat, mint olyanokat, amelyek ezeket a dimenziókat adják. Másként van ez a duális gondolkozástól átítatott nyugati szemléletben, ahol a „radikális” megszállottan a „pólus” kategóriájára koncentrált; egy póluséra, amelyet a mindenkori „izmus”-nak megfelelően úgy tekintenek a lét részének, hogy annak az *az* autentikus gyökere. (Idealizmus, materializmus, pozitívizmus, negatívizmus, dialektizmus...)

Ha én egyáltalán „új”-at gondolok, akkor nem egy radikálisan „még soha nem létezett” értelmében teszem – amiből szimmetrikusan „ugyanannak a visszatérése” adódik –, hanem ugyanannak a kritikusan kivetített magát-másként-figurált értelmében.

JEAN WEINFELD

FORDÍTOTTA HOMOKI GÉZA

Jegyzetek

- 1 Lásd az evidencia problémájához például Wolfgang Röd esszéjét: *Metaphysik ohne Evidenz. Information Philosophie*, 1994. 5. sz. 5–11.
- 2 Vö. *Die Welt als Wille und Vorstellung*, II. § 27.
- 3 Vö. *Über Wahrheit und Lüge im außermoralischen Sinne*
- 4 Vö. *Zur Genealogie der Moral*. Előszó.
- 5 Vö. *Dialektik der Aufklärung*. Adorno és Horkheimer összegyűjtött írásai, Frankfurt a. M. 3. kötet, 255.
- 6 Vö. Adorno: *Negative Dialektik*
- 7 Marx-Engels művei, 42. kötet, 32. old.
- 8 Vö. *Hommage à Jean Hyppolite*. Paris, 1971. 146–149.
- 9 Vö. *La condition postmoderne: rapport sur le savoir* Paris, 1979, 10. fejezetben, nevezetesen 66f. vagy 9. fejezetben, nevezetesen 60–61.
- 10 vö. *Hommage à Jean Hyppolite*. id. mű, mindenekelőtt 146–158.
- 11 Vö. *Discours sur l'esprit positif*. A. Comte, I. rész
- 12 Vö. *Phänomenologie des Geistes*, előszó
- 13 Vö. a paradoxon fogalmával kapcsolatban a kortárs nyugati filozófiában az előszó lábjegyzetében idézett cikkemet.
- 14 Vö. *Überwindung der Metaphysik (1936–46)*, megj.: *Vorträge und Aufsätze*, Pfullingen, 1960, 72. old.
- 15 A témával kapcsolatos mélyebb vizsgálódások esetén az alábbi cikkeimre utalok: *Poalrität und Dialektik in Beziehung auf Gesellschaftsdynamik*. Peter Lang, Frankfurt a. M., Bern, New York, Paris, Wien, 1992. (A műnek időközben elkészült egy – még nem publikált – kiegészített változata is); *L'être et l'harmonique – Abrégé*. Peter Lang, Frankfurt a. M., Bern, New York, Paris, Wien, 1994.

V Debreceni Yósef, Kassa
Kassa
Kassa: Rendszerelmélet

Cím JANUS-ARCÚ RENDSZERVÁLTOZÁS

A *Janus-arcú rendszerváltozás* című kötet a mögöttünk lévő évtized nagy gazdasági, társadalmi, politikai, szellemi történéseinek földolgozására vállalkozik. A komoly külső (kemény borító, vaskos terjedelem), az alcím (Egy évtized – tanulmányok tükrében), valamint a borítószóveg (amely szerint a könyvben „történész, közgazdász, szociológus, politológus keresi a választ” az elmúlt évek eseményei nyomán fölvetődő izgalmas kérdésekre) *tudományos* munkát ígér az olvasónak. Ám ha kinyitja a kötetet, az Előszó láttán inkább *ideologikus* szövegekre számít („a szerzők mindegyike a polgári jobbközép alternatíva elkötelezett és közismert híve”). Ha pedig figyelembe veszi a megjelenés dátumát (1998 tavasza, a parlamenti választások előestéje), bizony *aktuálpolitikai* szándékokat is sejt. S ha végül elolvassa a kötetet, akkor nyugtázhhatja, nagyjából az ígérlet is betartatott, a számitás is igazolódott és a sejtés sem csalt: a tudományos igényesség, az ideologikus elkötelezettség és a politikai célzat – ha tisztességgel párosul – sikeresen ötvözhető. (Sokkal inkább, mint amennyire például ez a hasonló törekvésű, pontosan négy esztendővel korábban megjelent Kormány a mérlegen 1990–1994 című kötet szerkesztőinek és szerzőinek sikerült. Talán a miatt az apróság miatt, hogy ők akkor nem vallották be nyíltan baloldali elkötelezettségüket?)

A Janus-arcú rendszerváltozás írásai tehát – egy-két kivételtől eltekintve – nem tudományos, de – szinte kivétel nélkül – tudományos igényességgel készült szövegek. Tanulmányok és esszék. A „legrosszabb” esetben is érvelő, színvonalas politikai vitairatok.

Ami a szerzők „polgári jobbközép” elkötelezettségét illeti, ez szintén különböző fokú és formájú. Amint a kötet végén szereplő rövid életrajzokból is megállapítható, a tizenhétből tizen vállaltak már pártpolitikai vagy kormányzati szerepet: Bárány Anzelm, Diczházi Bertalan, Gergely András, Illés Zoltán, Martonyi János, Matolcsy György, Medgyesi Balázs, Óry Csaba, Sepsey Tamás, Tellér Gyula és Tóth Gy. László. A maradék hétből is mindössze egyvalaki (párt)politikai kötődése nem nyilvánvaló: Fritz Tamásé.

Az efféle elkötelezettségben – a félreértések elkerülése végett – nincs kivetni- vagy szégyellnivaló (legföljebb a takargatásban

a kötet ismerete -
tete

van). Problematikusabb a dolog, ha az egyes szerzők közéleti-politikai szerepét és az általuk földolgozott tárgyat, illetve a földolgozás műfaját tekintjük. Aligha a legalkalmasabb ugyanis egy folyamat tudományos elemzésére annak gyakorlati-operatív irányítója. A mi esetünkben a kárpótlásra a Kárpótlási Hivatal elnöke (Sepsey Tamás), az igazságtételére az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezetője, a kormány által kinevezett Tényfeltáró Bizottság elnöke (Kahler Frigyes), a szakszervezeti érdekvédelemre az egyik szakszervezet elnöke (Őry Csaba). Az utóbbi esetében például aligha csodálkozhatunk azon, ha (jegyzetekkel ellátott, tehát a tudományosság külső kellékeivel felszerelt) dolgozatában funkcionáriusi nyilatkozatokból, illetve a korabeli harcoss ellenzéki sajtóból ismert mondatokat találunk: „Az Antall-kormány... nem szerette a szakszervezeteket... az oszd meg és uralkodj elv alapján... ígért és fenyegetett, halogatta a döntéseket”. Az sem meglepő, hogy a szerző fölrója a vezető kormánypártnak az egyik szakszervezet politikai támogatását, ha tudjuk róla, hogy ő maga a másik (a vezető ellenzéki párt által támogatott) szakszervezet elnöke volt.

Sepsey Tamás írásában hasonló – tudományos dolgozatban szokatlan, az egykori főszereplő esetében természetes – elfogultságokkal találkozunk. Az viszont már inkább a szerkesztés problémája, hogy az ő kárpótlásról írott munkája jó néhány átfedést tartalmaz Kahler igazságtételről fogalmazott szövegével. (Ha már a szerkesztés előkerült, nem hagyhatom szó nélkül azt a nem túl eredeti – bár az esetleges sértődések megelőzésére kiválóan alkalmas – szerkesztői elvet, mely szerint a kötet tanulmányainak sorrendjét a szerzők nevének ábécé szerinti sorrendje adja.)

A szerkesztés emlegetése okán, s a korábbi politikai szerepválalás miatt itt célszerű megemlíteni Tóth Gy. Lászlót. Az egykori SZDSZ-es párttag Posztkommunista kormánykoalíció Magyarországon című munkájában sokadszor leplezi le ismét – az SZDSZ-t. Félreértés ne essék: a szerző korántsem tartozik a politikai köpönyegforgatók népes táborába. Tisztességes és jellemes ember, írásai becsületesek, nem csekély elemző erővel bírnak, de – talán a szinte monomániás ismétlődések okán – mintha kissé túlfűtöttek, görcsösek, már-már önkínzóan és vezeklően szenvedélyesek volnának egykori pártjával szemben.

Kahler Frigyes már említett munkája számos szemlélet- és fogalomhasználatbeli problémát vet föl. Meglepő például (magyarázat híján különösen) az igazságtételről adott definíciója. Ebben a szóban forgó fogalmat három elemből állónak tekinti. Az igazságtétel egyrészt jelenti az áldozatok rehabilitálását és kárpótlását; másrészt a bűnösök felelősségre vonását és megbüntetését; harmadrészt (s ez a meghökkentő:) „a bolsevik típusú diktatúra történetének feltárását, elméleti bírálatát és intézményeinek lebontását, ezzel párhuzamosan a jogállami intézmények helyreállítását”. E különös értelmezésben nem az igazságtétel a politikai rendszerváltozás része, illetve következménye, hanem megfordítva!

Nem fogalmazhatok másként: elemi történelmi ismeretek hiányát jelzi Kahler azon definíciója, mely szerint „a forradalom sine qua nonja: a megbukott rendszer helyére új, általános és titkos választójog alapján létrehozott hatalmat” állítani. Nem történt ilyesmi a világtörténelem egyetlen forradalma során sem, hisz a forradalom két legfontosabb kritériuma: a jogfolytonosság megszakadása és az alulról ható kényszer. Az átalakulás (véres vagy vértelen módon, de mindenképp) jögon kívüli eszközökkel megy végbe, jelentős tömegaktivitás kíséretében. (A jog helyett a nép közvetlen cselekvésének ereje és igazsága legitimálja a változást.) Kahler „jogállami forradalma” így: fából vaskarika.

Ahogy korábban már utaltam rá, a szerző közéleti-politikai szerepének s az általa kifejtett tárgynak a viszonya a kifejtés műfaja függvényében válhat problematikussá. A volt külügyi államtitkár (és leendő külügyminiszter) nem írhat tudományos munkát az elmúlt évtized külpolitikájáról. Martonyi János szerencsére nem is ezt teszi: magas szellemi és nyelvi színvonalú, kitűnő politikai eszme-futtatást, afféle elvi programot ad *Értékek és külpolitika* címmel. Szövegének minősége feledteti az olvasóval, hogy maga a szöveg eléggé kilóg az elmúlt évtized történéseit elemző írások sorából. Ezzel nincs egyedül: Molnár Attila Károly remek filozófiai esszéjéről (*A nyitott társadalom és a Kaotikus Fegyház*) ugyanez mondható el.

Bizonyos értelemben rendhagyó Gergely András írása is. Nem a műfaj, hanem a tárgy tekintetében. A társadalmi lét különféle területein lezajlott nagyszabású folyamatokat elemző munkák között ez egyetlen személy arcélét rajzolja föl: portré a rendszerváltozás miniszterelnökéről. Antall József államférfiúi

formátuma és szerepe persze indokolja a szerkesztők gesztusát, a kötet újabb „szabálytalanságát”.

Gergely munkája kitűnően megírt, korrekt és méltányos, mégis elemző írás. Különösen érdekes az a rész, amelyben a miniszterelnök azon törekvéseit mutatja be, amelyek a politikai és a gazdasági elit elválasztását célozták a fenyegető korrupció kordában tartása érdekében, ezzel összefüggésben a régi középosztályra mint morális bázisra való támaszkodást. Kár, hogy Gergely munkájának színvonalát néhány bosszantó tárgyi tévedés rontja: az Antall-kormánynak szerinte 62 százalékos többsége lett volna a parlamentben (a valóságban csak 59,33% volt, amint ezt többek között Fritz Tamás a kötetben szereplő tanulmányából is tudhatjuk). Ez a többség Gergely szerint az MSZP mandátumaival együtt sem érte volna el a kétharmadot (az MSZP-nek 8,55%-a volt, tehát az 59,33%-hoz képest is elérte volna, nemhogy a 62-höz!) stb.

A kötetben még számos kitűnő tanulmányt olvashatunk. A legtárgyszerűbb alighanem a pártpolitikailag leginkább semleges Fritz Tamásé – a magyar pártstruktúráról. Korrekt, megbízható munka. A szűk szakmai s a tág sajtónyilvánosságot uraló elfogult baloldali elemzések és álelemzések tengerében a tárgyilagosság – lám – akár jobboldaliságnak is tűnhet: Fritz írása ideológiailag sem lóg ki a kötetből.

Kiemelkedő Mellár Tamás írása az elmúlt évtized gazdasági és gazdaságpolitikai folyamatairól (Gazdaságpolitikai koncepciók és politikai erőterek). A címnek megfelelően tág horizontú, körültekintő és mégis markáns elemzés.

Igen jók Diczházi Bertalan és az Illés Zoltán–Medgyesi Balázs szerzőpáros munkái is a privatizációról, illetve a környezetvédők rendszerváltozásban vitt szerepéről. Mindez azért is figyelemre és elismerésre méltó, mert ők – érintettségük ellenére – tény- és tárgyszerűek tudtak maradni. Diczházi, az MDF tagja, az Antall-kormány privatizációs kormányfőtanácsosa például igen differenciáltan írja le az új tulajdonosok öt legjellemzőbb csoportját („vállalati menedzserek, egykori nomenklatúrák, fiatal pénzügyesek, a nyolcvanas évek vállalkozói és a Nyugatról hazatelepültek”). Leszögezi: „átfogó elemzések még nem születtek a témában. Vulgáris megállapításokkal, leegyszerűsítő vizsgálódásokkal ugyan találkozhatunk, de ezek nem alkalmasak a kérdés tanulmányozására”. Az úgynevezett nomenklatúra-burzsóá-

ziáról pedig ezt mondja: „tényleges tulajdonosi pozícióik kisebbek, mint amekkorát a közvélemény feltételez”.

Illés és Medgyesi korrekt és igen informatív munkája azáltal, hogy rávilágít a környezetvédő mozgalmak politikai rendszer-változásban vitt katalizátorszerepére, közvetve megmagyarázza azt is, miért lehetett sorsdöntő jelentősége a '98-as választások szempontjából Hornék – rosszul, illetve alig titkolt – újabb gátépítési szándékának.

Ha a tudományos korrektség tekintetében nem is éri el Fritz, Mellár, Diczházy, Illés és Medgyesi írásainak színvonalát, adatgazdagsága és érdekessége miatt melléjük sorolható Bárány Anzelm Volt egyszer egy sajtószabadság című igen részletes, komoly terjedelmű tanulmánya is.

A kötet legizgalmasabb és legellentmondásosabb írása Matolcsy Györgyé, aki Magyarország eladósodása címmel fejti ki nagyszabású koncepcióját. Veleje: „az országcsoport (a szovjet tömb országairól beszél) eladósítása... egy nagyívű történelmi játszma része volt, amelynek keretében a Nyugat politikai érdeke a Jalta után kialakult európai státusz quót kívánta megbonítani, majd felszámolni.” A Bogár Lászlótól (és másoktól) már ismerős gondolatmenetet Matolcsy részletesen bontja ki a '70-es évek olajárrobbanásán, s a fegyverkezési verseny '80-as évekbeli felgyorsításán keresztül a szovjet blokk felbomlásáig. Mindennek során roppant érdekes összefüggésekre hívja föl a figyelmet, s számos jelenség hátterét világítja meg az adósságelengedés lehetőségétől, illetve lehetetlenségétől az adósságcsapda felnyílásának s a belőle való kiszabadulásnak az esélyeiig.

Ám az előadottak alapján mintha túlságosan tudatosak és megtervezettek lennének az elmúlt évtizedek világgazdasági és világpolitikai eseményei. Még az olajárrobbanás sem a véletlen műve, mint Matolcsy írja: „sok jel mutat arra”, hogy ez is tudatos célok és tervek alapján zajlott. Kár, hogy a sok jelből egyet sem nevez meg. Ez az írás legfőbb jellemzője: az összefüggések logikájának föltárása briliáns, valóságosságuk igazolása halvány vagy hiányzik. A minden elemében tudatosan eltervezett és végrehajtott stratégiának például ellene szól a tény, hogy az 1989 és 1992 között Kelet-Európában lezajlott változásokra sokáig késlekedve és kapkodva reagált a nyugati külpolitika: láthatólag váratlanul és fölkészületlenül érték az események.

Részletkérdésnek tűnhet: az 1945 és 1947 közötti – külső anyagi forrásokat nem igénybe vevő! – sikeres pénzügyi stabilizáció okaként Matolcsy a következőket jelöli meg: „jó szakemberek, közöttük sok fiatal, és a kifosztottak meg a legyőzöttek újjászületni akarása”. E szellemi és morális tényezőkön túl egy szóval sem említi a belső anyagi forrásokat: a magántőke kíméletlen és erőszakos megsarcolását, majd teljes kisajátítását! Ez a lényegtelennek tűnő múltbeli pontatlanság hirtelen súlyos árnyékot vet Matolcsy jövőre vonatkozó derűs jóslataira („Magyarország a következő évtizedekben kilép béklyóiból, és kilép az adósságcsapda szorításából is”), hisz a derű indoklásaképpen kizárólag ennyit olvashatunk: „a siker forrása az lesz, hogy az ország megérett erre a történelmi ugrásra”. Az sem nyugtat meg bennünket (sőt!), hogy a szöveg egyéb részeiből kiderül: Matolcsy optimizmusának bázisát leginkább a Kádár-kori „polgárosodás” igencsak kétes eredményei képezik.

Három szerző és három szöveg maradt hátra. Schmidt Mária, Tellér Gyula és Tókéczky László. A Janus-arcú rendszerváltozás című kötet legkimagaslóbb, legfontosabb szerzői és szövegei. Egy tanulmány és két esszé.

Schmidt Mária Az „antiszemitizmus elleni harc” szerepe a rendszerváltozás éveiben címmel írt kulcsfontosságú munkát. Lényege: a posztkommunista média- és politikuselitnek, továbbá az utóbbiból korábban kivált s azzal szembefordult (részben második generációs) értelmiségi csoportnak (demokratikus ellenzék, majd SZDSZ) többféle okból sem volt érdeke az előző rendszer bűneivel és áldozataival szembesülni. Miért? „... mert nem akart saját felelősségével... szembesülni... Ehelyett taktikai megfontolásból a „zsidókérdést” helyezték előtérbe... Akikkel szemben a Kádár-rendszerben betöltött szerepükkel kapcsolatban kifogás fogalmazódott vagy fogalmazódhatott volna meg, ha történetesen zsidó származásúak voltak, zsidóságuk védőpajzsa mögé bújva támadhatatlanokká váltak... ettől kezdve minden jogos vagy jogtalan kritikát... antiszemitizmussá változtattak, bírálóikat antiszemitának, fasisztának bélyegezték”.

Schmidt ebből – az események és folyamatok megértése szempontjából kulcsfontosságú – aspektusból részletesen elemzi az 1989 és 1994 közötti időszak politikai történéseit. Tiszta logikával, tiszta indulattal, bőségesen adatolva, széles történelmi és nemzetközi összefüggésrendszerben. Írása támadhatatlan. (Lefel-

jebb tisztátalan logikával és szenvedéllyel.) Kár, hogy a szerző kitűnő tanulmányába belefogalmazott még három-négy szenvedélyes (külön-külön ugyancsak kitűnő) vitacikket, amelyek viszont – így, belül – valamelyest csökkentik annak erejét.

Tőkéczy László *Értékvesztés és iskolapolitika* címmel tekinti át a mögöttünk hagyott fél évszázad, a jelen és a jövő lehetséges fejleményeit. Az iskola szerepét az őt fenntartó és működtető társadalom anyagi és szellemi-morális közegében vizsgálja. Éles szemmel, eredeti látásmóddal, nagy gondolati és érzelmi erővel. Íme egy részlet: „Egykor, 1945 után, az anyagi javak teljes államosításával teremtették meg a diktatúra alapjait, ma a szellemi javak... szelektív megvonásával alakítanak ki egy monopolisztikus hatalom uralta áldemokráciát, ahol a többség majd az általános szavazati jog birtokában sem képes akarátát és érdekeit érvényesíteni”. (A mostani választások – úgy tűnik – meghiúsították e törekvéseket, vagy legalább esélyt adtak erre. Részben talán a hasonló elemzések hatásának köszönhetően is.)

Tőkéczy markáns gondolkodó. Írásának sodrása – az olykor előforduló fogalmi pontatlanságok ellenére is – magával ragad. Ennek legfőbb oka az a rendkívül tudatos, (némely korábbi publicisztikájában kissé taszítóan, a mostani kitűnő tanulmányában imponálóan) magabiztos, alaposan végiggondolt és kimerült konzervatív világnézet, ami a szerző sajátja.

Tellér Gyula írásfüzére (*Öt esszé a szocializmusról és a polgári Magyarországról*) nemcsak a kötetnek, hanem a mai magyar szociológiai-politikai közírásnak is kiemelkedő darabja. Történelmi távlatban, széles összefüggésrendszerben fölvezetett nagyszerű leírások az elmúlt ötven év magyar polgár- és munkástörténetéről, a parasztság és a föld viszonyának alakulásáról, a középrétegeknek a demokrácia működtetésében betöltött kulcsszerepéről, a liberális és a szocialista tulajdonideológia meghökkentő rokonosságáról és a modern kori hatalomszerzés és -megtartás eszközrendszeréről.

Ez utóbbiból idézek egy hosszabb részletet annak illusztrálására, hogy milyen plasztikusan és lefegyverzően tudja kifejezni tárgyát Tellér, s hogy milyen is az igazán színvonalas jobbközép szellemiségű politikai közírás: „Egyes politikai erők... a hatalom végleges megtartására törekszenek. Kérdés: mi kell ehhez?... Az kell hozzá, amit napjainkban magunk körül látunk. Rövid távon

mindenekelőtt az ismeretközvetítés, a tömegbefolyásolás eszközeinek: az újságoknak, a könyvkiadóknak, a rádióknak és a televízióknak, az iskoláknak, az egyetemeknek, a színházaknak a birtoklása, a közölt ismeretek, a bemutatott tények és az értékelés alapjául szolgáló fogalmak, értékek meghatározásának lehetősége. Hiszen, hogy hány százalékos infláció valószínűségét sugallja a sajtó, egyérté- e a kormány erre vonatkozó nyilatkozataival, jogosnak mutatja-e az egyes társadalmi csoportok követeléseit és megmozdulásait, kritizál-e és fenyeget-e valakit vagy inkább dicsér, abszurdnak vagy elkerülhetetlennek állítja-e be az adórendszer változásait, hogy elismeri-e a közösséget (például a nemzetet) mint önálló érték-hordozót és értékmércét, kiket és milyen gyakorisággal szerepeltet negatív vagy pozitív beállításban, hogy elismeri-e a morált, és milyen tartalmú morált ismer el, mit állít be, mit fogadtat el mint az emberi élet célját, értelmét stb., a hatalommegszerzés és a hatalommegtartás szempontjából alapvető fontosságú. De ugyanilyen fontos az iskolai oktatás tartalma, az egyetemi tanterv, az irodalom vagy a színház világgépe, »üzenete« is.”

Ha Tellér szavait figyelembe véve és továbbgondolva nézünk végig az elmúlt 8-10 esztendő magyarországi történésein, alighanem tisztábban látunk egy-két dolgot.

Ugyanez elmondható az egész kötetre vonatkoztatva is. A Janus-arcú rendszerváltozás – minden ellentmondásával, hibájával és egyenetlenségével együtt – úttörő jelentőségű, igen fontos és hasznos kiadvány. Minden kritikán túl elismerés és köszönet illeti kezdeményezőit, szerkesztőit és szerzőit.

DEBRECZENI JÓZSEF

u. Gyöngy, Gyöngy
és a MEGLELT IDŐ NYOMAI

A MEGLELT IDŐ NYOMAI

Verskötetek, történeti munkák után Kovács István első széprózaí könyve is napvilágot látott. Természetesnek látszik tehát az olvasat, mely szerint ez a mű valamiképpen a kettő sajátos szintézise is, amelyben összetalálkozik a látásmód líraisága és a gondolkodás nagyívűsége, következetessége. Ez a találkozás valóban létre is jön – de *A gyermekkor tündöklése* nem ettől emlékezetesen szép és jó olvasmány, pontosabban nem *csak* ettől.

Többről van itt szó, olyan újdonságról, ami nem vezethető le az előzményekből, annak ellenére, hogy értékeinek előzményei valóban ott vannak a korábbi művekben.

A cím mutatja: az elillant gyermekkor képeit idézi vissza, mint az író mondja: korai önéletrajz. Kovács István ennek rögzítéséhez szokatlan pozíciót választ. Egyszerre idézi fel az egykori történeteket egykori látásmódja szerint, és emlékezik mai tudatával – miközben újraírja történeteit. A szövegformálás e szintjei átfordulnak egymásba, egyik a másikból épül. Súrlódásaik, fénytörésük, összeépülésük különös feszültséget teremt – és különös harmóniába olvad. Újrateremtődik így valami, ami régen elmúlt, s nem egyszerűen egy akár elevenen élő emlék sejtelmes realitá-sában, hanem teljes valóságában: a *megtalált idő* sugárzása hatja át Kovács István emlékezéseit. Az elbeszélés ugyan múlt idejű, de a pattogóan rövid mondatok – összetett mondat tán nincs is a könyvben –, a rendkívül puritán (egyébként Kovács vers-nyelvének is ez az egyik legfontosabb jellemzője) fogalmazásmód a pontosságra törést, a tárgy abszolút uralmát jelzi. Eközben az igazi „tárgy” maga a személyiség. De csak közvetve a *lélek*, mely itt nem asszociációkból, hangulatokból, gazdagon burjánzó jelzőkből, képekből rajzolódik ki. Éppen ellenkezőleg: ilyesmi legfőljebb kivételesen, akkor is nagyon leegyszerűsített formában kerül a szövegbe. A személyiség itt *történet*, sokszor esemény és cselekmény nélkül is, a lélekmozgás az időben. Ezáltal az érzések-hangulatok is cselekedetté válnak. Nemcsak stiláris eszköz ez, melynek segítségével a szöveg gondolatritmusa, dinamikája rendkívül feszítetté, lüktetővé válik, hanem egy sajátos szemlélet kivetítése is. Ennek meghatározója a rendíthetetlen biztonságérzet: hogy semmi sem történik véletlenül, s az ember élete nem céltalan, hanem magasabb rendű értelme van. Ezért nincs benne egzisztenciális félelem, helyét inkább a kíváncsiság és a figyelem foglalja el.

Pedig amiről ír, ami történt veled, az elegendőnél több okot szolgáltatna mindennemű szorongáshoz. A Szovjetunióban nyom nélkül elveszett apa hiánya, a negyvenes-ötvenes évek fordulójának Magyarországon kisgyermekét magához venni sokáig nem tudó anya, az őt nevelő nagyanya biztonságot és szeretetet adó, otthonos falusi közegéből való kiszakadás traumája – nemcsak egy kort jellemez, hanem egy élet neurózisát is megalapozhatja.

Azt az apró gyereket, aki ennek a történetnek a hőse, néhány év során annyiszor vetette ide-oda sorsa, s annyi veszteséget kellett elszenvednie, mint szerencsésebb korok gyermekeinek felnőtt korukig sem. De a gyermeki lélek elképzelhetetlenül rugalmas is lehet: mindez nem megtörte, hanem megedzette, a világba vetettség nem szorongást ébresztett, hanem bizonyosságérzetet fejlesztett ki: a külvilág kiszámíthatatlanságával szemben a belső rendíthetlenség formálódott benne, amiben csak az érzékenység és figyelem széles spektrumában fedezhető fel a kiszolgáltatottság, a hányatottság lenyomata.

A gyermekkor tündöklete kettős olvasatot kínál. A gyermeki lélek képlekenysége által korrajz, és eközben egyetlen, formálódó személyiség „fejlődésregénye”. A primer élmények, a tárgyi realizmus, a mindezt finoman rendező reflexió kitűnő portrékkal egészül ki. Kovács István itt is remekel: az a látószög, amely a gyermek szemszögéből vizsgálja a világot, általuk kibővül, az egyszemélyes történet karképpé bővül, s ebben észrevétlenül és talán öntudatlan realizmussal a gyermeki tudat differenciálódása, az ismeretek bővülése is tükröződik. Nemcsak a mondatszerkezetek viszonylagos bővülésével, hanem a tudásanyag fölhalmozódásával, a kezdeti gyermeki énközpontúságból a társakhoz, a mind tágabb közösségekhez való kapcsolódásban is. Nem véletlen, hogy a gyermekkorra emlékezés 1956 őszével zárul: életkortól független, korosztályokat összekötő tragédiája, katarzisa az egyes személyiségek fejlődésregényében is korszakhatár.

Az a közege, amiben ez a gyerekkor zajlik, meglehetősen szűk és zárt, a maga redukált voltában mégis teljes: a lélek, úgy látszik, kicsikarhatja még a legszegényesebb világban is a maga épüléséhez szükséges táplálékot. Elegendő, ha megkapja azokat a jelzéseket, impulzusokat, amelyek mozgásban tarthatják titokzatosan öntörvényű fejlődését. Láthatóan nem az élmények formálják a karaktert, hanem az hasonítja magához az élményeket. Mert mi magyarázza azt a belső harmóniát, ami kibírja mindazt, aminek a papírforma szerint össze kellene roppantania? Az a furcsa otthontalanság, amit egy szanatórium szolgálati férőhelyén való életmód jelent, torzulás nélkül átvészeltető – ha olyan valakivel történik, aki mindezt kibírja, sőt, valami megnevezhetetlen kegyelem folytán a maga javára tudja fordítani. Ennek a ti-

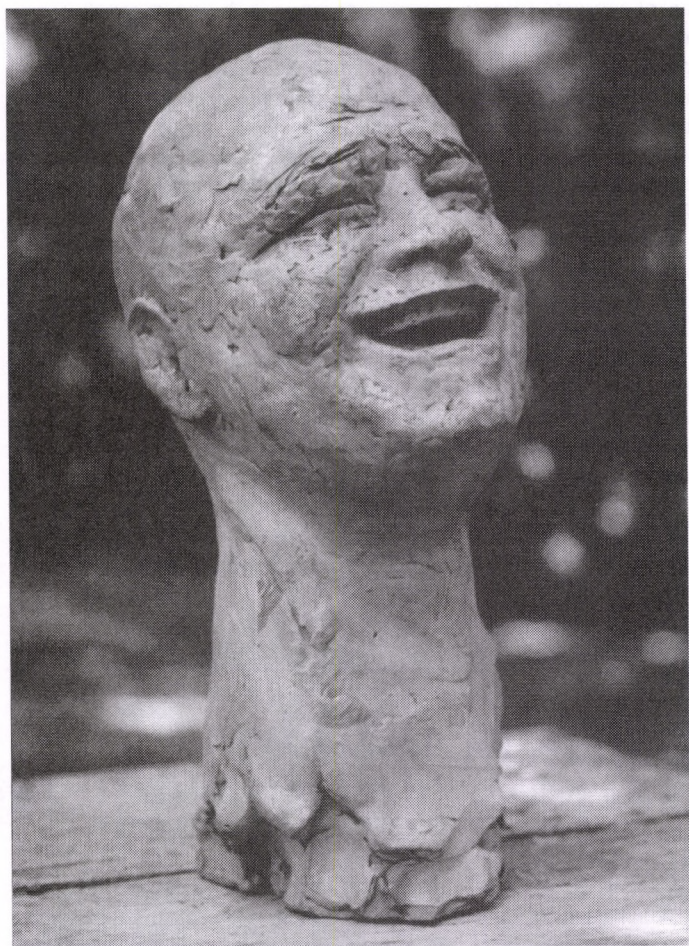
toknak része a figyelem, az elfogadás képessége, ami feltétele annak, hogy őt is elfogadják.

Amire szüksége is van: hiszen érzékelhetően más, mint a többi gyerek. Amiben különbözik, az aligha is látható igazán, s ezért nem is kelt zavart. Túlzásnak tűnhet, de aligha belemagyarázás: van valami finom, az adott értelmi szintnek megfelelő metafizikai ihletettség ebben a gyerekben. Amit talán kicsit paradox módon is az bizonyít, hogy mindig valami szokatlan kéréssel-kérdéssel áll elő, olyasmivel, ami más gyerektől szemtelenség és neveletlenség – a felnőtt-társadalom szemében. Tőle azonban nem veszik rossz néven ezeket a gesztusokat: ahogyan egy bolondtól megkérdezi: „Ugye, maga normális?“, vagy ahogyan a fellábú ember falábára kíváncsi. Van ebben valami ártatlan vásottság, amivel környezetéhez hasonul, de – s ezt éppen a környezet magatartása igazolja vissza – valami más is, amiért nem rutinszerű elutasítással reagálnak éppen az ő kérdéseire a megszólítottak. S ennek nem az az oka, hogy tekintettel vannak anyjára, aki telefonközpontos lévén ismert és megbecsült tagja ennek a különös mikrotársadalomnak, amit egy – nem éppen A varázshegyet idéző – tudószanatórium jelent. Megéreznek benne valamit, ami nem bántás. Ami bizalom, és így szeretet. Mert ami végigvonul a történeten, az ismeretlen főszereplő, az éppen ez: a mindig hiányával jelen lévő szeretet. Aminek sok fajtája van: talán az egyetlen maradéktalanul teljes a nagymamáé, problematikusabb az édesanyáé, aki szereti, hogyne szeretné gyermekét – de sokáig nem nagyon tud mit kezdeni vele. Ellátja, neveli, aggódik érte, mindent megtesz, amit meg kell tennie. Miatta nem megy újból férjhez, mert – óh, boldog gyermeki önzés – a fia nem akarja, hogy mostohaapja legyen. S érzelmileg egymásra utalva, egy közvetlenségében is idegen világban lassan összeérik anya és fia. S egyszer csak megvilágosodik mindkettejük számára: a hiányzó otthont jelentik egymásnak. Akkor kell ráébredniük, amikor betegségek miatt átmenetileg elszakadnak egymástól. „Nyílt az ajtó, és anyám lépett a szobába. Azt hittem, hogy álom. És mondtam is... Hogy álom. De hallottam a hangját, és a magamét is, meg a lépteit. Felém közeledett. Lassan, nagyon lassan. És megölelt. Éreztem, hogy ő. Arcomra csorgott a könnye. És nem ébredtem föl. Az ember csak akkor szokott fölébredni, ha maga is sír. Mert magában sír. És visszhangzik benne a visszhangtalanság. A fölhó-

lyagosodott csönd lüktetése riasztja föl. De most szerencsére nem én sírtam, hanem az anyám. És ez nem lehetett álom.” – írja le Kovács István az újbóli találkozást. Milyen más ez, mint mikor elkezdődik közös életük: az akkori figyelmeztető, fegyelmező szavak örökébe a csend került, a szavak fölöslegessé váltak, s az ilyen csendekből épül az élet, de az emlékezés prózába rejtett lírája is. És ez a líra köti össze az egymást követő emlékelemek-epizódok sorozatát.

A kötetnek ez a kettős természete (lírai-metafizikai atmoszféra, s a közvetlen tárgyi-történeti réteg szimultán jelenléte) teszi lehetővé azt a korábban említett szabad mozgást a múltban, ami az emlékek pontos leírását, a belőlük átörökített érzéseknek a leírás pillanatában való rekonstrukcióját és a minderre vonatkozó írói reflexiót egységbe foglalja. Az eltérő tudati és idősíkok egymásba építése, amikor az emlékezésnek nem egy esemény közvetlen, tárgyi értelemben pontos rekonstrukciója az író célja, nem pusztán technikai kérdés. Sőt, talán egyáltalán nem is az. Ebben a vonásában Kovács István könyvének legjelentősebb gondolati-szemléleti következtetése jelenik meg: hogy az élet egységes egész, az emberi egzisztencia minden pillanata teljes értékű, az ember életének minden pillanatában *egészen* ott van. Akkor is, ha tengerimalacokat és fehér egereket szabadít ki egy laboratóriumból, akkor is, ha saját maga viszi el nyulát kivégezni és megnyúzni, akkor is, ha bűnözőnek mondott gyerekek kötelező szemléjére indul. Hogy minden pillanata, látszólagos jelentéktelenségével vagy szembeötlő nagyságával a maga módján egyaránt archimédeszi pont: esendőségével, végtelenségével, az üdvösségre való képességével. Vagyis minden, ami történik velünk és általunk, abban a pillanatban halhatatlanná válik: a jó is, a rossz is.

Ebben a lényegét tekintve szétszalazhatatlan szövevényben minden egyformán fontos. Nem konkrétságában, s ez pontosan követhető a könyv tárgyi rétegét jellemző hitelességgel kapcsolatosan. Hogy rendre megjelennek benne egy kor sztereotípiái: a Rákosi- és Sztálin-képek, az ötvenfilléres fagyaltgombóc, az egyenruhák csillagai, a címer búzakoszorú, a sematikus szobrászat figurái, a Sziklai Sándorok. Előbukkannak a háborúk és békek viharaitól sújtott ország jellegzetes, ide-oda röpített figurái, deklasszált és fölkapaszkodott, de a közös szegénységtől egy-

T. Z. ÍRÓ

aránt senyvedő hősei, rokonok és ismerősök, szomszédok, tanárok, kiszolgáltatottak és kiszolgálók. És ez a sokféle ember egyaránt beépül az élmények és ismeretek világába, mindegyikük ad valamit egy adott személyiség kiteljesedéséhez. Ha mással nem, a maga példájával, azzal, hogy olyan amilyen, hogy *van*. Adhat mást is, saját történetével hírt a csángókról, informálhat a történelmi Magyarország valós és vélt gazdagságáról, Bemről és Guyonról, de életről és halálról is.

Így épül föl egy ember. Megannyi kívülről kapott ingerből, élményből, a saját sorsából. De mindez csak anyag ahhoz a tervhez, amit magában hord, ami nem az övé, hanem ő maga. Amivel kapcsolatosan nincsen bizonyosság, csak abban, hogy *van*, mindenkinek van, s mindenki, az emberiség részeként újraéli az emberiség sorsát, a Paradicsomból való kiűzetéstől kezdve. Ahogyan a talán túl irodalmias, de talán mégis ettől szép, számmisztikával játszó kérdéseivel-állításaival Kovács István zárja könyvét: „Hát ennyi lettem volna? Ki vagyok én? Nyitott könyv? Betiltható és betilthatatlan? A könyv legyek: korai önéletrajz. Olyan, mint bárki másé. Ha ő is én. Legyek az első földi ember. Olyan, mint bárki más. Ha ő is Ádám. Számjegyekkel kifejezve: Negyven4.”

ugr:

Kovács István: A gyermekkor tündöklete. Budapest, 1998. Kortárs Kiadó, 152 l.

GRÓH GÁSPÁR

V. Kubinczy Miklós

csky

A BUDAPESTI TISZTVISELŐTELEP
ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE

XPR

A múlt század iparosításának következtében beköszöntött urbanizáció, a lakosságnak városokba, sőt mindinkább nagyvárosokba áramlása hamarosan megszülte a saját tudományát. Nevezhetjük urbanisztikának, nevezhetjük településtervezésnek. Száz évvel ezelőtt, 1899-ben jelent meg Camillo Sitte (1843–1903), bécsi ipariskola-igazgató műve „Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen”. Ebben arra irányul a kritikája, hogy a városépítésben a technizálódás mellett elhanyagolják a nagy történelmi tanulságokat és az építőművészeti értéke-

ket. A városok házai magasodnak, a beépítés sűrűsödik, a kertek és a növényt kirekesztik. Pedig egy évvel korábban jelent meg Angliában Ebenezer Howard (1850–1928) az egész világon nagy visszhangot kiváltott könyve „Garden of Cities Tomorrow” címmel. Művéből a gyűrűs rendszerben épülő kertes város eszményét sokan ismerik: a település magjában a középületekkel és a templommal a kulturális-vallási központ áll, körülötte a lakások, majd végül a gazdálkodás külső övezetei következnek. Ennél bizonyára fontosabb, hogy Howard a jövő kertvárosának anyagi-gazdasági-szociális lehetőségeit is alaposan megfontolta, s köztulajdonban levő területet, de magángazdálkodást és építést javasolt. Az ő terve a már akkor is zsúfolt iparvárosokkal szemben határozottan agrár-ihletésű volt.

Mindezeket a javaslatokban mutatkozó első városépítési munkákat 15 évvel előzték meg azok a pesti polgárok, túlnyomórészt állami és magántisztviselők, akik közmondásosan „pénzt, időt és fáradságot nem kímélve” létrehozták az Orczy út, az Üllői út, illetve az Elnök út, a Népliget és a Simor utca között a főváros területén jellegében máig fennmaradt Tisztviselőtelepet. 1884-ben kezdett akciójuk indítékai nagyon hasonlítottak a máig elismert teoretikusok által papírra vetett, az előzőekben vázolt gondolatokhoz. Igyekeztek a főváros nagy köréngetéből kikerülni, kertes családi házakban lakni, mégis a főváros közelében maradni, hogy ott dolgozhassanak. Nem voltak egyedüliek se Magyarországon, sem Európában. Másutt is építettek kertes városrészeket, melyek a városok sűrű beépítése és a természetes táj között képeznek átmenetet. A soproni Lövérek, a debreceni Nagyerdő ismert hazai példák erre. Itt mégis valami másról van szó. Szerényebb anyagi forrásokkal rendelkező tisztviselők mai fogalmak szerint, ha nem is jogi, inkább társadalmi hasonlaltal élve – építőszövetkezetet létesítettek. A hosszú küzdelem, utánjárás, tárgyalás, toborzás eredményeként felépült a kertes lakótelep. A főváros kezdeti meg nem értés után támogatta a kezdeményezést, ahogyan a Belügyminisztérium is, talán azzal a rejtett gondolattal, hogy a tisztviselők más városokban is hasonlóképpen fognak építeni. És végül törekvéseik valóra váltását a főváros jutalmazta, hiszen előbb telket, később egy kisegítő lóvasutat, majd iskolát, sőt gimnáziumot kaptak. Végül is a főváros befogadta ezt a jellegében önálló, akkor még külvárosi lakóterületet.

A rövid történet: Néhány korábbi meddő kísérlet után 1883-ban Gaál Ferenc a pesti főposta épületébe hívja a kertés lakótelep építésében érdekelt ismerős tisztviselőket. Megalakítják a „Házépítő Tisztviselők Egyesületé”-t. (Gaál Mózes 1911-ben írt története ezen a néven említi, míg a Budapest-lexikon a „Budapesti Tisztviselők Házépítő Egyesülete” megjelölést alkalmazza.) Építésben érdekelt tagokat toboroznak és területet keresnek. A Váci körúthoz közeli Duna-part ugyan tetszetős, de a tulajdonos négyszögölenként 30 koronát kér, amit nem tudnának kifizetni. Végül alkalmas terület nyílik az Üllői úti vámsorompón túl, az Orzy kerttől balra, ezek az akkor úgynevezett „kisirákosi telkek”. A környéken kolera-barakk, helyőrségi kórház, eddig a telkeken katonai gyakorol- és lóvásártér, a fővárosnak mindez úgysem jövedelmezett semmit. Ezért az egyesület elhatározta, hogy a fővárostól négyszögölenként 1 korona vételárért telekalakításra alkalmas területet kér. A kérvény kelte: 1883. augusztus 14.

Gerlóczy Károly alpolgármesteré az érdem, hogy a tisztviselők kérését jogosnak és méltányosnak ítélte. Sőt szépnak és szükségesnek is. Mégis több mint egy évre volt szükség, mire 1884. október 1-jén a fővárosi közgyűlés elé került az ügy, és az kedvező döntést hozott: 117 építőnek átenged 30 100 négyszögöl területet, a 1 Ft vételárért. Ezt követően gyorsabban peregtek az események, a mérnöki hivatal parcelláz, a tanács is kedvezően dönt és a közgyűlés a parcellázást, mai néven a részletes rendezési tervet 1885. január 2-án elfogadja. A lakótelep-építés szociális oldalát mutatja, hogy egyelőre az egyesület mindössze 400 korona befizetésére kötelezi a telkeket előjegyző tagjait. Ezt követően „kisorsolták” a telkeket. Igaz, most már meg kellett fejelni az előleget, és mindenkinek telke méretéhez igazodva összesen négyszögölenként 5 koronát kellett fizetnie. A kezdetet az 1886. évben az egyesület és a főváros közti szerződés pecsételte meg.

Hirsch Mihály kövezőmester vállalkozott a terület makadámútjainak építésére, a magyar építéstörténetből jól ismert Wunsch Róbert cég pedig a csatornázást végezte el. A város segített a vízvezeték kiépítésénél, ennek elkészültéig ásott kutakból merítettek az építők a mészoltáshoz vizet. A világítás támogatásától azonban a főváros elzárkózott, az egyesület ezért az utcákat néhány évig petróleumlámpákkal világította. Elzárkózott a főváros a rendkívüli 30 éves adókedvezmény megadásától is, holott az

Andrássy út (akkor Sugár út) építésénél ezt megadta, s így csak a törvényes 15 évnyi kedvezmény maradt. Pedig még sok más költség is felmerült, így elsősorban a nagy terepegyenetlenségek miatt szükséges egyengető földmunka. Az egyesület akkor jutott túl a „hegyen”, amikor a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank kölcsönt adott az építésre. Ennek tárgyalásai felemésztették az addigi egyesületi elnök erejét, Gaál Ferenc lemondott. Helyettese, a lankadhatatlan energiájú Rózsa Péter vette át az ügyeket és jutott eredményre a bank elnökével, Lánczy Leóval. Ez hářította el az utolsó akadályt. A visszaemlékező Gaál Mózes szerint „ezen a napon született meg tulajdonképpen a Tisztviselő-telep”. Mert most már tisztázódott, hogy a telep házépítési költségeit 50% erejéig a bank 38 és fél évi törlesztésre meghitelezi, 30%-ot a Bobula János vezette építéskivitelezési vállalkozás (kamattal) megelölgelez, s így az építő tisztviselőknek a közvetlen anyagi megterhelése mindössze 20% maradt.

Ami most következik, az építéstörténet. Mint láttuk, a telekosztást a főváros végezte, az akkor elterjedt derékszögű utcarendszerrel, ahol az utak szélessége nagyjából megegyező, mai kifejezéssel, valamennyi „lakó-út”. A „forgalmi út” szerepét a területet szegélyező utakra hářította az utókor.

Az építészeti lényeghez érve először is Bobula János nevét kell említeni. A mai szakirodalom megelégszik azzal, hogy a főváros sokat foglalkoztatott építészének nevezi, életrajzi adatok nélkül. (Gerle–Kovács–Makovecz: *A századvég magyar építészei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990. 37. o.) Fiának, ifj. Bobula Jánosnak (1871–1922) életművét viszont részletesebben ismertetik. Az épületek terveit részben ő készítette, e munkakörben Kúnfalvy és Rohoska, Sketzel és Malatinszky, Jendrassik, Hudecz, Majorossy építészek nevét is említik. Az építész nyilván mindenki maga választotta, a kivitelezésre az egyesület a bankkölcsön nyomán szerződtette Bobulát, aki nemsokára deszkaborítású irodájából irányította is a munkákat. Az „őstelepések” közül elsőnek Kaiser Nándor költözhetett be házába, 1886. június 20-án. Még az évben további 46 ház készült el, és 1887-ben szinte mind a 117 telek be volt építve. Szabadon álló családi házak voltak ezek, részben földszintesek, részben kétszintesek. Második lakást csak a szerződésben vállalt bizonyos kötelezettségek mellett építhetett a tisztviselő. Hamarosan lépéseket tettek, hogy

a Tisztviselőtelep 400 telkesre bővíthessen, ezt a főváros és a belügyminiszter azonban nem fogadták el. De végül, miután Rózsa Péter elnök küldöttségével felkereste Tisza Kálmán miniszterelnököt és Orczy Béla belügyminisztert, még 95 telket sikerült elnyerni a korábbinál valamivel kedvezőtlenebb feltételek mellett. Ezekből 93-at kisorsoltak, két telket középületekre fenntartottak. A telep lakóinak a fővárosba jutását megkönnyítette Jellinek, a közúti vasút igazgatója, vágányt fektetett és lóvasúti járatot indított a Ludovikától a telepre. A közúti villamos még néhány évig várattott magára.

Egy ekkora telepnek szüksége volt kaszinóra, építettek is egyet fából, 1889-ben még bált is rendeztek benne. Létesült kocsmá, nyílt fűszerbolt, nagy sokára gyógyszertár is, és sikerült orvost is szerződtetni, rendszeres rendelésre. Dalárdát és sportegyesületet alakítottak. Úgy tűnik száz év távlatából mindez, mint egy szociális paradicsom. Ám az egyesület és a kaszinótársaság apróbb-cseprőbb dolgokon egyhamar összekülönbözött, előbb két pártra, majd háromra szakadtak azok az emberek, akik összefogásukkal még nemrég ilyen nagyot alkottak. Szerencsére a viszály nem tartott sokáig, noha bizonyára nyomot hagyott a lelkekben. Mindez arra készítette a regényíró Tolnai Lajost, hogy a Pesti Naplóban megörökítse a lakótelepre költözött tisztviselők életét. Az „Új föld, új szerencse” címen folytatásokban megjelenő regény azonban megint felkorbácsolta a kedélyeket, mert sokan magukra ismertek. S hiába nyilatkozott az író, hogy szereplői képzelt személyek, a többek által sérelmesnek tartott írást a szerkesztőség egyhamar befejeztette az íróval.

1891-ben a favázás kaszinó helyébe már falazott Egyesületi Ház épül, ekkor már Hindy Kálmán az egyesület elnöke, miután Rózsa Péter meghalt. A régi kaszinóban nyílt meg az első elemi iskola, 1890-ben. Az 1893–1894-es tanévben épült fel a végleges. 1904-től már középiskolai oktatás kezdődik a telepen, s 1909–1911 között Kőrösy Albert építész tervei alapján épül fel a főgimnázium épülete, szemben a Népligettel. Máig szolgálja a hazai oktatásügyet, noha más rendeltetéssel. Kőrösy, Lechner Ödön építészetének egyik legismertebb követője ezt az épületet „magyar stílusban” alkotta, s Gaál Mózes azt állítja róla elkészülésének évében, hogy ez a „Tisztviselőtelep hatalmas záróköve”. De nem, az még néhány évet várattott magára. Hiszen csak a Re-

zső téri templom felépítésével fejeződött be igazán ennek a lakótelepnek az építése. A templom tervpályázatán 1914-ben Lechner Ödön nyerte az első díjat, a munkában Vágó József volt a társa. Sajnos nem ezt a tervet kivitelezték, állítólag bécsi intrikák zárták ki az idős mestert a Ferenc Józsefről elnevezett templom megvalósításából. Éppen még életében, hiszen 1914. június 10-én halt meg. Úgy mondják, e sérelem siettette a mester halálát. A templom végül is csak 1931-re épült fel. (A templom mellett ekkor még állt a 18. század végén emelt kőfeszület.)

A főgimnázium élére az oktatásügy Gaál Mózeszt állította, aki 1911-ben „Huszonöt év – A tisztviselőtelep története” címen megírta a városrésznek a történetét. S ezt most a Tisztviselőtelepi Önkormányzati Egyesület újryomatta és közreadta. Jól tették, a magyar kultúrtörténetnek és a magyar városépítés-történetnek egy jeles fejezetét segítik megóvni a feledéstől.

Találó megállapítása szerint (amit az akkor még egészen le nem csillapodott egyesület–kaszinó–csütörtöki társaság viszálynak hatása alatt írt, s amivel tulajdonképpen összegezte, sőt bizonyos mértékig még jobban aktualizálta a témát) a „Tisztviselőtelep negyedszázados történetéből egész nemzetünk története tükröződik vissza. A szegénységben és küzdelemben imponáló egység és erő, a konzolidáltságban a bomlás és széthúzás tendenciája.”

KUBINSZKY MIHÁLY

csu **A TASZÍTÁS ÉS KAPASZKODÁS**
LIBIKÓKA-JÁTEKA

A magány örök. A boldogtalanság örök. A kiszolgáltatottság, az egymást meg nem értés, a jelek szerint, örök. Hogy ne lenne hát örök Csehov, a lélek belső történéseinek drámai megjelenítője? Mi több: századfordulós remekei talán sosem voltak ennyire időszerűek. Évek óta valóságos árhullám lepte el az európai színházakat, reneszánszát éli az orosz írószeni életműve. Alig akad magára valamit adó színház, ahol ne tűznék másorra egyik-másik drámáját – Párizstól Moszkváig. Rendezők sokasága leli meg benne korunk kóros tünetegyüttesét, diagnózisa pontosabb, mint kortárs drámaíróinké. *Pusztán* mert lángész volt? Vagy

jövöbelátó? Valójában nagyon is orosz, és alapjában véve, saját környezetének, divatos szóval mikrovilágának föltérképezője volt. Mindaz, amit témaként megragadott, tárgyként körülírt, drámaként ütköztetett – kivetült kései korokba. Egyszóval, máig érvényes. A színház lélekkutató rendezői nem véletlenül lelek kincsesbányára benne szerte Magyarországon is. Legutóbb Szász János (aki a Woyzeck és Witman fiúk díjazott filmrendezőjeként „rándult ki” a teátrum berkeibe) a nyíregyházi Móricz Zsigmond Színház meghívottjaként. (Egy év leforgása alatt ez a harmadik Ványa bácsi a magyar színházban!) Am amiként ő látja, s látatja ezt a népszerű Csehov-remeket, érzésem szerint, minden korábbinál lélekbe markolóbb. Nem, nem is jó rá a szó, inkább lélekbe *hasító*, veséig ható. Ha kell, kivesező. És mindekelőtt, *valóságízü*. Nem kendőz, nem szépít, s kivált nem szépeleg. (Megannyi Csehov-színrevitel buktatóját elkerülvén.) Indulatos, mert élet-halálról van benne szó. Nem véletlen, hogy az előadás az idén Veszprémben megrendezett XVII. Országos Színházi Találkozó nagydíját nyerte el, Szász János pedig a legjobb rendezésért járó jutalmat.

Antal Csaba beszédes színpadképe, a maga fekete tónusával, csúcsos tetőkiképzésével, melyet sűrű szuroksávok szabdalnak – balra csupasz ereszcatornával –, lepusztultság hangulatát árasztó, zsúfolt, ötletesen tagolt játéktere eleve nyomasztó légkört teremt. Bezártságot, ahonnan nincs menekvés. Füstös, sötét-szürke falak közé zárt szegénységet, menthetetlen kilátástalanságot. Jobbra két koszos, homályos üvegfal közé ékelt folyosó, a lakás kijárata. Kétszeresen tükröződik vissza rajta a szobában pislákoló gyertyák fénye. Meg az árnyaké, a lelkükben halódó szereplőké, akik úgy bolyonganak, dülöngélnek a rozoga bútorokkal zsúfolt játéktéren, mintha maguk is túlvilági árnyak lennének. Még akkor is, amikor – végső elkeseredésükben – nagyon is vehemens életerővel vetik egymásra magukat. (Antal Csaba díszlete szintűgy első helyezett lett az országos találkozón.)

Szász János rendezése tehát mindkét értelemben vett „fekete” Csehovot sugall. Nemcsak a díszletek, jelmezok okán, hanem a hagyományos Ványa bácsi-előadások ellenében is. Nála nincs föloldozás. A szereplők – korunk kiszolgáltatott gyermekei – képtelenek az egészséges kapcsolatteremtésre, a vágyott harmóniára. Egymáshoz közeledésük pillanatok alatt kisiklik. Nem

hisznek egymásban, nem hisznek önmagukban. Ki-ki saját lelki nyomorúságának rabja, a megértés szikrája nélkül. És környezetének vádlója... Az erotika itt fülledt, vad és követelőző. Jelena (Varjú Olga) korántsem tartózkodó – inkább rideg, értetlen, magának való –, még az elutasított Ványával is csókban forr össze. A kétségbeesés, a meggondolatlanság, a görcsösség, a szeszély csókjában. Asztrovnak pedig sikerül földre döntenie az élősködő, betegségével visszaélő professzor szépséges feleségét. Egyetlen pillanatra, amikor a reménytelenül szerelmes és lélekőrítő gürcölésbe keseredett Ványa rajtakapja őket. A vágyak éppoly hirtelen szakíttatnak meg, amilyen váratlanul, elemi erővel lobbantak föl Jelena föltűnésével a kietlen falusi kúrián. A taszítás és a kapaszkodás libikóka-játéka zajlik a színen; karnyújtásnyira a nézőtől, hisz az előadás stúdióteremben, valósággal a közönységgel azonos játéktéren, egyazon padlásalj alatt zajlik. A dühödt kifakadások, Ványa (Kerekes László robusztus alakítása) eszeveszett kirobbanásai, korunk tönkretett emberi kapcsolatainak (s nyomukban a gátlástalanul feltörő indulatoknak) torz viszonylatrendszerét asszociálják a nézőben.

A professzor erőszakos, fölfuvalkodott pojáca, aki mindenki-ben ellenséget lát, s mindenkitől kiszolgálást vár el. Zsarnoki önzésére akkor derül igazán fény, amikor (a darabtól eltérően, ám jó okkal) a rendező adott pillanatban „kiugrasztja” a tolokocsiból, hogy ereje teljében keljen birokra Ványával, vagy épp gyúrja maga alá boldogtalan asszonyát. Gázsó György nemcsak az ököljog gáncstalan érvényesítője, hanem – a családi tanácskozáson – a demagóg pártpolitikusok pontos karikírozójának is bizonyul, amikor hamis érvekkel próbálja elérni sunyi terve megvalósítását, a ház jogtalan eladását. Mi tagadás, ismerős módszer.

A falusi tehetetlenség, a szakmai, magánéleti kilátástalanság alkoholmámorába feneklett orvost a szokásosnál kevésbé intellektuálisnak állítja be Horváth László Attila. Játékában Asztrov már-már a falu népével, meg a házi szolgálkkal egyazon szintre süllyedt, már ami az életterét és életformáját illeti. Álmai már rég eltemetettek. Jelena fölbukkanása nem a megváltás reményét kelti benne, hanem a hétköznapi őrlődést feledtető nemi mohóság föltámadását. A reménytelenül szerelmes, tisztalelkű Szonyát is a totális lemondás, az élet, az emberi kapcsolatok szépsége iránti közömbössé válás jegyében hagyja észrevétlenül:

már csak a hódító nőstényi szépség képes kimozdítani közönyéből egy villanásnyira. Alkoholmámorban fogant, vad tánca volta képp az egész orosz vidék, a Vojnyickij-kúria haláltáncát, végvonaqlását szimbolizálja. És mégsem hiányzik az előadásból a poézis: ott vibrál Szonya (Szabó Márta) fojtott érzelmeiben, amikor reménykedve vall Jelenának Asztrov iránti szerelméről, vagy amikor a doktor közönyének határát próbálja kipuhatolni, áttörni. És végül, a fináléban, kettesben Ványa bácsival, amikor – maga is kételkedve – a síron túli béke eljövetelével nyugtatgatja nagybátyját. Mert addig marad az evilági szürke robotolás, magány és boldogtalanság.

METZ KATALIN

W
Baldrykés Fikeln
sm

JEAN CLUZEL: A TELEVÍZIO KORA

„A legtöbb tévénező elsősorban megszokásból ül készüléke elé, nem pedig megfontolt értékítélet, választás alapján... így aztán bármiféle programnak biztosított a nézettsége. Vagyis végül is nem a televízió készült, van az emberért, hanem az ember van a televízióért.” – írja Jean Cluzel francia szenátor nem kis szarkazmussal tanulmánykötetében. („Magyarítva”: isa nem ember teremtüvé a tv-t, isa a tv az embert...)

E kötetben elegánsan „elrejtett” mondat mégis meghatározóan jellemző: olyan, a tömegkommunikációval foglalkozó, közismertnek vélt vagy tudott tényekkel foglalkozik, amelyeket ismerhetünk, sőt, tudva tudunk ugyan, de nem veszünk tudomásul, pontosabban szeretnénk nem tudomásul venni. De az orrunk alá dörgöli, szembesít vele.

Tudomásul vehető, hogy a tömegkommunikáció maga az állatorvosi ló, Jean Cluzel nem gyógymódokat javasol, természetesen. Viszont diagnózisa maga felér egy kiadós gyógykúrával. Ismertet néhány kipróbált vagy kipróbálás alatt álló receptet, gyógymódot szerte a világban, hozzátéve ugyan, pontosabban sugallva hozzá: „keresse fel helyi orvosát vagy gyógyszerészét”. (Senki sem fogad szót.)

Korunkat joggal nevezi a televízió korának, hiszen tudjuk, gazdasági, társadalmi átalakulásunk eredménye (?) még inkább gondja, a szabadidő, a pihenés ki- és eltöltése, az erre szánt idő

W
Wyzdoweztefej

tartalmassága vagy tartalmatlansága, megáldva-megterhelve a tömegkommunikáció lehetőségeivel, ártalmasságával vagy hasznával, a hírközléssel, szórakoztatással, reklámmal, oktatással, ismeretterjesztéssel, a közművelődéssel, akár akaratu(n)k ellenére is. (Nem is beszélve a szabad választás által felajánlott és kivívott „demokráciáról”, amelyet a csatornák végtelensége ajánl. Csakhogy... mit is ajánl?)

„Az a tény, hogy nap mint nap, bármi történik is, és akármilyen is a műsor, ugyanabban az időben szinte mindenki a televíziót nézi: ez az idő a legértékesebbnek tekintendő. Vagyis meg kell jegyeznünk, hogy a televízió(zás) szempontjából kétféle lény létezik: akik csinálják, és akik nézik.”

Jean Cluzel, megértéssel ugyan, de egyik „kategóriát” sem kíméli. „Objektív szimpátiája” az utóbbiaké – lévén azok kiszolgáltatottabbak: a „kiszolgálók” arroganciájának, ne adj’ isten, hamis tudatának áldozatai.

(*A tájékoztatás*) A televízió megjelenésével, elterjedésével a tájékoztatás alapvető átalakuláson ment keresztül, minden eddigi szokást megváltoztatott, a nézőkét éppúgy, mint az újságírókét, hírközlőket. A képek, az egyidejűség megjelenésével gyökeres fordulat állt be, annak minden veszélyével együtt. A legnagyobb veszély, hogy a valóban fontos, alapvető események eltűnnek, a rövid tudósítások csupán felületes tájékoztatást adnak, ugyanakkor azt az illúziót keltik, hogy a néző tájékozottá válik a világ dolgaiban, meghatározó tendenciáiban, eseményeiben. Valójában mennyit érnek ezek a ránk zúdított hírek? Kijelenthetjük, hogy elégtelenek, jelentéktelenek és túlzóak. Túloznak, mert sok bennük a büntény, sok a jelentéktelen „érdekesség”. Ugyanakkor jelentős eseményeket hallgatnak el, éppúgy a vidék, mint a világ eseményeiből, de ha politikusaink elpötyögtetnek néhány mondatot, annak azonnal bő teret szentelnek. A történetek, az események, amelyeket a televízió bemutat nekünk, anekdoták csupán. Nem mélyül el bennük, nem mutatja be a világot, életkörülményeinket, éppen azokat az információkat, amelyeket megismernünk alapvető érdekünk lenne. A televíziós újságírást, híradást olyan szabályok kötik gúzsba, amelyek ellentmondanak a mélyebb informálás kívánalmainak. Előnyben részesül a látható a láthatatlannal, vagyis azal szemben, ami fontosabb és valóságosabb. Az egy-két perc

ben feldolgozott egyik témát azonnal követi a másik, naponta, hetente, nem nagyon segítve a világ dolgairól való ismereteink bővítését, fejlesztését.

A televíziós újságíró szabadságát kétféle módon lehet korlátozni: vagy a cenzúrával, vagy az újságíró helyzetének, funkciójának elbizonytalanításával. Csak néhány módja a cenzúrának: a politikai hatalom, a hivatali hierarchia, a nagyfokú nézettség kényszere, a korporatizmus, „bizonyos” körök befolyása, amelyeknek meg kell felelni, a barátok, a haverok, rokonok, ismerősök, akiknek tetszeni akar stb. Fő az óvatosság, sőt, a biztonság. Vagyis a televízió bénaságra ítéltetett amiatt, amit nem mer kimondani és nem mer megtenni. Az a legjobb, ha mindenkinek megfelel. Pedig nincs rosszabb az újságíró számára, mint ha mikrofonállvánnyá válik, vagy hagyja magát eluralkodni interjúalanyát.

Másik hiba az egymásnak ellentmondó interjúk bemutatása ugyanabban az adásban, mindenféle kapcsolat, magyarázat nélkül. Az újságíró – tévesen – liberálisnak érzi magát. Az objektív magyarázat elengedhetetlen.

A politika, a politikusok azonban mindent megtesznek (J. C. Franciaországról beszél...), hogy általuk elképzelt, kívánt, akart televíziójuk legyen, egyszerre akarnak producerek, rendezők, sztárok lenni, hogy az Ő üzenetüket, csak az Ő véleményüket, az Ő magyarázatukat, propagandájukat láthassa a néző. Céljuk nem az, hogy a tv-néző tájékozódjon, hanem csak annyi, hogy inkább ne is gondolkozzon el azon, amit lát és hall.

(Jean Cluzel idézi Andreas Wittam Smith, a londoni The Independent alapítójának nyilatkozatát az ő újságíróchartájukról. „Újságíróink csak abban az esetben fogadhatnak el utazási meghívást, ha azt saját maguk fizetik, az ellátást is. Gazdasági újságíróink nem vásárolhatnak részvényeket, csak engedélyünkkel. Vezérigazgatói ebédmeghívás elfogadható. Egyszerű az elv: mindent visszautasítunk, amit nem tudunk visszatéríteni, viszonozni. Szerkesztőségünk egyetlen tagja sem lehet tagja semmiféle pártnak vagy mozgalomnak, még a zöldeknek sem. Olvasóink nem kételkedhetnek függetlenségünkben...”

És még egy megjegyzést tesz: mi is érdeklí olvasóinkat, ha más országokról van szó? *A mindennapi élet és a kultúra.*)

Újabb keletű csapdára is figyelmeztet Jean Cluzel: a műfajok keveredésére: szórakoztató-vegyes műsorok keretébe ágyazzák

az újságírást és a politikát, amelyekben mindenki mást csinál, mint a saját szakmája, pusztán csak a nagyobb nézettség, személyes siker kedvéért. Mindenki maradjon a saját kaptafájánál – tanácsolja.

Jean Cluzel a „massmédiát”, a tömegkommunikációt ötödik hatalomnak nevezi a törvényhozó, a végrehajtó, a jogi-jogalkotó és a közvélemény után, külön kiemelve a televíziót. A sajtó hatalma sokkal inkább a közvélemény hatalma, s nem a közvéleményre gyakorolt hatalom. A rádió és a televízió esetében fordított a helyzet: a közvéleményre gyakorolt hatása sokkal nagyobb. Egy élő adás azonnal bemutat minden igazságot és leleplez minden hazugságot – ha nem manipulálják, mert lehetséges, természetesen, a meglévő, adott technikai eszközökkel. Éppen ezért minden politikai vagy vallási mozgalom igyekszik megteremteni saját lapját, szócsövét. A televíziós információ vitathatatlan előnye az írott sajtóval szemben az azonnali kapcsolat az eseményekkel és azok szereplőivel. Vagyis a televízióban az informálás azt jelenti: részt veszünk magában az eseményben. Elgondolkodtató ugyanakkor, hogy például a parlamenti közvetítések világszerte éppen az ellenkező hatást érik el, mint amilyenek a pártok, a politikusok vágyaiban, elképzeléseiben léteznek.

Jean Cluzel szerint az ötödik hatalom nem a sajtó, hanem az *információ*. Ez az „új” hatalom elsősorban nem a hagyományos intézmények megrendülésének következménye, sokkal inkább a technikai fejlődésé. A megszámlálhatatlan mennyiségű kép – vagyis a valóság – a megszámlálhatatlan számú néző előtt, ugyanakkor, egy időben... Gabriel de Broglie könyvének címe mindent elmond: Egy kép többet ér tízezer szónál. Erre a kihívásra, robbanásra sem kormányok, sem egyesületek, alapítványok nem tudtak választ adni: kinek van joga beleszólni a végső produkcióba? Ki határozhatja meg az információk hitelességének legalább a minimumát? Ki hozza nyilvánosságra az információk manipulálásával való visszaéléseket, csalásokat – amelyek ráadásul általánosak?

„A legnagyobb probléma, gond az, hogy a kommunikáció túltengésével megfeledkezünk az információról. Kommunikálni, tudósítani, hírt közölni a médiavilágban azt jelenti: szórakoztatni, érdeklődést felkelteni, befolyásolni és érzelmileg megfogni.

Az informálás a gondolkodást, a magyarázatot, a meggyőzést jelenti. A kommunikáció, a közlés a fogyasztót célozza meg. Az információ a *citoyen*-t." (Nincs módunk annak bővebb kifejtésére, miért lefordíthatatlan a „citoyen” szó. A „polgár” kevesebbet jelent, a honpolgár, a burzsoá „felhangokkal” terhelt, az állampolgár, a jó adófizető stb. kevesebbet is, többet is, és így tovább.)

Végül J. Cluzel arra is figyelmeztet, hogy a számtalan és elkerülhetetlen kísértésnek kitett, a tömegkommunikációban dolgozó újságírók gyakran szerepzavarba kerülnek: egyszerűbben fogalmazva nem ők csinálják a híreket, az eseményeket, hanem fordítva. Ez odáig vezethet, hogy a „felkent” médiaszatórok – tisztelet a kivételeknek (talán a többségnek, igaz, kisebb befolyással) – elkenik a legalapvetőbb professzionális hibákat, a hamis, téves információkat, személyes presztízsük, népszerűségük érdekében. (Vagy a mögöttük álló politikai, üzleti stb. csoportok érdekében...)

(A *szórakoztatás*) Jean Cluzel ahhoz a mozihoz hasonlítja a televíziót, amelyben folyamatosan vetítik a filmeket, ahová szabad akaratukból bármikor be lehet ülni és ahonnan ki lehet jönni. Csakhogy a televízió esetében ezzel a lehetőséggel otthon, családi körben találjuk szembe magunkat. Nevetséges lenne azt állítani, hogy azért töltünk annyi időt a televízió előtt, hogy tájékozódjunk és kulturálódjunk. Azért nézzük a tv-t, hogy szórakozzunk. Ezt mindenki tudja és senki sem szégyelli.

A televízió első, ha nem a legfontosabb funkciója a szórakoztatás. Kérdéses azonban, hogy nem indukál-e olyan igényt a szórakozásra, amely már ellentétben áll az ember természetével? Valóban kipihenjük magunkat, „feltöltődünk” a televízió előtt? Hasznosan töltjük időnket? J. Cluzel válasza egyértelműen negatív.

A műsorok a cselekvés *illúziójába* ringatják a nézőt, sőt, megakadályozzák szabad idejének „normális” eltöltésében, egy elképzelt világ – a virtuális valóság –, a pótcselekvés csapdájába csalják. Vagyis a képernyőn megjelenő mozgókép „kikapcsolja” a nézőt, a látvány fontosabbnak tűnik, mint annak valódi tartalma és végiggondolása.

Az idősebb emberek esetében viszont a televízió akarva-akaratlanul is bizonyos szociális, szociálpolitikai feladatot vállal át. Segít a magány, a fölöslegessé válás érzésének, a tétlenség és tehetetlenség nyomasztó súlyának enyhítésében. A tévézés eltereli az idősebb néző figyelmét arról, hogy az alapvető gondokkal (élet, ha-

lál, család, magány) foglalkozzon. Szórakoztat – mulatja az időt. De „az egyetlen dolog, ami vigasztalást nyújt nyomorúságunkban, az a szórakozás, ám egyúttal ez a legnagyobb nyomorúságunk is. Mert elsősorban a szórakozás akadályoz meg bennünket abban, hogy önmagunkra gondoljunk, és hogy ezekben a gondokban elveszünk... a szórakozás örömet okoz és észrevétlenül vezet a halálba” – idézi Pascalt rezignáltan Jean Cluzel.

Jean Cluzel külön fejezetet szentel a reklámnak is, amelyben annyira közismert gondokra hívja fel a figyelmet, hogy részletes ismertetésük helyett csak néhány gondolatot idézünk. A reklám, az állandó, direkt és indirekt reklám alapvetően beleszól a mindennapi életbe, szinte észrevétlenül, de rendkívüli agresszivitással. Ha nem követjük mindazt, amit a reklámok ajánlanak, kilógunk a sorból, amiért a társadalom azzal büntet, hogy kivet magából, másodrendű polgárrá degradál. Érdeemes megfigyelni, hogy a reklámok a középszerűséget sulykolják, de azt viszont úgy, mint magát a tökéletességet. A reklám a középszerűség apoteózisa, viszont tagadhatatlanul és kikerülhetetlenül a tömegkommunikáció legnagyobb gazdasági hatalma.

Az amerikai túlsúly legnagyobb veszélyét abban látja, hogy olyan kultúrát, életvitelt sugall és kényszerít ránk, ami nem a miénk, idegen tőlünk. Mivel elsősorban gazdasági kérdésről van szó, a producerek nem riadnak vissza semmitől. Szóba sem kerülhet az ízlésformálás, művelődés, „magasabb kultúra”. Sokat, gyorsan, olcsón, nagy nyereséggel, bármilyen színvonalon, bármilyen eszközzel (brutalitás, agresszió, pornográfia, valamint a gicces minden szelídebb változata), elérni, hogy sokan nézzék: nagyon sokan, hogy jó helye legyen a mindenható reklámnak. Biztonságosabb, hatékonyabb a középszerűséghez való alkalmazkodás, ami semmibe sem kerül. Ráadásul az amerikai sorozatdömping egy olyan életformát, stílust mutat be, és tart követésre méltónak, amelynek igen kevés köze van magához az amerikai valósághoz. Kiszakítja a nézőt eredeti, valódi közegéből, valóságos „belső emigrációba” kényszerítve, idegenné teszi saját világában, értékrendjében, kultúrájában. Jean Cluzel szerint csak a nemzeti kultúrát, hagyományokat, a mindennapi életet, saját életünket bemutató alkotásokkal szállhatunk szembe ezzel a közismert és világszerte ellenérzéssel és egyúttal beletördéssel fogadott tendenciával.

(*A televízió és a gyerekek*) A televízió – közismert – teljesen megváltoztatta a „hagyományos” családi életet, s ennek a változásnak legfőbb áldozatai a gyerekek. Megváltozott az alvás ideje és időpontja, a közös családi étkezések, beszélgetések ritkák vagy nincsenek, a családi élet középpontjába, átvéve a szülők szerepét, a televíziókészülék került. A televízió főszereplővé válása súlyos problémákat okoz a tanulásban, az írás, olvasás, a beszéd, a kifejezőmód elsajátításában. A televíziónézés abszolút passzivitáshoz szoktatja a gyerekeket, megszünteti egyedi kezdeményezőképességüket.

„Alapvető kérdés: valóban képes-e oktatni a televízió? Ha valóban végiggondoljuk, a tv nevelő hatása két okból is nagyon csekély. Egyrészt a képek nagyon gyorsak, másrészt csupán képek. A gyerek csak azt jegyzi meg, amit elisméltünk neki és el is ismételtjük vele. (Ezért is olyan nagy a reklámok hatása a gyerekekre.) A televízió nem kényszeríti a gyereket az önálló gondolkodásra, csak a felületes kíváncsiságot elégíti ki, megakadályozva egy összefüggő, koherens műveltség kialakulását. Az oktatás több-kevesebb sikerrel felhasználja a televíziót, de a tv nem helyettesítheti az iskolát a nevelésben, csak kiegészítheti. A tv csak felületes tudást adhat, ha ad egyáltalán, a gondolkodást, az önálló gondolkodást, az összefüggések meg- és felismerését csak az iskola teszi lehetővé.

A gyerek számára a televízió *valóság*, valódibb a valódinál. Mivel a gyerek hasonlítani akar ahhoz, amit lát, nem képes megkülönböztetni a látottakat a valóságtól, ezért a legkiszolgáltatottabb és legfogékonyabb, annak minden veszélyével és hátrányával. A gyerek azt is utánozza, amit a felnőtt eleve elutasít, olyanokon is fennakad, amin a felnőtt könnyen túlteszi magát, figyelemre sem méltat.

(*Az erőszak és a televízió*) „Bármilyen gazdag és termékeny a bűnügyi regények és filmek íróinak fantáziája, amikor is a legkülönböztettebb erőszakformákat tárja elénk, nem tud rivalizálni a valósággal. De a végeredmény ugyanaz, magát a valóságot is a televízió tárja elénk.” Örökzöld vitatéma: valóban annyira nagy szükség van az erőszakra a televízióban? Hatással vannak-e ezek a műsorok a bűnözés növekedésére, a polgárok rossz közérzetére? Kár lenne tagadni, hogy a legnézettebb műsorok a bűnnel, az erőszakkal foglalkoznak, a nézők döntő többségének ígénye szerint (még ha gyakran azok is elítélik a tévét, akik

rendszeresen nézik ezeket az adásokat). Mivel néhány szerény kulturális csatorna kivételével – reklámjaikon keresztül – a kereskedelmi vállalkozások tartják életben a tévéhálózatokat, az eredmény közismert. „A nézőnek azt kell adni, amit szeret, de csak azért szereti, mert azt adják neki, ha mást is szeretnének, azt kapnák.” Ez viszont felveti a kereslet és a kínálat, a gyártó és a felhasználó viszonyának eldönthetetlen problematikáját.

(*A televízió mint korunk tükré*) A tükör – írja Jean Cluzel – nem felelős azért, amit mutat. Csak nem mindegy, hogy milyen az a tükör, sima vagy konkáv, gyújtótükör? A televízió nem igyekszik valóban reális képet adni világunkról, hanem annak szenzációkeltő, dramatizált változatát kínálja. Nemcsak a fikciós műsoraiban hódol a brutalitásnak, hanem a valóságból is dramatizált rémregényt tár elénk. Úgy tűnik, a televízió lételeme, patológi-kus igénye maga a patológia.

A szociológusok három csoportra oszlanak, amikor azt vizsgálják, van-e szorosabb összefüggés a bűnözés és a televízióban bemutatott erőszak között. Az egyik tendencia – a közvéleménnyel ellentétben – tagadja ennek lehetőségét. Mások az ilyen adások katartikus hatását feltételezik. De a legkomolyabb tanulmányok elfogadják, hogy van hatása a bűnözésre, különösen a fiatalok körében. Egy UNESCO-konferencia végső következtetése szerint az információs eszközök nem felelősek világunk erőszakosságáért, de természetüknél fogva hozzájárulnak annak propagálásához. Ugyanakkor hozzájárulhatnak a bűnözés, az erőszak megelőzéséhez. Veszélyes hiba lenne minden társadalmi rossz szövivőjének tenni meg a tömegkommunikációt, de az elvárható, hogy kötelességének tekintse, a józan ész szolgálatára használja az emberi kapcsolatokra gyakorolt nagy hatását.

Azonnali utánzásra buzdítanak ezek a műsorok? Egyes vélemények szerint a média közreműködik a szociális erőszak terjedéséhez, először kedvező környezetet teremt az erőszak számára, másodsor bemutatja, megtanítja a bűnözés, az erőszak technikáját, harmadszor eltúlozza, súlyosbítja az erőszakosságot, annak hatását, fokozva a rossz közérzetet, a bizonytalanság érzését.

Az erőszakra buzdítás különösen tisztán jelentkezik a gyerekprogramokban, a rajzfilmekben. Egyes adásokban húsz-huszonöt erőszakos cselekedet fordul elő, míg a felnőttnek, főműsoridőben sugárzott műsorban „csupán” hét-nyolc. Szinte min-

den szakértő egyetért abban, hogy ha nem lehet is számúzni a brutalitást a képernyőről, hiszen az eleve kétségessé tenné a televízió alapvető feladatát, az informálást, mindenesetre csökkenti kell túltengését, valóságos egyedulalmát. El kell gondolkodnunk egy New York-i professzor vészkiáltásán; azzal, hogy Amerika bőségesen exportálja Európába erőszakos programjait, jó úton halad afelé, hogy egész bolygónkon előkészítse a terepet a barbarizmus számára.

Jean Cluzel a tényeket, gondokat mutatja be és elemzi. Nem célja, hogy egyetemes, mindenre alkalmas gyógyírt, megoldást adjon. De a tények, gondok bemutatásával közelebb visz egy jobb, békésebb, erőszakmentesebb televízió reménybeli megvalósulásához. De mit tegyünk, ha, úgy tűnik, az erőszak, a bűnözés, a brutalitás a legjobb és legfontosabb reklámhordozó?

Jean Cluzel: L'age de la television. Regards sur l'audiovisuel (1974-1994) tome 5. Paris, 1994. 171 l.

BOLDIZSÁR MIKLÓS

u Zsuzsanna Miklós

NY BIBÓ NYUGATRÓL – ÉLTÉBEN, HOLTÁBAN

Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem elsősorban Nyugat-Európában élő demokratikusan gondolkozó magyar értelmiségiekből alakult 1969-ben; 1972 óta svájci egyesületként működik. Kiadói tevékenységéből kiemelkedik, hogy Kemény István, Sárközi Mátyás és Tóth János szerkesztésében 1981-1984-ben 4 kötetben megjelentette Bibó István Összegyűjtött Munkáit, 1991-ben pedig a Századvég kiadóval együttesen a nevezetes Bibó-életrajzot: 76 szerző Bibó István művét méltató vagy ahhoz kapcsolódó tanulmányával.

Jelen kötet anyaga három részre oszlik. Az első a Bibó István életében megjelent, vele foglalkozó eszmefuttatásokból ad egy csokorralót, a második, 1979-i halála évétől a rendszerváltásig terjedő években keletkezett anyagot kínál, közöttük természetesen személyesebb hangú visszaemlékezéseket, míg a harmadik rész három tanulmánya 1989-ben, illetve 1991-ben, vagyis az emigráns szerzők Magyarországra hazatérésének lehetővé válása után elhangzott előadások szövege.

NY Magyar Szabadegyetem

Kende Péter *Bevezetése* lényegi tájékoztatást ad a Bibó István alkotói életét behatároló, hazai politikai indíttatású súlyos korlátokról, nem hagyva említés nélkül a „Bibó-felejtés” szindrómáját; szól 1956 örökségének az emigrációban és az anyaországban kényszerűen eltérő hagyományáról: a kiadásig csupán 1991-re eljutott Emlékkönyv bizonyos egyoldalúságáról. Leszögezi, hogy az itt ismertetett munka tekinthető az Emlékkönyv harmadik, kiegészítő kötetének, noha tanúsítja Bibó István egyértelműen pozitív recepcióját a magyar demokratikus szellemi emigrációban, vagy utal arra a sokrétű, ha a szándékokkal nem is mindig adekvát tevékenységre, amit ez az emigráció Bibó Istvánért, az emberért és munkássága megismertetéséért tett.

Az *első rész* kilenc tanulmánya közül Krassó Miklós és Kéthly Anna rövidebb írásai közül az első méltatja Bibó bebörtönzése előtti munkáit, szemléleti, gondolati alapjaik ismertetésével; az 1960-ból datált második az ugyanebből a korból származó munkáit tekinti át a gyakorló politikus szemével, behelyezve őket az 1945–1949 közötti, a demokratikus politikai berendezkedés kezdetétől a Bibó további közszereplését is derékba törő egypárturalom korának hazai politikai történetébe. Kovács Imre szubjektívebb hangvétellel Bibó elítélésére és a magyar kérdés ENSZ előtti tárgyalására reagál, élesen elítélve a szovjet bábáskodással létrehozott Kádár-rendszert.

Hosszabb elemzés olvasható Szabó Zoltán, Révai András és Borbándi Gyula tollából. Szabó Zoltán fölvázolja Bibó István szellemi háttérét, részletesen foglalkozik 1945 utáni közszereplésével, az események lényegi megértését bizonyító akkori tanulmányaival, történelmi jelentőségű 1956-os fellépésével. Révai András a Szabó Zoltán által szerkesztett, 1960-ban „Harmadik út” címen Londonban megjelent, Bibó 1948 előtti fontosabb tanulmányait és két 1956 utáni írását tartalmazó gyűjteményes kötetét elemzi, föltárva a liberális angol politikai történelemfilozófia szerepét Bibó gondolatrendszerében, áttekinti közigazgatási reformjavaslatait, méltatja a magyarországi zsidókérdésről írt úttörő írását.

Borbándi Gyula négy tanulmánnyal is szerepel a kötetben. Ezek közül kettő kapott helyet az *első részben*. Az *elsőben* részletesebben ír Bibó 1948–1949-ig tartó életpályájáról, környezetéről, akkori műveiről, 1956–1957-i fellépéseiről. Ismerteti az úgy-

nevezett harmadikutas, a klasszikus liberalizmus és a kommunista diktatúra nélküli szocializmus közötti programját. A rövidebb írás Bibó István Angliában 1976-ban angolul megjelent, a nemzetközi intézmények bénultságát és a lehetséges orvoslásokat taglaló nemzetközi jogi-politológiai könyvét méltatja, kiemelve annak kedvező angliai fogadtatását, aminek része, hogy a magyar emigráns sajtóban Ignotus Pál reagált Bibó művére és angol bírálója méltatására. A kötet Ignotus írását is közli. A második részben található tanulmány tárgya a Bibó István műveiből Budapesten – először – 1986-ban kiadott háromkötetes válogatás ismertetése, a hiányoknak, kiváltképp az 1956–1957-i felépés elhagyásának hangsúlyos bírálata.

A második rész anyagát Szabó Zoltán már említett személyes hangú nekrológja nyitja meg. Két hozzájárulással szerepel Kemény István, aki Bibó szellemi mentorairól ír, az 1945 után megindult demokratikus fejlődés politikai-társadalmi nehézségeit vizsgálja Bibó nézeteinek és működésének fényében. Második elemzése az EPMSZ által kiadott Bibó-tanulmányköteten alapul, különös figyelmet szentelve az 1945-i tisztázatlan magyarországi helyzettel foglalkozó megállapításainak. Ezt tükrözi az írás címe: *Demokrácia és társadalmi felelősség Bibó Istvánnál*. Tóth János hosszabb tanulmánya életrajzi adatok keretében ad betekintést Bibó István szellemi-eszmei világába, súlyának megfelelően tárgyalja 1957-i Emlékiratát, a már említett, az Angliában, angolul megjelent Bibó-könyvet, ennek kapcsán nemzetközi jogi fejtegetéseit. Rövidebben és polemikus hangon reagál a Bibó halála évében Magyarországon megjelent, vele foglalkozó folyóiratcikkekre. Kovács Imre a második részbe került írásában az 1945 utáni magyarországi politikai-társadalmi viszonyokkal foglalkozik Bibó akkori működése kapcsán.

A független magyar értelmiség 1980-ban, Bibó István halála egyéves évfordulója kapcsán a genfi egyetemen tartott találkozóján elhangzottakból a kötet Borsody István és Méray Tibor előadásait közli. Az első alaptémája Jászi Oszkár és Bibó István szerepe a magyar demokratikus törekvések eredményeiben és kudarcaiban, a másodikban Bibó és a valóság konfliktusairól, Bibó István rendíthetetlen bátorságáról olvashatunk. Ölvedi János cikke Bibó István jelentősebb tanulmányait elemzi, kiemelve erkölcsi szilárdságát, mint politikai-irodalmi művének kulcsát.

Nagy Csaba is Bibó István varázsát említi. Bibó István négykötetes, az EPMSZ által 1981–1984-ben kiadott Összegyűjtött Művei birtokában részletesen ír Bibó életútjáról, a környezet jelentős szerepéről művei tükrében, hangneméről és érvelési módjáról, stílusáról, etikájáról, magatartásáról, magyar történelemszemléletéről.

A *harmadik rész* a rendszerváltás után – legalább részben – az emigrációból hazatért szerzők elemző írásait nyújtja. Borbándi Gyula Szegeden 1989 tavaszán egy Bibó-konferencia keretében tartott előadásában visszaidézte az 1945 utáni magyarországi politika színeképét, Bibó István ide kapcsolódó, a W. Röpke által megfogalmazott harmadik úttól befolyásolt nézeteit, a jaltai megállapodás fontos szerepét. Kende Péter (ugyanazon a konferencián) arra a következtetésre jut, hogy Bibó István gondolatrendszerében, politikai filozófiájában – hasonlóan a Barankovics Istvánéhoz – döntő a keresztény megalapozottság, amely egy szabadelvű (liberális) jog- és eszmerendszerhez vezet. Említi Bibó Ukrónia című, utópisztikus-ironikus tervezetét, amely az európai társadalmi-szellemi fejlődésnek a reformáció óta jelentkezett konfliktusait kiegyenlítő, elképzelt formáját tárja elénk. Áttekinti Bibó radikális forradalmiságát, viszonyát a népi mozgalomhoz. A Svájcból repatriált Szöllösy Árpád az EPMSZ 1991-i svájci konferenciáján Bibó Istvánnak a magyar politikai kultúrában elfoglalt szerepéről beszélt, feladatának tartva a „Bibó-felejtés” észlelt folyamatának megállítást, sőt, időszerűsége hangoztatását. Kiemelten foglalkozott Bibónak a népi mozgalomhoz fűződő kapcsolatával, politikai erkölcsével, kultúrájával, a harmadik út problematikájával.

A kötetet záró Függelékéből megtudhatjuk, hogy a londoni Irodalmi Újság 1957. november 15-i száma közölte Bibó István 1956. november 4-i államminiszteri Nyilatkozatát és a kapcsolódó dokumentumokat. Ugyancsak a Függelékéből ismerhetjük meg a Bibó István érdekében külföldön kezdeményezett akciókat, értesülhetünk az 1980-ban Genfben rendezett független magyar értelmiségi találkozó részleteiről, amely Bibó István fő művei elemzésével foglalkozott. A Függelék közli az EPMSZ 1991-i Akadémiai Napjainak a programját; a konferencia címe „Bibó István és a magyar politikai kultúra” volt. Rövid kommentárt ad a Bibó István írásaiból összeállított válogatás angol nyelvű

G. J. ÍRÓ

kiadásáról, felsorolja Bibó István négy nyugati nyelven megjelent munkáit. A Függelék a 16 szerzőről írt rövid tájékoztatások zárják le.

Külhoni magyarok írásai Bibó Istvánról. Válogatta és bevezetéssel ellátta: Kende Péter. Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása, Basel–Budapest, 1977. 246. l.

ZEHERY MIKLÓS

U Lovas lojal

ciu **MERÉNYLETEK: A HATÁR ÁTLÉPÉSE**

Annak, ami az Aranykéz utcában történt, nem lett volna szabad megtörténnie. Ilyen, négy áldozatot követelő merényletre eddig nem volt példa Magyarországon. Azt, hogy a maffia különféle csoportjai időnként leszámolnak egymással, felrobantják egymás luxus Mercedeseit, kézigránátot hajigálnak egymás „érdekeltségeire” – fájdalmas kimondani – de, szinte a hétköznapiok részévé vált. Ugyanakkor a politikai terrorizmusra emlékeztető bűncselekmény, amikor ártatlan járókelők esnek áldozatul a merénylet célpontja mellett, merőben új fejezetet nyit a század magyar történelmében. Hogy életünknek ez az új korszaka milyen változásokat hoz majd, nehéz megjósolni, de feltehetően most dől el, hogy a harmincas, vagy a kilencvenes évek Chicagójának életkörülményeihez kell alkalmazkodnunk. Erre a kérdésre nem tudunk válaszolni e hasábokon, ám az biztosan érzékelhető, hogy a biztonság iránti közígény mostantól valóban elérte a politika ingerküszöbét, ezt jelzi az is, hogy Magyarország új, polgári kormánya nem kis részben a közbiztonság megteremtésének ígéretével nyerte meg a májusi választásokat. A sajtóban megjelent „titkos” dokumentumok szerint a rendőrség birtokában van valamennyi szervezett bűnöző csoport adatainak, ismerik a legnagyobb maffiózókat, kapcsolataikat a politikával, gazdasági érdekeltségeiket. Ha ez valóban így van, bizonyos jobb világban élhetünk majd...

Mindezek fényében könnyen belátható, hogy nem a társadalomtudósok fogják megoldani a közbiztonság problémáját, azonban a status quo kialakulásának feltérképezésében van még némi adósságuk a szakembereknek. Mellesleg az „eredet”, a szervezet

hőszivertek!

szociológiai feltérképezése még segítheti is a bűnüldöző szervezet munkájukban. Erre természetesen szintén nem vállalkozhatunk egy belpolitikai szemlében, ám eddigi ismereteink rövid áttekintésével talán közelebb juthatunk azoknak a jelenségeknek a megértéséhez, melyek következményei valós kockázati tényezőket jelentenek mindennapi életünkben.

A szocialista világrendszer összeomlása nyomán bizonyos megfigyeléseket voltak kénytelenek tenni nyugati kriminalisztikai szakemberek. Nevezetesen, hogy a helyi alvilági csoportokat a volt keleti tömb országainak jól képzett csoportjai gyakorlatilag kiszorították a pályáról. Viszonylag egyszerű, mondhatni olcsó következtetés felfedezni az összefüggést, hogy az anyaország gazdasági helyzete és bűnözőinek „felkészültsége” között fordított arányosság áll fenn. Pedig az empirikus tapasztalatok ezt mutatják. Minél szegényebb országból származnak az adott területek maffiái, annál hatékonyabbak a konkurens csoportok kiszorításában. Így az albán csoportok komoly tekintélyre tettek szert a kábítószeres maffiák között, hasonlóan tisztelik Európaszerte az ukrán, s nemkülönben az orosz bűnözői szervezeteket. A románok, a hírek szerint, már nem rúghatnak labdába, a cseh, magyar, lengyel és szlovák maffiák pedig teljesen alárendelt helyzetbe kerültek az előbb említett csoportokkal szemben.

A kétségtelen tények mellett azért nem lehet elhallgatni ennek az elméletnek a hibáit sem. Mert igaz ugyan, hogy Albánia szegény ország, ez önmagában azonban nem magyaráz meg semmit, mert sok szegény ország található még a régióban. Ugyanakkor Oroszországról ugyanez nem jelenthető ki ilyen egyértelműen, hiszen nyersanyagkincse, a világpiacon is komoly súllyal rendelkező magánvállalataik révén inkább tekinthető gazdasági nagyhatalomnak, mint a 150 millió koldus országának. A szemlélő ezért inkább több egymás mellett ható, azonos hatást kifejtő tényező meglétére gyanakszik, amiből leginkább az következik, hogy a „szegény ország, hatékony maffia” paradigma feltehetően látszatösszefüggéseken alapszik.

A másik közkeletű elméletet talán úgy jelölhetnénk meg a legszemléletesebben, hogy puha diktatúra után gyenge maffia alakul ki az adott országban, míg egy totálisabb rendszerben hatékonyabb bűnözői szervezet. Ennek a sajtóban gyakran hangoztatott elméletnek az igazságáról sem vagyok ugyan meggyőződve, ám az

tény, hogy egy központosítottabb rendszer – mint például a volt Szovjetunió Magyarországhoz képest – jelentősebb méretű erőszakszervezetet volt kénytelen fenntartani. Ha figyelembe vesszük, hogy a központi hatalom eme katonái mellesleg a konkurenciának tekintett szervezett bűnözést is üldözték, még hozzá hatékonyan, és nem csupán ebből a küzdelemből estek ki mint szereplők, hanem maguk is a másik oldalt erősítik, akkor a helyzetet több mint aggasztónak nevezhetjük. Még ha az ilyen felszínes, lineáris összefüggéseken túl számos más tényezőt is megemlíthetünk, a hagyományos katonai tekintélytisztelettől az „uralkodó” tekintélyére épülő szigorú hierarchiáig. Ez a tényező olyan események fényében válik jelentőségteljessé, mint hogy a KGB, az orosz titkosszolgálat a Szovjetunió felbomlása után másfél millió jól képzett szakembert bocsátott útjára a képzett és kapcsolatokkal rendelkező titkosügynököktől a profi robbantási szakértőkhig. Az orosz maffia versenyképessége feltehetően ezeknek az embereknek a rugalmas alkalmazkodóképességéből adódik. Valamennyi kelet- és nyugat-európai országban kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeztek, ugyanakkor a helyi bűnözői csoportok megléte nélkül önmagukban nem tevékenykedhettek volna. A helyi alvilágok a kilencvenes évek elején azonban még nem érték el a szervezethez az azt a fokát, amely milliárdos üzletek bonyolítására alkalmassá tette volna őket. Ezért például a hazai bűnözők legfeljebb a végrehajtói feladatokat tudták ellátni, a nagyobb üzleteket a jelek szerint a korábban kialakított politikai kapcsolatok tették lehetővé.

Talán meglepő, de az alvilág és az egykori politikai elit összefonódásáról a magyar sajtóban – igaz, annak periferikus részében – meglehetősen sok információ, dokumentum jelent meg. Magyarország esetében valószínűleg az olajkereskedelem, illetve az egykor kétmilliárd dolláros, jelenleg 700 milliós orosz adósságállomány az a terület, amely egyáltalán érdemessé teszi az egyébként rendkívül költséges maffiának a szervezet fenntartását. Multinacionális nagyvállalatokat védelmi pénzzel zsarolni ugyanis nemigen lehet, a hazai magántőkéen alapuló vállalkozások pedig még nem érték el azt a volument, amelynek megsarcolásán fenn lehet tartani a szervezetet, a kábítószer-kereskedelem tekintetében hazánk pedig elsősorban tranzitország.

Ezek, a – részben legális üzleteknek mutatkozó, mindenesetre a nyilvánosság előtt folyó – tranzakciók a politikai elit asszisztá-

lása nélkül „nem jöhettek volna létre...”. Ha például nem lehetett volna 2 dollár orosz adósságot 58 centért, orosz bankgaranciával, hitelre megvásárolni, ráadásul ötéves törlesztési haladékkal. Ha például nem ítéltette volna saját magának a szocialista képviselő üzletember, mint a bírálóbizottság tagja a tender megnyerését. A részletekbe nem érdemes belebonyolódni, az a rendőrség és az oknyomozó újságírók dolga. A jelenség mindenestre aggasztó, s ha ez a gyakorlat az új kormány beiktatásával megszűnik is, nem tudhatni pontosan, hogy az eddig megkötött üzletek pontosan mekkora kárt is okoztak az országnak, illetve mily mértékben segítették a szervezett bűnözés kialakulását az országban, s hogyan is kapcsolódik mindez a mostani robbantásos merényletsorozathoz.

Az igazsághoz valószínűleg az is hozzátartozik, hogy Magyarországon nem az elsővonalas orosz maffiák jelentek meg, s bár a központosított orosz alvilágnak elszámolással tartoznak, magának a központnak a szempontjából meglehetősen periférikus üzletekről van szó. Ez pedig körülbelül azt jelenti, hogy határozott fellépéssel, a büntető törvénykönyv most tervezett szigorításával az államnak van esélye a közbiztonság megszállására. Szerencsénkre, legalábbis részben, szélárnyékban vagyunk.

LOVAS LAJOS

U Varga Ötörög

CSEHORSZÁG SZLOVÁKIA NÉLKÜL,
KÖZÉP-EURÓPA CSEHSZLOVÁKIA NÉLKÜL

Fontos és érdekes paradoxona az európai és atlanti *integrációnak*, hogy beindulásával, tehát a szervesebb Európa, azaz a biztonságosabb Nyugat- és Közép-Európa történelmi esélyének létrejöttével egy időben a *dezintegráció* folyamatai is elkezdődtek kontinensünknek azokon a részein, ahol 1989-ig a szovjet befolyás, illetve a szovjet típusú belső berendezkedés volt az úr. Ezt a kettősséget nem kerülheti meg senki, aki a Csehszlovákia szétválásával (dezintegrációjával) és a létrejött utódállamok integrációs esélyeivel foglalkozik.

Vajon feltehető-e az elméleti kérdés, hogy Csehország integrációs esélyei javultak, avagy romlottak a föderáció megszűnésé-

Wongvimelek

vel, s ha javultak, akkor ezzel arányosan szűkültek-e Szlovákia lehetőségei? A kérdés megfogalmazása ebben a formában valószínűleg nem pontos.

Egyfajta leltárt azonban talán mégis lehet készíteni arról, hogy mi változott a Csehországon belüli – és a külpolitikára ható –, valamint a Csehországot körülvevő politikai erőterben a szétválástól. A fenti kérdés, amennyiben az mégiscsak formába önthető valamiképpen, a ma történelme, azaz a politikai jelen szinte már csalókévan tűnő egyértelműséggel ad választ:

Csehország nagy valószínűséggel a NATO tagja lesz, míg Szlovákia – a jelenlegi rezsim hatalmon maradása esetén – szinte biztosan nem; Csehország ott ül az EU-val immár komolyan és konkrétan tárgyaló ötök között, míg Szlovákia valamiféle EU-előszobában kuksol.

Csehszlovákia szétválását sok mindennel magyarázták már. Volt szó a „művi úton”, 1918 után létrejött állam széteséséről, titkos vagy kevésbé titkos Klaus-Mečiar paktumról, a két ország-ország rész között tátongó, állítólag mély, már-már civilizációs szakadékról stb., stb. Ezek ugyan mind izgalmas kérdések, ám az integrációs esélyeket latolgatva, tehát a jövőbe tekintve, inkább a szétválás következményeit kell szemügyre venni abból a szempontból, milyen „hozományt” visz be a független cseh állam az integrációs kapcsolatrendszerbe, és ehhez képest milyen lehetett volna ez a hozomány Szlovákiával közösen.

A független Cseh Köztársaságnak – geostratégiai, gazdaságföldrajzi, belpolitikai és más szempontok alapján – a válás hozott bizonyos rövid és középtávú előnyöket, ugyanakkor hosszabb távú hátrányokkal is kétségtelenül együtt járt. Előrebocsátom, hogy szerintem az „előnyök” és „hátrányok” arányát nem lehet sem leegyszerűsítő kalkulációkkal, sem pedig érzelmi alapú ítéletekkel meghatározni.

A válás rövid és középtávú előnyének tűnik Csehország számára:

a) Az ország a válás által mintegy „Nyugatra tolódot”. Relatív gazdaságföldrajzi beágyazottsága az EU-ba megerősödött: majdnem 1100 km-es EU-határa van. Ez a mai állapot szerint, tehát Szlovákia nélkül, az ország összes határának jóval több mint a felét jelenti; sőt, voltaképpen hozzá kell számolnunk a potenciális EU-tag Lengyelországgal közös határt is. A NATO-határokkal

ugyanaz a helyzet, a jelenleg még bizonytalankodó Ausztriával közös határt leszámítva. A szétválás tehát – legalábbis amennyiben a gazdaságföldrajz és geostratégia szempontjait *mechanikusan* érvényesítjük – a nyugatosodás, a nyugatibbá válás felé tett, az integrációt könnyítő lépés, vagy inkább történes.

b) A fenti szemponttal nemcsak összefügg, de voltaképpen ugyanannak az éremnek a másik oldala a „problematikus és visszahúzó” szlovák országrésztől való elszakadás belső mozzanata. A nemzeti-politikai emancipáció rendszerváltás utáni szakasza ugyanis olyan komplikációkat, olyan leküzdhetetlenek vagy csak nagyon nehezen leküzdhetőnek látszó problémákat vetett fel szlovák oldalon, melyeket egyrészt a szlovák elit maga akart megoldani, kiépítve „idegen” szempontok és „idegen” elvek, például a liberális gazdaság- és társadalomépítés által nem korlátozott „specifikusan szlovák” hatalmi pozícióit, másrészt ebben a problémamegoldási folyamatban a cseh elit egy jelentős csoportja egyáltalán nem kívánt részt venni. Így alakult ki az a helyzet, hogy egyik fél sem ragaszkodott immár a föderáció fenntartásához. 1992 nyarán már csak az volt a tét, hogy ki lesz a világ szemében – úgymond – „felelős” a válásért, ugyanis magát a válást a nyári választások eredményeinek ismeretében kész tényként lehetett elkönyvelni. Összefoglalva tehát ezt a szempontot: a cseh országrész levált a föderáció problematikusabb keleti feléről és abban a reményben folytatta tovább a liberális (vagy sokszor csak annak mondott) piacgazdaság és politikai intézményrendszer kiépítését, hogy a zavaros szlovákiai nemzeti és politikai viszonyok többé nem hátráltatják belső fejlődésének és külső integrációjának folyamatát.

Ha valaki erkölcsi ítéletet vél kihallani ez utóbbi megállapításból (pl. azt, hogy: „a csehek cserben hagyták a szlovákokat”), rosszul hallja: csak konstátálom, hogy a cseh elit tudomásul vette a két politikai-nemzeti entitás közötti fejlődésbeli fáziseltolódásokat, a szlovákok pedig „felnőtté válásuk” problémáinak megoldásához nem kívánták igénybe venni az idősebb, de még szintén nem egészen felnőtt testvér segítségét, közreműködését.

A fentieket jól illusztrálja az 1992 őszen, tehát még a föderáció formális megszűnése előtt összeállított cseh külpolitikai koncepció egyik sarkalatos mondata: „A Cseh Köztársaság (ti. a föderáció megszűntével – V. Gy. megj.) levált a Duna menti térség

azon részéről, amely közvetlenül határos Kelet- és Dél-Európa instabil övezeteivel." Az önálló cseh külpolitikai koncepció szerzői azonban már akkor érezték, hogy holmi egyszerű államjogi, térképátrajzolásai gesztusokkal önmagukban nem lehet a világot, a térség történéseit kizárni a születő Cseh Köztársaságból, mint valami üvegházból: „Az sem kizárható, hogy ez az instabil övezet eléri Csehország keleti határait”, írják. Majd így folytatják a gondolatmenetet, sajátosan pozitív jelentésbe fordítva át a fenti negatív, ám realista jelzést: „Ezért (országunk) jelentősége, mint a nyugat-európai stabilitás és jólét övezetének része, megnőhet.” Tehát ha vannak is kockázatai a szétválásnak, azok akár a cseh pozíciók javítása érdekében is felhasználhatók. Amennyiben ez az „instabil övezet” eléri Csehország keleti határát, akkor egyértelmű, hogy Szlovákiára terjed ki. Hogy ezzel a lehetőséggel a fiatal cseh állam diplomáciája komolyan számolt, arról 1993 elején megfogalmazott Szlovákia-koncepciója is árulkodik. Ebben azzal számolnak, hogy a két ország belpolitikai fejlődése rövid időn belül más-más pályára kerül, sőt már akkor lehetséges alternatívának tartották a tartós politikai bizonytalanság kialakulását Szlovákiában. Látni kell, hogy miközben ez az utóbbi megállapítás sajnos igaznak bizonyult, a két „politikai világ” eltávolodásának tézise csak átmenetileg nyert reális tartalmat. Nem is a Klaus-kormány tavalyi bukására, majd a reformokat és stratégiai döntéseket törvényszerűen fékező átmeneti kormányzásra gondolok, hanem sokkal inkább arra a perspektívára, hogy a júniusi választások után sem lesz feltétlenül többségi és stabil kormány Prágában, hogy az átmenetiség korszaka sokkal hosszabb lehet, mint azt akár pár hónappal ezelőtt bárki is gondolta volna. Arról nem is beszélve, hogy a független cseh állam alapítóiban 1992–93 során fel sem merült, hogy efféle, mély belpolitikai válság belátható időn belül egyáltalán bekövetkezhet. Külön hangsúlyozni kell, hogy a jelenlegi cseh válság alapja az eddig oly sikeresnek tűnő reformátorok következetlenségére, a reformok befejezetlenségére, felemáságára vezethető vissza. (Elsősorban a privatizációra gondolok.) Tehát egyrészt nagy merészség lenne azt állítani, hogy a Szlovákiától való elszakadás önmagában bármiféle válsággeneráló erővel bírt volna, másrészt, hogy a föderáció egyben maradása önmagában a potenciális válság mélyülését, vagy éppen ellenkezőleg, enyhébb lefolyását segítette volna.

A cseh politika a szlovákoktól való elválást is „példás” manőverként kívánta lebonyolítani, s ez részben sikerült is. Deklaráltak kiemelt szerepet szántak a Szlovákiával fenntartandó kapcsolatoknak. Támogatták például Pozsonyt az ET-felvétel körüli vitában, amikor is a magyar kormányzat emelt kifogást Szlovákia feltétel nélküli befogadásával szemben. Csak mellékesen jegyzem meg: a magyar lépés akkoriban nagy megütközést váltott ki Prágában és a nyugati fővárosokban egyaránt. Ha az akkori szlovákiai helyzet nem igazolta is vissza a magyar kormány szándékainak megalapozottságát – és taktikailag sem volt helyes Szlovákia európai elszigetelésének kísérlete –, az 1994 novemberétől datálható időszak történései Budapest akkori aggodalmait (utólag) jórészt visszaigazolták. Szlovákia külpolitikai támogatása, a vámunió fenntartása és más gesztusok, gyakorlati lépések mellett érdekes és fontos szerep jutott a két miniszterelnök – Klaus és Mečiar – különleges személyes viszonyának.

Úgy tűnik, hogy a válástól mindkét oldalon várt előnyök közül némelyik valósággá lett Csehországban (problémamentesnek látszó NATO-felvétel, jó EU-esélyek), mások viszont nem. Szlovákia számára az elválás egyértelműen inkább hátrányokat hozott, mint előnyöket. Ezek mindenekelőtt a jelenlegi kormányfő által képviselt politika tartalmában és formájában testesülnek meg. Ugyanakkor még az sem látszik biztosnak, hogy Mečiar esetleges őszi választási veresége gyökeres fordulatot hozhatna, automatikusan újraélesztené Szlovákia integrációs esélyeit.

Csehországnak a vélt, vagy valós, a relatív, esetleg abszolút előnyök mellett veszteségekkel is számot kell, illetve kellett vetnie a föderáció megszűnése után.

Az első ilyen – látszólag csakis a Cseh Köztársaságot érintő – mozzanat az a tény, hogy a cseh utódállam területe, súlya kisebb, lakosainak száma kevesebb lett, hogy csökkent ezáltal nemzetközi tekintélye, befolyása, s ha úgy tetszik, bizonyos mértékig integrációs értéke is. (Kisebb piac, stratégiai szempontból kevésbé izgalmas fekvés, stb.) A térség – mint egész – pedig egy újabb kis állammal vált még szétaprózottabbá, megosztottabbá.

A másik mozzanat, amit lelkük mélyén a fentebb már idézett cseh külpolitikai koncepció szerzői is sejtettek: a bizonytalanság övezetének Nyugat felé való kiterjesztése. Azzal ugyanis, hogy

az inkább rendszerváltott cseh országrész csak úgy „kivonult” a cseh dominanciájú Csehszlovákiából, részben maga idézett elő instabilitást, feszültségforrást a mai szlovák politikai gyakorlat képében; pontosabban: maga is hozzájárult ahhoz, hogy a mečiarizmus kifejlődjék és szabad kezet kapjon Szlovákiában. Sokáig a cseh közvélemény, a sajtó és a politikusok inkább csak a válás pozitív visszaigazolását látták a szlovákiai problémák elmélyülésében, Szlovákia külső (elsősorban magyar vonatkozású) problémáinak megoldatlanságában. Valahogy így: „de jó, hogy ez már nem a mi problémánk”. Ugyanakkor nem voltak ritkák azok a hangok sem, amelyek a magyarok és a szlovákok kárára kívánták fölmutatni a cseh reformok kiválóságát mind a bel-, mind a külpolitikai piacon.

A bizonytalanságok és értékvesztések övezetének Nyugatra húzódását azonban megszenvedti az egész térség, s benne talán leginkább Magyarország. Az egykori visegrádi hármak viszonylag homogén földrajzi tömbjén ugyanis egyfajta „lyuk” tátong: Szlovákia. Ez a terület integrációs szempontból most nem összeköti, hanem elválasztja egymástól a potenciális tagjelölteket. Számunkra például ennek következtében világos, hogy nem rendelkezünk majd „NATO-határral”, egészen addig, amíg a tagság tekintetében Ausztria meg nem gondolja magát. Ez önmagában persze nem végzetes baj, de nem is olyan előny, amely a NATO-tagságból adódó biztonságot növelné, vagy másrésről: ami kiegészítené hazánk – egyébként így sem elhanyagolható – stratégiai „kívánatosságát”.

Látható tehát, hogy a térség államait nagymértékben összekötő, komoly problémává nőtte ki magát a Mečiar fémjelezte szlovákiai helyzet, a szlovák bel- és külpolitika, annak kiszámíthatatlansága, az európai értékrendtől való fokozatos eltávolodása. Furcsa módon a szlovák kérdés (a maga mai, aktuálpolitikai jelentésében) jobban összeköthetné Csehországot és Magyarországot, mint bármi más a rendszerváltozás óta. Miközben azonban a cseh politika nemcsak a szlovák kérdés komolyságát kezdi felmérni, de csatlakozik is a Nyugat által egyre keményebben megfogalmazott érték kritikákhoz, addig a magyar térfélen a cinkosság és a nem politikai természetű jó kapcsolatok gyanúját keltő csend honol.

VARGA GYÖRGY

SUMMARIES

A Late Ripening, Overcast. Editor's Note on the 1998 Book Week by *GYULA KODOLÁNYI*.

1% Metaphysics. Two passages from the recently published volume 14 of the works of essayist and novelist Béla Hamvas (1897-1968), selected by *GYÖRGY SZABADOS*.

Expectation. A metaphysical essay by *KATALIN KEMÉNY* (Budapest), the widow of *BÉLA HAMVAS*, on the place where we are as the locus of the eternal.

I Cannot Lie. Sculptress *ILDIKÓ VÁRNAGY* (Budapest) talks to art historian *MÁRIA ILLYÉS* (Budapest) about the long internal process through which her terracotta portraits are taking shape. Some of the portraits illustrate our present issue of Magyar Szemle.

ENDRE MIKLÓSSY, town planner and cultural historian, Budapest. An essay on the work of *Sándor Karácsony*, the outstanding cultural philosopher and educator of the first half of the century, condemned to silence and oblivion by the Communist regime.

RÓBERT HORVÁTH, philosopher of religion, Budapest. **The Standpoint of the Intellect.** A spiritual pathology of the UFO cult.

FERENC OBERFRANK, research physician, Chief of Cabinet of the Minister of Health, Budapest. **Biodiversity.** A brief account of the evolution of the term, and its adoption in the language and legislation of international relations, with special respect to the European Union and Hungary's prospective entry.

GYÖRGY GYULAI, Budapest. **Thoughts About Agricultural Integration.** The present situation of Hungarian agriculture and the requirements and prospects of entry into the EU.

LÁSZLÓ J. KISS, Institute of Foreign Affairs, Budapest. **The Integration of Integration.** The necessary steps of political and mental preparation leading up to Hungary's entry into NATO and the European Union.

GÉZA JESZENSZKY, Foreign Minister (1990-94), historian, Budapest. **The Visegrád Idea and Euro-Atlantic Integration.** The Vi-

segrád Co-Operation, a political idea of Prime Minister József Antall's that came into existence as an international „club” in February 1991, launched forcefully its members, Czechoslovakia, Hungary and Poland on the way out of the Warsaw Pact and toward NATO and the European Union.

GERGELY EGEDY, political scientist, School of Public Administration, Budapest. **Conservatism and National Consciousness.** A historical background of the evolution of the idea, and its contemporary development in conservative thought.

JEAN WEINFELD, philosopher, Berlin. **The Radicals.** A philosophical approach to Modernism and Post-Modernism.

Events and Reviews

JÓZSEF DEBRECZENI surveys *Janus-arcú rendszerváltozás*, a collection of essays on the democratic transition in Hungary, edited by László Gy. Tóth (Kairosz, 1998).

GÁSPÁR GRÓH reviews the autobiographical novel of poet István Kovács, *A gyermekkor tündöklete* (Kortárs, 1998).

MIHÁLY KUBINSZKY, our architectural columnist, writes of the Tisztviselőtelep (Public Servants' Quarter) of Kőbánya, now part of the 10th district of Budapest, a fine example of complex city planning for the middle classes, built almost a century ago.

KATALIN METZ, our theatre columnist, saw the prize winning production at the annual Veszprém Theatre Review, Chekhov's Uncle Vanya by the Móricz Zsigmond Theatre of Nyíregyháza.

MIKLÓS BOLDIZSÁR presents *L'age de la television*, an important new book on the Television Age by Senator Jean Cluzel, Head of the Audiovisual Committee of the French Senate, Paris.

ISTVÁN ZEHERY gives an outline of a commemorative collection of writings on political thinker István Bibó, written by Hungarian intellectuals in the West (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1997).

In his domestic affairs column, **LAJOS LOVAS** writes on the correlation of mafia terrorism and the character of the respective Communist regimes in East and Central Europe, in the wake of the explosion in Budapest's inner city on June 2.

GYÖRGY VARGA. **The Czech Republic without Slovakia, Central Europe without Czechoslovakia.** Slovakia's chances of membership in the European Union.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BOLDIZSÁR MIKLÓS (1945, Budapest): író, dramaturg. 1971–1997: a Magyar Televízió dramaturgja. Magyar Örökség-díj 1995. Színdarabjait 1969 óta játsszák a magyar színházak. F. m.: *Királyok és alattvalók* (drámák, 1982).

DEBRECZENI JÓZSEF (1955, Dunaszentgyörgy): a Miskolci Egyetem szociológiai tanszékén egyetemi adjunktus, politológiai tanít.

EGEDY GERGELY (1953, Budapest): a politikatudomány kandidátusa, az Államigazgatási Főiskola tanára.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus.

GYULAI GYÖRGY (1965, Budapest): a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen tanult. Agrárgazdasági és szociológiai kutatásokat végzett Romániában, Kárpátalján, Szlovéniában és Bácskában.

HAMVAS BÉLA (1897–1968): író, gondolkodó. Prózája, művelődés- és filozófiatörténeti művei az egyetemes magyar kultúra kiemelt alakjává teszik.

HORVÁTH RÓBERT (1971, Veszprém): Budapesten él, filozófiai és teológiai tanulmányokat végzett, a Hagyomány metafizikájával foglalkozik.

ILLYÉS MÁRIA: művészettörténész, műkritikus. Írásai a 19. és 20. századi magyar és európai művészettel foglalkoznak.

JESZENSZKY GÉZA (1941): történész. 1976-tól a közgazdasági egyetemen nemzetközi kapcsolatok tanszékének tanára, két évig az Egyesült Államokban vendégprofesszor, 1990–1994-ig külügyminiszter, 1998 szeptemberétől washingtoni nagykövet.

KEMÉNY KATALIN (1909, Torda): a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett filozófusdoktori és magyar–francia szakos tanári oklevelet; író; **HAMVAS BÉLA** özvegye, életművének gondozója. Több esszékötet, regény szerzője.

KISS J. LÁSZLÓ (1945, Budapest): egyetemi tanár, a Magyar Külügyi Intézet főmunkatársa. Kutatási területe a nemzetközi kapcsolatok elmélete, az európai és középeurópai, magyar kül- és

biztonságpolitika stb. F. m.: *A magyar külpolitika történeti-geopolitikai keretei.* (1993).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő és esszéíró.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építézmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992. Ybl díj, 1996. Prof emeritus cím.

LOVAS LAJOS (1967, Budapest): szociológus. 1992–1995 lapunk szerkesztője, 1995–1996: az Új Magyarország rovatvezetője, 1996-tól a Fidesz média- és politikai elemzője volt. Jelenleg a Napi Magyarország lapigazgatója.

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Napi Magyarország munkatársa.

MIKLÓSSY ENDRE (1942, Bercel): író, építézmérnök. Szakterülete a városfejlesztés.

OBERFRANK FERENC (1960): kutatóorvos, diplomata, c. egyetemi docens. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem bioetika és orvosi jog tanszékének vezetője. Az emberi jogokról és a biomedicináról és az emberi klónozás tilalmáról szóló európai egyezmények egyik kidolgozója. 1992–1994-ben külügyi kabinetfőnök.

VARGA GYÖRGY (1954, Budapest): műfordító. 1988–89-ig a Szabad Európa Rádió csehszlovák szekciójának munkatársa. 1990-től prágai nagykövet.

VÁRNAGY ILDIKÓ (Budapest): szobrász. 1968 óta mutatja be műveit egyéni kiállításokon. Munkácsy Mihály-díj: 1991, az ankarai Ázsia-Európa biennále díja: 1992.

JEAN WEINFELD filozófus a hannoveri egyetemen tanít. A művészet és az esztétika marginális jelenségeivel foglalkozik, ezek tevékenységét Berlinben egy galéria keretében mutatja be.

ZEHERY MIKLÓS (1923, Sátoraljaújhely): jogász, szakfordító, dokumentátor (nemzetközi politikai, kulturális kapcsolatok, kisebbségvédelem). 1984-től az Országgyűlési Könyvtárban dolgozik.

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és
Elektronikus Posta Igazgatóság.
Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

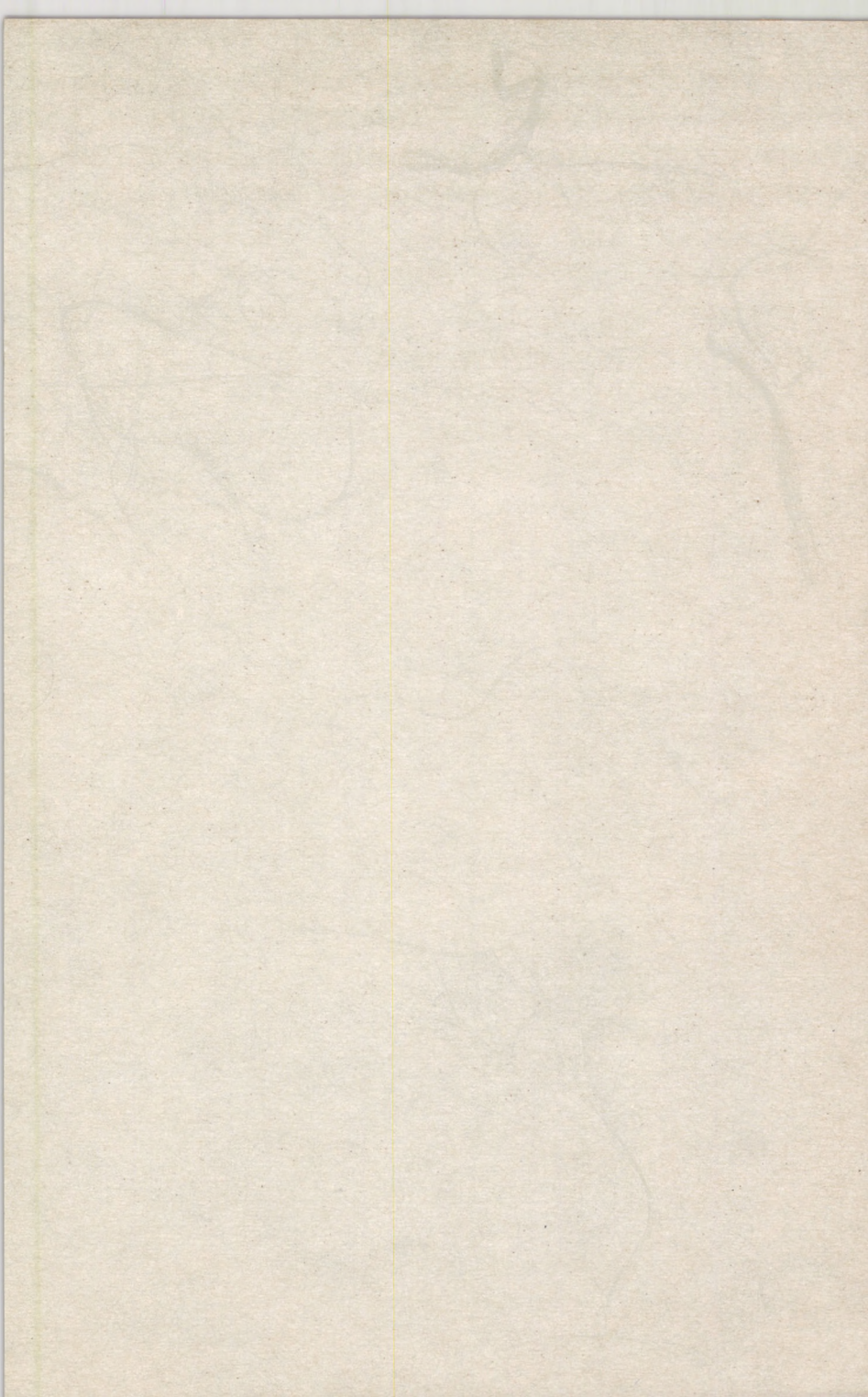
Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlasszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁB-
BI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124.; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest
Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád
úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó ut-
cai lapüzlet; Deák téri aluljáró,
lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó
u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi
udvar; Nyugati téri lapüzlet; Já-
szai Mari téri aluljáró; Erzsébet
krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüz-
let; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-
Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Le-
hel tér, Gogol utcai lapüzlet;
Móricz Zsigmond körtér, 6-os vil-
lamos végállomása; 114. postahi-
vatal; Moszkva tér, Gomba; Örs
Vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPEST-
TEN: ATLANTISZ KÖNYVSZI-
GET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS
KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek te-
re 5.); MENTOR KÖNYVESBOLT
(VII., Rákóczi út 54.); ÍRÓK BOLT-
JA (VI., Andrassy út 45.); LITEA
KÖNYVESBOLT (I., Hess András
tér 4.); PETŐFI KÖNYVESBOLT
(II. Margit krt. 7.); PONT KÖNY-
VESBOLT (V., Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA KÖNYVKERESKE-
DÉS (VIII., József krt. 36.); SZÁ-
ZADVÉG KÖNYVESBOLT (V., Ve-
res Pálné u. 4-6.) NEMZETI
KÖNYVESBOLT (XIII., Pannónia
u. 22.). A BALASSI KIADÓ köny-
vesboltjában (II., Margit u. 1.) ko-
rábbi számaink is kaphatók.

A „régí néprajz” művelőit még átjárta az a tudat, hogy a paraszti kultúra feltárásával szolgálatot tesznek a magyar nemzetnek. Iróniára hajló és szkeptikus korunkban már nem illik ilyesmiről beszélni... Átányt azért választottuk ki, hogy a szemünk előtt felbomló paraszti életforma olyan fontos belső összefüggéseit próbáljuk megörökíteni, amelyeket kortársaink még nem írtak le, és amelyeknek leírására az utánunk jövőknek – úgy gondoltuk – már nem lesz lehetőségük.

A mezőgazdaság „szocialista átszervezésével” egyre szűkebbre korlátozódott az a terület, ahol a parasztemberek függetlensége, önálló döntése, szabadsága érvényesülhetett. A férfiak esti „tanyázása” az istállókban például azért szűnt meg, mert az utcán járőröző rendőrök beszóltak oda, ahol fény volt az istállóablakban, és mint „engedély nélküli összejövetelt” szétzavarták a jelenlévőket. (Néhol egy ideig még szalmával bedugták a kis ablakokat.). A családok, az egyes gazdaságok mikroszintjén érzékelt azokat a folyamatokat, amelyek ránehezedtek az egész magyar társadalomra és saját környezetükben a kutatókra is. Chris Hann, Magyarországon kutató angol kollégánk hívta föl nemrég a figyelmet arra, hogy a szocializmus idején megjelent kiadványokban rejtett kóddal sok nyíltan ki nem mondható üzenet van elrejtve a sorok között. Szerinte ezeket át kellene írni, mert egy idő után már az illető országok lakói maguk sem fogják megérteni őket. Erre talán érdemes figyelmeztetni azokat a magyar olvasókat is, akiknek már nincs személyes tapasztalatuk a régi paraszti világról és a szocializmus korai évtizedeiről, hogy olyan szöveget kapnak kezükbe, amelyben ennek a múlt időnek a rejtett jelei is benne vannak.

Fél Edit–Hofer Tamás: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Kiadó, 1997. Részlet Hofer Tamás előszavából.